

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

**KARS VE İĞDIR BÖLGESİNDE
ŞİİLİĞİN YAYILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Zehra BAKIR

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Ali İPEK

KARS-2011

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

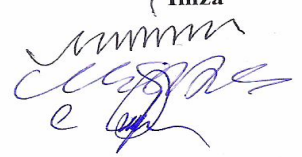
Fatma Zehra BAKIR'a ait **Kars ve Iğdır Yöresinde Şiliğin Yayılması** konulu tez çalışması, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Ali İPEK (Danışman)

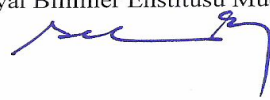
Yrd. Doç. Dr. Meheddin İSPİR

Yrd. Doç. Dr. Cem TUYSUZ

İmza

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/....../200 tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR
...../...../.....
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	VI

I.BÖLÜM

ŞİÂ'NIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1- Şîliğin Doğuşu ve Gelişimi.....	8
2- Şîliğin Tanımı.....	10
3- Mezhep Kavramı	12
4- İlk Şîî Hareketleri.....	12
a)Tevabbun Hareketi.....	14
b)Muhtar b.Ebû Ubeyd'in İsyanı.....	16
5- Şîâ Fırkaları.....	19
a) Keysâniyye.....	20
b) Zeydîyye	20
c) İmâmiyye.....	22
d) İsmâiliye	23
e) Sebeiyye.....	25

II. BÖLÜM

KARS VE İĞDIR YÖRESİNDE ANADOLU SELÇUKLULARINDAN OSMANLI DÖNEMİNE KADAR ŞİİLİĞİN TARİHSEL KÖKENLERİ

1- Anadolu Selçukluları Dönemi.....	26
2- Karakoyunlular Dönemi.....	32
3- Akkoyunlular Dönemi.....	34
4- Safeviler Dönemi.....	38
5- Osmanlılar Dönemi.....	47
6- Şiîliğin Kars ve İğdir'daki Yayılışı.....	51
a) Gürcistan Sınırı Dahilindeki Göç Hareketleri.....	53
b) İran Sınırı Dahilindeki Göç Hareketleri.....	59

III. BÖLÜM

KARS VE İĞDIR YÖRESİNDE ŞİÂ FIRKALARINDA İNANÇ, İBADET, SOSYAL HAYAT

1-Temel İnanç Esasları	
a) Tevhid.....	63
b) Nübüvvet.....	64
c) İmamet.....	64
d) Adalet.....	66
e) Ahiret İnanç.....	67
2- İbadetler	
a) Namaz.....	69
b) Oruç.....	72
c) Hac.....	73
d) Zekat.....	74

3- Örf ve Adetler

a)Doğum.....	74
b) Evlenme	76
c) Ölüm	78
d) Sünnet ve Kirvelik	79
e)Muharrem Ayı	80
f)Nevruz Bayramı.....	82
g) Ramazan ve Kurban Bayramı.....	84
4- SONUÇ	88
5- BİBLİYOGRAFYA.....	89
6-RESİMLER.....	90
7-ÖZGEÇMİŞ.....	91

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KARS VE İĞDIR YÖRESİNDE ŞİİLİĞİN YAYILIŞI

Fatma Zehra BAKIR

Danışman: Yrd. Doc. Dr. Ali İPEK

2011- Sayfa:88

Jüri: Yrd. Doc. Dr. Cem TUYSUZ

Yrd. Doç. Dr. Meheddin İSPİR

Bu çalışma, Şiîliğin Kars ve İğdir bölgesinde tarihsel süreç içinde geçirdiği aşamaları ve yayılmasını incelemeyi hedeflemektedir. İncelemeye çalıştığımız her iki ilde de bu mezhep mensuplarını Azeri Caferileri oluşturmaktadır. İslâm mezhepleri arasında yer alan Şiîlik, Orta çağ boyunca yaşanan bir takım dini ve siyasi kökenli vakaların etkisiyle gelişim sürecini devam ettirmiştir.

Orta Asya'da baş gösteren Moğol istilasını nedeniyle Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Türk boyları, geçtikleri bölgelerin inançlarını da alarak Anadolu'ya getirmişlerdir. Bu inanç sistemleri arasında Şiî öğretiler de Anadolu'ya girme fırsatı bulmuştur. Zamanla Anadolu'nun farklı illerine yayılan Şiâ fırkası mensupları, Doğu Anadolu'da özellikle Kars ve İğdir illerine yerleşerek benliklerini korumuş ve kendi camilerini yaparak ibadetlerini yerine getirmeye çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Şîilik, Mezhep, İmâmet, Göç, Fırka

ABSTRACT

This study aims to examine that the Shiism's ranks and spreading in historical process in Kars and Iğdır region. In both of the cities that we try to examine, this sect members are Azerbaijan Caferi's. The Shiism, which takes place among Islam sects, continues its development process by the effect of some religious and political events in the Middle Ages.

The Turkish clans, who migrate to Anatolian under compulsion by the invasion of Mongols appears in the Middle Asian, bring the beliefs of people that they pass away to Anatolia. Among this belief systems, the shrute doctrines also found the opportunity of coming in Anatolia. The Shiite sect members who spread on the different cities of Anatolia in the course of time, keep their personality by settling down in Kars and Iğdır in Eastern Anatolian Region and they try to carry out their worship by building their own mosques.

KEY WORDS: Shiism, Sect, İmamete, Migration Legion

ÖNSÖZ

Tez konumuz olan Kars ve Iğdır illerinin de içinde bulunduğu Doğu Anadolu bölgesi Anadolu'nun stratejik bir yerinde olması nedeniyle tarihsel süreç içinde birçok göç hareketinin yaşandığı bir saha olmuştur. Ortaçağ tarihi boyunca birçok topluluğun gelip yerleştiği bir bölge durumundadır. Göçle birlikte gelen toplulukların sahip olduğu kültür ve inanç sistemi Anadolu'nun yerli halkını etkilemiştir. Özellikle Moğol istilası sonrasında göçle, Türkistan, Gürcistan ve İran'dan Anadolu'ya gelen mutasavvıflar buralara yerleşmiş ve kendi fikirlerini halk arasında yaymaya çalışmışlardır.

Hazırlamış olduğumuz bu tezde Kars ve Iğdır'ın Ortaçağ boyunca bölgeye hâkim siyasi güçlerin Şîf inanç sistemi üzerindeki etkilerini ve bölgeye gelen göçlerin, bölge halkı üzerindeki dini etkilerini incelemeye gayret ettik.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birincin bölümde; mezhep kavramı, Şîâ mezhebinin tanımı ve gelişim süreçleri ve Şîâ fırkaları gibi konuları ele aldık. İkinci bölümde ise Şîîliğin Selçuklular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar dönemindeki tarihsel kökenlerini ve bölgeye yapılan göç hareketlerini incelemeye çalıştık. Tezimizin son bölümü olan üçüncü bölümde ise; Şîâ fırkalarının, inanç esaslarının, örf ve adetlerinin her iki ilde uygulanma biçimini ortaya koymaya çalıştık.

Yapmış olduğum bu çalışmada benden yardımlarını esirgemeyen hocam Yrd. Doc. Dr. Ali İPEK'e, değerli hocam Yrd. Doc. Dr. Cem TUYSUZ'a ve bana her zaman yardımcı olan eşim Vedat BAKIR'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
B.	:Bin
Bkz	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
D İ A.	:Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicri
Haz.	:Hazırlayan
Hz.	:Hazreti
İ A.	:İslâm Ansiklopedisi
M.	:Miladi
M E B.	:Milli Eğitim Bakanlığı
s.	:Sayfa
S.A.V.	:Sallallahu Aleyhi Vesselem
T D V.	:Türk Diyanet Vakfı
T T K.	:Türk Tarih Kurumu
Vd.	:ve diğer

GİRİŞ

Sosyal bir varlık olan insanoğlu tarih boyunca ynetimsiz ve rehbersiz kalmamıştır. Belirli dönemlerde insanlığa din ve dünya işlerinin tanzimi için gönderilen peygamberler aynı zamanda birer yönetici olarak da hizmet vermiş, bu alanda da yol göstermişlerdir.

İslâmi dönemin başladığı tarih olan 610 yılından sonra da aynı yol izlenmiş ve Hz. Peygamber (a.s.) zamanın ilcaatı, zarureti çerçevesinde insanlara din ve dünya işlerinde kendisine gönderilen vahiyler istikametinde yol göstermiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile (622) bağımsız bir Müslüman toplum oluşmuş ve devlet konumuna gelmiştir. Hz. Peygamber bundan sonra aynı zamanda bir devlet başkanı olarak bu site devletini yönetmeye başlamıştır. Sınırların belirlenmesi, Medine anayasasının ortaya konulması, bu devlette messeseleşmenin ilk adımlarıydı. Bu dönemde, devlet yönetiminin en güzel rneği ortaya konuldu ve Hz. Peygamber bu gidişatı hayatının sonuna kadar da devam ettirmiş oldu.

Mekke'nin fethi ve Hz. Peygamberin veda haccında dünya hayatının sonlarına geldiğinin bir kısım işaretleri de ortaya çıkmaya başladı. Nasr sresinin nüzulüyle bu durum daha açıklık kazanmış ve sahabiler, Hz. Peygamber'in aralarından ayrılacağının hüznünü yaşamışlardı. Nitekim kısa bir süre sonra hummalı bir hastalığa yakalanan Hz. Peygamber, 13 Rebiülevvel 11 / 8 Haziran 632 yılının pazartesi günü dünyadan irtihal etmiş oldu. Bu sırada İslâm devletinin sınırları Arap yarımadasını içine almış, şam vahasına kadar yayılmış ve İslâm dinini kabul edenlerin sayısı da yoğunluk arz etmişti. Kendisinden sonra bu devletin yönetimi ve bu son hak dinin bütün dünya insanlığına tebliği görevi Müslümanların zerine kalmıştı. Hz. Peygamber'in kendisinden sonra yerine kimin geçeceği ile ilgili herhangi bir vasiyeti ve tayini söz konusu değildi.¹ Bu bakımdan Medineli Müslümanlar (Ensar) Hz. Peygamber'in teşyinden önce Ben Sakf glgeliğinde bir araya gelerek, kimin halife olacağı

¹Muhammed Hamidullah, İslâm Müesseselerine Giriş, ev. İhsan Süreyya Sırma, İstanbul, 1984,s.147

konusunu müzakere etmeye başladılar. Müzakere sonrasında Hz. Ebû Bekir' in halifeliği benimsenmiş ve böylece hilâfet dönemi de başlamış oluyordu.²

Hz. Ebû Bekir vefatından önce, Müslümanların hilafet hususunda herhangi bir kargaşaya düşmemeleri için, vasiyetinde kendisinden sonra, yerine Hz. Ömer'i tayin etme yoluna gitmişti.³ Ama yine de Ensar ve Muhacirlerden ileri gelenlerine bu konu hakkında düşünceleri sorulmuştu. Bazıları Hz. Ömer'i hilâfet makamına uygun bulurken bazıları ise Hz. Ömer'in sert bir mizaca sahip olmasından dolayı istememiştir. Bu vasiyetten kısa bir zaman sonra, Hz. Ebû Bekir 13 Ağustos 634 senesinde vefat etmişti.⁴

Hz. Ebû Bekir'den sonra Ashab'ı Kiram'ın en büyüğü olan Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in sağlığında kendisine devamlı yardımcı olmuştu. İrtidat (dinden dönme) olaylarının önlenmesinde büyük hizmetlerde bulunmuştu.⁵ Hz. Ömer'in halifeliği döneminde İslâm dünyasında büyük gelişme ve genişlemeler olmuştu. Hz. Ömer 26 Zilhicce 23 / 23 Kasım 644 yılında Ebû Lülü lakabıyla anılan Fîruz isimli bir İranlı köle tarafından saldırıya uğrayarak ağır bir biçimde yaralanmıştı. Hz. Ömer şehit olacağını anlayınca, yerine seçilecek halifeyi altı kişiden oluşan bir şûraya havale etmiş ve şûra üyelerinin kendi aralarında anlaşip birini halife tayin etmelerini istemişti.⁶ Şûra'ya başkanlık eden Abdurrahman b. Avf birtakım araştırmalar yaptıktan sonra Hz. Osman'ı halifelik için uygun bulmuştu.⁷ Şûra'nın diğer üyelerinin de bu kararı olumlu karşılamasıyla Hz. Osman (h.23/m.644) halife seçilmişti.

Hz. Osman'ın on iki yıllık hilâfetinin ilk altı yılı Hz. Ömer'in hilâfetinin devamı mahiyetinde sürmüştür. Ancak hilâfetinin geri kalan diğer altı yılında bir kısım insanlar İslâm dünyasının önemli merkezlerinde bazı karışıklıklar ortaya çıkarmışlardı.⁸ Hz. Osman yumuşak huylu ve tevazu sahibi biriydi. O'nun bu yapısından istifade eden kötü niyetli kişiler

² Yaşar Kutluay, İslâmiyet'te İtikadi Mezheplerin Doğuşu, Ankara, 1956, s. 28.

³ Ebû'l – Feth Muhammed b.Abdülkerim b. Ahmed Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, çev. Muharrem Tan, İstanbul 2006,s.25.

⁴ Ebû'l –Hasan el Eş'âri, İlk Dönem İslâm Mezhepleri,(Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l – Musallîn),çev. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, İstanbul,2005,s.328; Neşet Çağatay, Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslâm Tarihi, Ankara 1993,s.338.

⁵ İbn'ül Esîr,İzzuddin Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b.eş-Şeybani el-Cezeri, El- Kâmil Fi't Tarîh, Trc. Ahmet Ağırakça, İstanbul, 2008, c.III. s.392,Bkz. Vehbi Ecer, İslâm Tarihi Dersleri, Kayseri,1995,s. 94, M. Âsım Köksal, Hz. Muhammed ve İslâmiyet, İstanbul,1999, c.VIII, 313-314

⁶ Şehristânî, aynı eser, s.26.

⁷Muhammed Yusuf Musa, Fıkh-ı İslâm Tarihi, çev. Ahmet Meylani, İstanbul,1973,s.141-146; N. Çağatay, aynı eser, s.371; Ethem Ruhi Fığlalı, İmâmiyye Şîası, İstanbul,1984,s.49-50.

⁸İbn'ül Esîr,aynı eser, c. III, s.20; Ethem Ruhi Fığlalı, “Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi”, İstanbul,1986, c.II, s.192; M. Hamidullah, aynı eser, s.147

halifeye karşı olumsuz bir tavır almışlardı. Bunun yanı sıra çeşitli sebeplerden dolayı Hz. Osman ve yönetimden memnun olmayanlar hızla artmış ve örgütlenme yoluna gitmişlerdi. Bu şahıslardan biri de Abdullah b. Sebe'dir. Bu kişi, halkı halifeye karşı isyana teşvik etmiş ve faaliyetlerine bu yolda devam etmiştir. Abdullah b.Sebe Hicaz bölgesinde bir müddet durduktan sonra Basra'ya, oradan Kûfe'ye ve oradan da Şam'a geçerek insanları yanlış yola sürüklemeye çalışıyordu. Abdullah b.Sebe Hz. Osman'ın bu görevi haksız yere ele geçirdiğini iddia ederek insanlara başkaldırmaları gerektiğini telkin ediyordu. Aynı zamanda hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olması gerektiğini iddia etmekteydi. Bu nedenlerle, artan hoşnutsuzluklar ve şikâyetler sonucu Kûfe ve Basra'dan gelen muhalifler mısır'da toplandılar ve buradan hareketle Medine'ye yürüdüler. medineye varan muhalif topluluk Hz. Osman'ın evini muhasara altına aldı. 40 gün muhasara edildikten sonra 28 Zilhicce 35 / Mayıs 656'da Hz. Osman'ı öldüren isyancı grup acilen bir halifenin seçilmesi gerektiğini düşünmüş ve neticede Hz. Ali'ye biat edilerek halifeliği ilan edilmiş oldu⁹.

Hz. Ali halife olduktan sonra onu bekleyen ilk ve en önemli problem Hz. Osman'ın katillerinin belirlenmesi ve cezalandırılmasıydı. Ancak ortada kesin bir suçlu yoktu. Çünkü bu olaya kalabalık bir grup karışmıştı. Bu insanlar aralarındaki katil veya katillerin kim olduklarını da söylememişlerdi. Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılması hususunda Ashab-ı Kirâm arasında üç farklı görüş bulunmaktaydı. Sahabilerden bir kısmı tarafsız kalmayı tercih ederken, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b el-Avvam, Hz. Âişe ve Şam'da bulunan Muaviye b.Ebi Süfyan ise suçluların hemen cezalandırılmasını istiyorlardı. Hz. Ali ise, suçluların hemen cezalandırılmasının başka bir fitneye sebebiyet vermemesi için, ortalığın yatışmasını uygun görmekteydi.¹⁰

Hz. Ali suçluları hemen cezalandırmayınca, bunun üzerine Talha b.Ubeydullah, Zübeyr b.el-Avvam önce Mekke'ye ve buradan Hz. Aişe ile birlikte muhalefetlerini ortaya koymak için Basra'ya gitmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ali bu muhalif gurubu ikna etmek için Basra'ya gitme kararı verdi. İki taraf Basra önlerinde Hureybe mevkiinde 15 Cemaziyelahir / 9 Aralık 656'da karşılaştı. Buradaki görüşmelerden bir sonuca varılamadığı için tarihte Cemel Vak'ası

⁹ İbn'ül Esir, aynı eser, c. III, s.134; Bkz. Zeki Canan, İslâm Tarihi – I, İstanbul, 1977,536; Nuri Ünlü, İslâm Tarihi I, İstanbul, 1992, s.129-131

¹⁰Muhammed Ebû Zehra, İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, çev, Abdulkadir Şener, Ankara,1971 s,47-51.

olarak bilinen savaş meydana gelmiş ve Hz. Ali'nin galibiyetiyle sonuçlanmıştı.¹¹ Bu savaşta Talha ve Zübeyr de dâhil olmak üzere birçok kişi hayatını kaybetmişti. Hz. Ali bu vak'adan sonra Basra'ya Abdullah İbn Abbas'ı vali tayin edip oradan ayrılmıştı. Sonunda sadece Hz. Ali ve Şam valisi olan Muaviye b.Ebi Süfyan arasındaki ihtilaf bâki kalmıştı.¹² Bu durum karşısında Müslümanlar ikinci defa karşı karşıya gelmek zorunda kalmışlardı Zilhicce 36/Haziran 657 Rakka'nın batısında bulunan Sıffin bölgesinde Muaviye b.Ebi Süfyan ile Hz. Ali arasında meydana gelen Sıffin savaşı yaşanmış ve savaş Hz.Ali tarafının galibiyetiyle sonuçlanmak üzereyken Muaviye tarafında yer alan Amr b.Âs kuranı kerimin her iki taraf arasında hakem olmasını ilan etmişti. Bu karar karşısında Irak ordusu arasında itilaf baş göstermişti. Nitekim Amr b.Âs'ın beklediği sonuçta bu idi. Hz. Ali bu durumun bir hile olduğunu anlamış ve ordusuna anlatmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştı. Hz. Ali hakeme gitme yolunu kabule mecbur kalmış ve kendisine hakem olarak Ebu Musa el-Eş'ar'ı tayin etmişti. Amr b.Âs ise Muaviye tarafının hakemi olarak tayin edilmişti. Ancak iki taraf arasında yapılan antlaşma kararına Muaviye'nin hakemi uymayarak Muaviye'nin hilafet makamına oturduğunu ilan etmişti. Bu durumda devlet içinde fiilen iki başkent ve iki devlet başkanı oluşmuştu. Nitekim bu siyasi kaos ortamında yeni bir oluşum olarak "Hariciler" adını alan grup oluşmuştur.¹³ Bu oluşum hakemlerin kararına razı olacağını bildiren Hz. Ali'ye isyana başlayan harici hareket Hz. Ali'nin ölümüne neden olmuşlardı.¹⁴ 9 Safer 38 /17 Temmuz 658 tarihinde vuku bulan şiddetli çarpışmada Hâricilerin çoğu hayatlarını kaybetmişlerdi. Ancak bu savaştan kurtulan bir kısım haricide intikam arzusu uyanmıştı.¹⁵

Nitekim intikam arzusu peşinde olan haricilerden Abdurrahman b.Mülcem Hz. Ali'yi sabah namazı sırasında ağır bir şekilde yaralamıştı.¹⁶ Hârici Abdurrahman b.Mülcem

¹¹ Şehristânî, aynı eser , s.27; İbnü'l Esir, aynı eser, c.III, s.84-85; V. Ecer,İslâm Tarihi Dersleri, s.158.

¹² Şehristânî, aynı eser, s. 27; N. Çağatay, Başlangıçtan Abbasilere Kadar (Dinî-İçtimâî - İktisadî –Siyasî Açıdan) İslâm Tarihi, s.393.

¹³ İbn'ül Esir, aynı eser, c.III, s,318-320; N. Çağatay, Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslâm Tarihi, s,393-394; E.Ruhi Fığlalı, , İmâmiyye Şiâsî, s.81-83.

¹⁴ Y. Kutluay,İslâmiyyette İtikadî Mezheplerin Doğuşu, s.49; E.Ruhi Fığlalı, İmâmiyye Şiâsî, s.49.

¹⁵ N. Çağatay, Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslâm Tarihi, s.401-405; Abdulkakî Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik, İstanbul, 2007,s.79.

¹⁶ Belâzuri,Fütuhu'l – Büldan ,Çev .Mustafa Fayda,Ankara,1987,s.361,vd.

tarafından yaralanan Hz. Ali bu olaydan iki gün sonra 17 Ramazan 40 /24 Ocak 661 tarihinde vefat etmiş ve Kûfe'ye bugünkü adıyla Necef'e defnedilmiştir.¹⁷

Hz. Ali'nin şahadetinden sonra Kûfe'de büyük oğlu Hz. Hasan'a biat edilmişti.¹⁸ Hz. Ali'nin vefat haberini alan Muâviye b.Ebi Süfyan Irak halkının Hz. Hasan'a biat ettiklerini duyunca, 60 bin kişilik bir orduyla Irak'a yürüdü. Hz. Hasan ise 40 bin kişilik bir kuvvetle Medine'ye geldi. Hz. Hasan Muâviye'yle bazı koşullar şartıyla anlaşarak Müslümanlar arasında yeniden kan dökülmesini istememiş ve insanların barış içinde yaşamalarını arzulamıştı. Muaviye öncelikle antlaşma koşullarının hepsini kabul etmiş ve Hz. Hasan ona feragat etmişti. İmam Hasan'ın halifeliği altı ay kadar sürdükten sonra halifelikten ayrılmıştı. Muâviye İslâm âleminin tek halifesi durumuna geldikten sonra oğlu Yezid'i kendine veliaht edip halkı ona biat ettirmek istiyordu. İlk iş olarak Hz. Hasan'ı öldürme planları yapmaya başladı. Bu amaçla Hz. Osman'ın kâtipliğini yapmış olan Mervan b.Hakemi vali Medine'ye tayin etmişti. Hz. Hasan 28 Safer 49/6 Nisan 669 tarihinde vefat etmiş ve annesi Hz. Fatıma'nın yanına defnedilmişti.Hz. Hasan'ın vefatından sonrasında Kûfe bölgesindeki halk, halife olma hakkının Hz. Ali soyuna ait olması gerektiği inancıyla, Hz. Hüseyin'e halife olması için davette bulunmuşlardı. Ancak Hz. Hüseyin bu işe girişmenin, Muaviye'nin ölümünden sonra daha doğru olacağını bildirir. Öte yandan Muaviye, Şiflerden başkaldıranları cezalandırmış ve ülke güvenliği açısından, eyaletlere o dönemin en güçlü ve zeki kişilerini vali olarak atamıştı.

Muaviye işlerini yerine koyduktan sonra, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi oğlu Yezid'i kendine veliaht etme fikri peşine düştü. Bu amaçla oğlu Yezid'in veliahtlık işini halka duyurması için Mekke valisini görevlendirir. Durum açıklanınca halk tepki göstermiştir. Ancak, diğer eyaletlerde bu durum Muaviye'nin istediği biçimde geliyordu. Daha sonra Muaviye'nin kendisi Mekke ve Medine'ye giderek buralarda bulunan halka, Yezid'in veliahtlığını öteki bütün kentler kabul etmiş gibi göstererek, onların da biatını sağlamış oldu. Muaviye 18 Nisan 680 yılında ölünce Yezid daha önceden kendisini veliaht olarak ilan ettirdiğinden halife sıfatıyla saltanat tahtına geçmişti. Kûfeliler, Hz. Hüseyin'in Yezid'e

¹⁷ İbn'ül Esir, aynı eser, c.III, s.394; Bkz. İbn Hacer, Metâlib Ul-Âliye Fi Zevâid İl-Mesânid İs-Semâniye ,çev. Hüseyin Kaya, Ocak Yayıncılık, c.V. s.332; N. Çağatay, Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslâm Tarihi, s.412

¹⁸El- Kummî ,Kitâbu'l Makâlât ve'l-Fırak /en-Nevbahti, Fıraku's – Şiâ, çev. Hasan Onat, Ankara, 2004,s.93

bey'at etmeyip Mekke'ye gittiğini öğrenince Hz. Hüseyin'e bey'at için davet mektupları göndermişlerdi. Kûfeliler bu mektuplarda Hz.Hüseyin'in yanında yer alacaklarını bildirmişlerdi.¹⁹ Bunun üzerine Hz. Hüseyin durumu iyice incelemesi için amcası Müslim b. Akil'i Kûfe'ye gönderir. Müslim Kûfe'de onun adına bey'at almaya başlar. Müslim kısa süre içinde Yezid tarafından 9 Zilhicce 60/9 veya 10 Eylül 680 yılında öldürülür. Nitekim Müslim, Hz. Hüseyin'e Kûfelilerin sözlerinden döndükleri haberini bildirmeden ölmüştü. Hz. Hüseyin Kûfe'ye hareket ederken yolda karşılaştığı iki kişi Müslim'in öldürüldüğünü ve Kûfelilerin bey'at etmediğini bildirir. Kendisiyle gelenlere hitap ederek isteyenlerin ayrılabilceğini bildirmişti. Yanında aile fertleriyle birlikte yaklaşık 70 kişi kalır. Böylece Hz. Hüseyin yanındakilerle beraber Kerbela'nın da içinde bulunduğu Nineva'ya gelmişti. Ubeydullah b.Ziyad, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın oğlu Ömer'i, 5000 kişilik bir kuvvetle Kerbela'ya yolladı. Ömer, Fırat nehri ile Hz. Hüseyin'in çadırları arasına onların su almalarını engellemek için 500 atlı birlik yerleştirmişti.²⁰ Hz. Hüseyin'in kendilerine teslim olmasını, değilse savaşmasını istemişlerdi. 10 Ekim 680 Cuma günü Hz. Hüseyin gerekli hazırlıklar yapılmış ve savaşın sonlarına doğru susuzluktan bitkin düşen az sayıdaki insanın yanında Hz. Hüseyin de savaşa katılmıştı. Ancak Şemr b.Zi'l- Cevşen'in emriyle her taraftan hücum edilerek feci şekilde şehit edilmişti.²¹ Tarihte Kerbela Vak'ası olarak bilinen bu olayda Ehl-i Beyt taraftarlarına reva görülen zulümlerden dolayı Müslümanlar, Ümeyyeoğullarına karşı cephe aldı.

¹⁹İbn'ül Esir, aynı eser, c.III, s.260.

²⁰İbnü'l Esir, aynı eser, c.III. s.406; N. Çağatay, Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslâm Tarihi, s.421-425.

²¹ İbn Hacer, aynı eser, s.336-337; E. Ruhi Fiğlalı, İmâmiyye Şiası, s.103-105; A. Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik, s.158; Kummî, Kitâbu'l Makâlât ve'l-Fırak adlı eserinde Hz. Hüseyin şehit olduktan sonra taraftarlarının üç fırkaya ayrıldığını belirtmiştir. s.96, vd.

I. BÖLÜM

Şiîliğin Doğuşu ve Gelişimi

1- Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi

Şiâ'nın doğuşu; dini olmaktan ziyade, siyasî görüş ayrılıklarına dayanan İslâm tarihinde ilk bölünmenin örneğini teşkil eden bir olaydır.²² İslâm toplumunda tarihsel süreç içinde oluşan firkalaşmalar sonucu ortaya çıkan irili ufaklı çok sayıda mezhepten günümüzde de varlığını sürdüren ve geniş bir kitleye sahip olan mezhep Şiâ mezhebidir²³.

Şiâ hareketleri Hz. Ali'nin vefatından önce ve sonra olmak üzere iki ayrı kolda gelişmiştir. İlk Şiâ hareketlerine, Şiâ-i Ulâ denir. Bunlar Hz. Ali'nin halife seçilmesine yardım etmişlerdir. Şiâ-i Ulâ, gerçek imam olarak Hz. Ali'yi tanımıştır. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul ettikleri halde, Hz. Osman'ın hilafetine karşı çıkıp, Hz. Ali tarafını tutmuşlardı. Bu grup ehl-i sünnet'e çok yakın bir gurup olmuştu. Hatta sonraları Şiâ adını bırakıp, hak batıla karışır korkusuyla kendilerini ehl-i sünnet'ten saymışlardı. İkinci grup "Usûl-u Şiâ" adıyla ortaya çıkmıştır. Bu grup İslâm'a tamamen karşı görüşlere sahip olup, kaynağını Yahudi-Hıristiyan inancına dayamış olan bir gruptu. Önderliğini, zenci bir anadan, Yahudi bir babadan doğan, Abdullah İbn'i Sebe yapmıştı. Hz. Ali ve ehl-i beyt'e karşı büyük bir sempati yaratıp Hz. Ali'nin Resûlullah'ın vasisi olduğunu, önceki üç halifenin hilelerle halifeliği Hz. Ali'den aldıklarını ileri sürmüş, bununla kalmayarak Hz. Ali'nin hâşâ Allah olduğunu söylemişti.²⁴ Şiâ'nın gelişmesi hususunda, bazı görüş ayrılıklarının olmasının nedeni, ilimden çok şahıslara verilen önem, Emevi siyasetinin yarattığı baskılar sonucunda gittikçe artan farklı bölünmeler gibi olaylar etkili olmuştur. Bu bölünmeler, Hz. Ali ve onun nesline olan aşırı sevgi, onlara ayrı bir üstünlük tanıma duygusu temel unsur olmak şartıyla, devlet idaresindeki siyasi tutum ve husumetlerle büyük-küçük firkalar şeklinde gerçekleşmiştir.²⁵

²² M. Ebû Zehra, İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, s.60.

²³ Ahmet İshak Demir, "İbnü'l Mutahhar el-Hilli'ye Göre İmamet", A.Ü.İ.F.D.c. 36, sa.1, Ankara, 2008, s.85-102.

²⁴ M. Ebû Zehra, İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, s.63; İbrahim Ağâh Çubukçu, Mezhepler, Ahlak ve İslâm Felsefesi ile ilgili Makaleler, Ankara, 1984, s.52-54.

²⁵ Hasan Onat, Emeviler Devri Şiîlik Hareketleri ve Günümüz Şiîliği, Ankara, 1993, s. 14-46.

Bu farklılık ve bölünmenin esası, Şiâ'da başlangıcından beri kültür birliğinin sağlanamamasına dayanmaktadır. Eğer bu durum gerçekleşmiş olsaydı şahıslara, imam olarak tayin edilen kişilere verilen kutsiyette farklılık olmazdı. Bu farklılık Şiâ'nın temel görüşü olan İmâmet'e de sıçramış imam tayininde de ihtilaflar belirlemiştir. Hz. Ali ile oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin'in imameti konusunda ittifak sağlanmışken Hz. Hüseyin'in katledilmesinden sonra Şiâ, imam seçiminde belli görüşler etrafında toplanamamış ve nitekim imâmeti Hz. Ali'nin Fatîma'dan dünya gelen oğlu, Hz. Hasan'ın evlatlarında aramıştı.²⁶

Şiâ'nın doğuşu hakkında görüş bildiren araştırmacıların çoğu Şiîliğin Hz. Osman döneminde yaşanan fitne olaylarından sonra tarih sahnesine çıktığı görüşündedirler. Muhammed Ebû Zehra'ya göre, Şiilik ilk defa Hz. Osman döneminde Mısır'da doğmuş ve Irak'ta yayılmıştır. Alman yazar, Welhausen ise, Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile Müslümanlar Ali taraftarları ve Muaviye taraftarı olarak iki guruba ayrılıp Şiîliğin doğuşunu Hz. Osman döneminde yaşanan olaylarla ilgili olduğunu belirtmiştir.²⁷ Şiî kaynak eserlerde ve Şiî araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalarda ise, Şiâ'nın doğuşunu Hz. Muhammed (a.s)'in vefatından itibaren başlatmışlardır. Şiî âlim Nevbahtî ve Ebû Halef el-Eş'ari el-Kummi'ye göre Şiâ, Hz. Peygamber'in sağlığında Hz. Ali'nin taraftarları (Şiâtu Ali) diye isimlendirilen, onu vefatından sonra da Hz. Ali'nin imametini ileri süren kimselerin teşkil ettiği bir fırkadır. Bu iki müellife göre, Hz. Peygamber vefat edince bu fırka üç gruba ayrılmıştı. Birincisi, Ali b. Ebi Talib'in Allah ve Resulü tarafından kendisine itaat farz kılınan bir imam olduğunu onu Hz. Peygamber'in Allah'ın emriyle imam tayin ettiğini; imametın kıyamete kadar, onu soyundan masum kimselerde olacağını iddia eden kimselerin fırkasıdır. İkincisi Hz. Ali'nin faziletinden, İslâm'daki kademinden Hz. Peygamber'e yakınlığından ve ilminden dolayı hilafete en layık kimse olduğu görüşünde olan, el-Butriyye isimli fırkanın öncüleri durumundaki kimselerin fırkasıdır. Üçüncüsü ise, Carûdiyye adıyla tanınan, Hz. Ali'nin ismen değil de sıfatlarıyla imam tayin edildiğine inanan kimselerin fırkasıdır.²⁸ Bazı araştırmacılar ise Şiâ'nın doğuşunu Hz. Osman devrindeki fitne hareketleriyle birlikte tarih sahnesine çıktığını ileri sürmüşlerdir.

²⁶ M. Ebû Zehra, İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, s.43, vd.

²⁷ Julius Wellhausen, İslâmiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1989, s.36, vd.

²⁸ El- Kummî /en-Nevbahti, aynı eser, s.50, vd.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s) zamanında Müslümanlar arasında mezheplerin doğuşunu intaç edecek ihtilafların varlığından söz edilemez. O devir, Kitab ve Sünnet'in Hz. Peygamber'in ilahi-beşeri dirayetiyle ikame edildiği müstesna bir devirdir. Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında ortaya çıkmış ve ilk anda basit gibi görünmesine rağmen, sonraları Müslümanlar arasında büyük ihtilaflara sebebiyet vererek çeşitli firkaların vücut bulmasına esas teşkil etmiş bazı hadiseler bulunmaktadır.²⁹

2-Şiîliğin Tanımı:

Şiâ, kelime anlamı olarak kaynaklarda her ne kadar farklı ifadelerle karşımıza çıkıyorsa da, temelinde aynı istikamette tanımlamalar yapılmıştır. Şiâ'nın Arapça'daki karşılığı; misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, taraftar olmak, ayrılmak firkalaşmak vs. anlamlarında kullanılmaktadır.³⁰

Sünnî Mezhepler Tarihi kaynaklarında Şiâ, "Hz. Ali taraftarlığı" şeklinde tarif edilmiştir. Mesela, Ebül-Hasan El Eş'arı'nın, Makâlâtü'l – İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallin adlı eserinde Şiâ'yı, "*Onlara Hz. Ali'ye taraftar ve onu Resûlullah (a.s)'ın öteki sahabelerinin önüne geçirdikleri için Şiâ denmiştir*", ifadesiyle tarif etmektedir.³¹ İslâm dünyasının önemli düşünürlerinden biri olan Şehristânî, Şiâ'yı Hz. Ali tarafını husûsi bir şekilde tutan topluluk olarak tarif etmektedir. Bu topluluğa göre Hz. Peygamberden sonra açık veya gizli nass ve vasiyet ile Hz. Ali'nin imam olması gerekmektedir.³² Şiî âlimlerden Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai ise, kelime anlamıyla "taraftar veya birine uyan kimse" demek olan Şiâ'yı, "*Hz. Peygamber (a.s)'den sonra halifeliğin onun Ehl-i Beyti'nin özel hakkı olduğunu düşünen ve İslâm ilimleri ile kültürü sahasında onun Ehl-i Beyti'nin okulunu takip edenlere delalet eder*" şeklinde açıklamıştır.³³

Şiî âlimler Şiâ'nın Hz. Peygamber (a.s.) zamanında da olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak bazıları Şiîliği, manevî (ruhî) Şiîlik ve siyasi Şiîlik olmak üzere ikiye ayırmayı uygun bulmuştur. Hz. Peygamber'in zamanındaki Şiîliği manevi Şiîlik olarak tarif etmektedirler. Manevi Şiîlikten kasıt, hilafet makamının Allah tarafından Hz. Ali'ye verilmiş olmasıdır. Allah'ın emri ve Hz. Peygamber'in (a.s.)vasiyetiyle hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğuna

²⁹ H. Onat, aynı eser, s.148.

³⁰ H. Onat, aynı eser, s.14.

³¹ El-Eş'ari, aynı eser, s.35,36.

³² Şehristânî, aynı eser, s.132.

³³ Allame Tabatabaî, İslâm'da Şiâ, çev. Kadir Akaras, Abbas Kozami, İstanbul ,1992 s. 37.

inanmanın farz olduğuna inanmışlardır. Siyasi Şiîliğin ise Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiği gün başladığını ve Hz. Ali'nin halife olmasıyla kuvvet kazandığını kabul etmişlerdir. Hz. Ali'nin halife olmasını isteyenler, halifeliğin ona Allah tarafında verilmiş bir hak olduğunu ileri sürmemişlerdi; ancak onun hilafet makamına layık olduğunu düşünmüşlerdi.³⁴

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Müslümanlar ikiye ayrılmış olup, bir grup Hz. Osman'ın tarafını tutarken diğer grup ise Hz. Ali tarafını tutmuştur. Hz. Osman'a ve onun mensup olduğu Emeviyye sülalesine taraftar olanlara "Şiâ-i Osman", Hz. Ali'ye taraftar olanlara da "Şiâ-i Ali" dendi. Daha sonraları ise "Şiâ" adı yalnızca Hz. Ali taraftarlarına verilmiştir.³⁵

Mesela bazı kaynaklarda Şiîler, "Kızılbaş" olarak adlandırılmıştır.³⁶ Kızılbaş adı, Şiîliğin bir koluna mensup olanların, ilk zamanlarda kızıl hırka giymelerinden dolayı verilmiştir. Ayrıca Şiîliğin İmâmiyye mezhebini benimseyen ve Safevî devletini kuran Erdebil Sufilerinin on iki dilimli kızıl şapka giymeleri, bu geleneğin bir devamı olduğu göstermektedir.³⁷ Birden fazla gruba Cafer es-Sâdık'ı kendilerine fikrî manada önder, imam kabul eden Şiîlere "Caferî" denilmektedir. Câferiler bütün dini konularda Ca'fer es Sadık'ın fikir ve görüşlerini başlangıç noktası olarak kabul ederler. Terim olarak "Şiâ" tabiri, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ini, halifelik için en layık kişi olarak gören ve onu meşru halife kabul eden, ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adı olmuştur.³⁸ Özellikle Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci dönemi ile Hz. Ali'nin hilafeti sırasında, Müslümanların farklı görüşler etrafında toplanmaları üzerine, toplulukları belirlemek için mesela, "Şiatu Ali", "Şiatu Osman", "Şiatu Muâviye" ve benzeri şekillerde kullanılmış ve bu kullanışta bir "mezhep" kavramı kastedilmemiştir. Hz Hüseyin'in 10 Muharrem 611/10 Ekim 680 tarihinde Kербela'da hunharca şehit edilmesinden sonra da devam etmiştir. Nitekim bir fırka, bir mezhep anlamında olmamakla beraber bu kelime

³⁴ El-Eş'ari, aynı eser, s.35; Hüseyin Atay, Ehl-i Sünnet ve Şiâ, Ankara, 1983, s.11.

³⁵ N. Çağatay, İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara 1985, s.52.

³⁶ Mehmet Eröz, Türkiye'de Alevilik-Bektaşılık, İstanbul, 1977, s.80-81; Bkz İslâm Ansiklopedisi. "Kızılbaş Maddesi", cüz,64,s.789.

³⁷ S. Hizmetli, "Kitabu'l Osmaniyye'ye göre Cahız'ın İmâmet Anlayışı" A.Ü.İ.F.D.c.26,sa,11,s.34,35.

³⁸ H. Onat, aynı eser, s.15, vd.

kaynaklarda, Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beytine uyanlar ve onlara taraftar olup yardım edenler anlamında kullanılmıştır.³⁹

3- Mezhep Kavramı:

Mezhep: Arapça “gidilen yol” anlamındadır. Kelâm, yani din felsefesinde, terim olarak dini inançta, ibadetlerde, muamelatla ilgili konularda çözüm üretmek için ortaya çıkan İslâm düşünce ekollerini ifade etmektedir. Mezhep sözünün çoğulu “Mezahip” Mille ve Nihle sözlerinin çoğulları da “Milel” ve “Nihal” dir.⁴⁰ Bu kavram hakkında Şîî yazar Allâme Tabatabai ise bir dinde bölünmeler ve fırkalar oluştuğunda bu fırkaların her biri “mezhep” olarak tanımlanabilir demiştir.⁴¹ Ayrıca, mezhep sözcüğü bir dine bağlı herhangi bir zümrenin bütün fikir ve yaşayış tarzının tamamını ifade eden bir kavram olarak da tanımlanmıştır.⁴²

4- İlk Şîî Hareketleri:

Hz. Hüseyin ve birçok yakınlarının feci bir şekilde şehit edilmeleri yalnız Haşimoğullarını değil, aynı zamanda Hz. Peygamberin emaneti durumunda olan Ehl-i Beyt'e sevgi ve bağlılık hisleriyle dolu samimi Müslümanları da derinden sarsmıştı. Bu acıklı hadise sonrası Hz. Ali ve oğullarının haklarını aramak, intikamlarını almak için siyasi anlamda Şîîliğin ilk işaretlerini veren birtakım hareketlerin doruk noktasına ulaşmasına sebep olmuştu. Kerbela Vak'ası⁴³ mezhepler tarihi açısından ilk Şîî hareketlerin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.⁴⁴ Kerbela olayı Şîî bilincini yüzyıllarca ayakta tutmuş bir hadisedir.

³⁹ E.Ruhi Fığlalı, , İmamiyye Şîâsı, s.9-10.

⁴⁰ A. Gölpinarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlik, s.22-23; Kur'an-ı Kerim, Müslümanlara Allah'ın yolunu tutmalarını, onları o yoldan ayıran bölük bölük eden yollara uymamalarını emir buyurmaktadır.(En'am Sûresi,153.Ayet)

⁴¹ A. Tabatabâî, aynı eser, s.45; H. Atay, aynı eser, s.17.

⁴² S. Hizmetli, “İtikadî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İçtimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, A.Ü.İ.F.D.c.26,sayı:12,s.27-29.

⁴³ Kerbela olayı için ayrıca bkz.Taberi, c.II. s.228-9; İbnü'l Esir, aynı eser, c.IV, s.21-22.vd . Hz.Hüseyin'in Kerbela'daki hutbeleri için, bkz. M. Asım Köksal, İslâm Tarihi, Hazret-i Hüseyin ve Kerbela Faciası, Ankara,1979,s 124.

⁴⁴ E. Ruhi Fığlalı, İmâmiyye Şîâsı, s, 109; Hoca Sadettin Efendi, Tacüt-Tevârih, c.IV, Ankara, 1992, s.173-196, A. Gölpinarlı, , Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlik, s.84-86.

Hız.Hüseyin'in bu olay sonrası şehit olması tarihe karışmış bir olay olarak kalmamış Şii hareketin ideolojik altyapısını oluşturmuştur.⁴⁵

Bu üzüntü verici olaydan sonra Kûfelilerin başına Süleyman b. Surad el-Huzaî geçer. Bunlar daha sonra ortaya çıkan Mekke'de resmen biat alan Abdullah b. Zübeyr'den ve Muaviye'den nefret etmektedirler. Gayeleri şehitlerin intikamını almaktır. Fakat katil tanıdıkları Ubeydullah b. Ziyad'a karşı harekete geçmeleriyle Şamlılar tarafından mağlup edilmiş ve Süleyman arkadaşlarıyla ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra ortaya Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafî çıkar ve Hz. Ali'nin üçüncü oğlu Muhammed b. El-Hanefiye adına davete başlar. Eşter'in (meşhur kumandan) de tarafını tutmasıyla iyice kuvvetlenir. Ubeydullah b. Ziyad öldürülür. Ehl-i Beyt'in intikam almasıyla daha çok sevilen Muhtar daha sonra kendi hesabında hareket etmeye başlar ve bir müddet sonra artık Peygamberliğini iddia etmeye başlar. Hicri 67 yılında öldürülür.⁴⁶

Emevi idaresine karşı Hz. Ali soyundan gelen birçok şahsiyetler tarafından artık yer yer ayaklanma hareketleri olmaktadır. Ebû Haşim Abdullah b.Muhammed b.el-Hanefiye de ayaklanmıştı. Bu ayaklanma hareketleri içerisinde etkili olanları Tevvabûn Hareketi ve el-Muhtar b.Ebi Ubeyd isyanıdır.

a) Tevvabûn Hareketi

Kerbela Olayı'ndan sonra, Hz. Ali ve oğullarının haklarını aramak ve intikamlarını almak için girişilmiş ilk harekete "Tevvabûn hareketi" adı verilmiştir.

Hız. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in yani Haşimoğullarından ileri gelen birçok şahsın Kerbelâ'daki şehadetinden sonra vali Ziyad ve halife Yezid'in çok sert tedbirler alması ve baskılı bir idare kurmaları Hz. Ali ve soyuna taraftar olanların herhangi bir isyan hareketine fırsat tanımamıştı. Nitekim Tevvabûn hareketi Yezid'in ölümüne kadar gizli tutulmuştu.⁴⁷ Bu arada Hz. Hüseyin'in şahadetinden sonra Abdullah b-Zubeyr, Mekke'de halifeliğini ilan etmişti. Nitekim Yezid b. Muaviye'nin ölümünden sonra onun sert ve otoriter yönetimi sona

⁴⁵ E. Ruhi Fıglalı, "İslâm Tarihinde Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin Dönemleri", A.Ü.İ.F.D. c.XXVI, s.12; Kerbela Olayı ve Hz. Hüseyin Hakkında Bibliyografya için bkz. Ahmet Ateş, Hüseyin. M.E. B.İslam Ans. c.V, s.634.

⁴⁶ M. Ebû Zehra, İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi, c. I, s.60; Bkz. E. Ruhi Fıglalı, İmâmiyye Şiâsı, , s,109.

⁴⁷ J. Wellhausen, aynı eser,116.

ermiş devlet düzeni değişmişti. Çünkü onun yerine gelen oğlu Muâviye'nin belirgin bir kişi olmaması, yani idari açıdan yönetici ve idareci vasıfları zayıf olan bir kişi olması bakımından, harekete geçmek için müsait zaman kollayanlara emellerini gerçekleştirme imkânı sağlamıştı.⁴⁸

Süleyman b. Surad, Nuhayle kaldığı üç gün süre zarfında güvenilir adamlarından bazılarını sözlerinden dönelere Allah'ı ve verdikleri sözü hatırlatmak için Kûfe'ye gönderdi. Bu şekilde kendisine bin kişi daha katılmış oldu. Tevvabûn grubu Hz. Hüseyin'in kabrine varınca, ağlamaya başlayıp pişman olduklarını belirterek tövbe etmişlerdi. Hz Hüseyin'in kabri başında bir gece bir gündüz kaldıktan sonra, Süleyman b. Surad harekât emrini verdi. Kerbelâ'dan ayrıldıktan sonra, önce el- Hassase'ye sonra el-Enbar'a oradan Essadûd'a buradan el- Kayyare'ye varırlar. Ebu Mihnefe göre; Abdullah b. Yezid Süleyman b. Surad'a bir mektup yazar ve bu mektup ona el- Kayyare'de iken ulaşır. Bu mektupta da daha önce yaptığı ikazlarını tekrar ederek, çok az sayıda bir güçle kalabalık bir kuvvete karşı gitmekte olduklarını bunun ise, akla uygun olmayacağını; onun için dönüp kendisiyle elbirliği etmelerini böylece ortak düşmanlarına karşı birlikte hareket etmeyi önerir.⁴⁹

Bunun üzerine Süleyman b. Surad, Tevvabûn topluluğuna bu mektup hakkındaki görüşlerini sorar. Ancak onlar yola çıkıp cihada bağlandıklarını, daha önce Allah'a yemin ettiklerini ve bu yolun sonunda ölümü göze aldıklarını ifade etmişlerdi. Toplulukta Süleyman b. Surad'ın şahsi düşüncelerini ifade etmesini ister. O da, Abdullah b. Zubeyr'in yanında cihat etmenin dalalet olacağını söyler ve yola devam edilmesi gerektiğini belirterek Heyte'ye gelirler. Süleyman b. Surad ve taraftarlara oradan ayrılmadan önce çok kalabalık bir düşman ordusunun gelmekte olduğu haberini alırlar. Bu sebeple şehirde kalmalarını, ya da isterlerse kendilerinin de düşmanlarına karşı onlara yardımcı olabileceklerini söylemiştir. Ancak Süleyman b. Surad, bu teklife de teşekkür edip reddeder.⁵⁰ Öncelikle Süleyma b. Surad dört yüz süvariden oluşan öncü birliklerini el-Museyyeb b. Necebe liderliğinde keşfe göndermişti. El-Museyyeb rastladığı bir şahıstan düşman hakkında aldığı ilk bilgilerle kendilerine en yakın karargâha ansızın hücum ederek bir kısmını öldürür bozguna uğratar ve hemen Süleyman b.

⁴⁸ E. Ruhi Fığlalı, İmâmiyye Şiâsı, s,111.

⁴⁹ Ebû Mansur Abdülkaahir el-Bağdadî, El-fark Beyne'l-Fırak, çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara,1991 s.30; Y. Kutluay, aynı eser, s,49-50; E. Ruhi Fığlalı, İmamiyye Şiâsı, s,114.

⁵⁰ İbnü'l-Esir,aynı eser, c. IV, s.179.

Surad'ın yanına döner. Bu olay üzerine Ubeydullah b. Ziyad on iki bin kişilik bir orduyu ile hemen Tevvabûn üzerine gönderir. 65/685 Çarşamba günü iki kuvvet mücadeleye başlar. Karşılıklı birtakım isteklerde bulunulur. Ordunun ileri gelenlerinden Husayn b. Numeyr, onlardan Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'a itaat etmelerini ister.⁵¹ Onlar da buna mukabil kendilerinden öldürülenlerin yerine öldürülmek üzere Ubeydullah b. Ziyad'ı onlara vermelerini, Abdülmelik b. Mervan'ı hilafetten indirmelerini ve hilafetin Hz. Peygamber'in Ehl-i Beytine verilmesini isterler. Bu yoldaki istekler elbette ki iki taraf içinde ağır geldiğinden kabul edilmeyip Çarşamba günü çarpışma başlamış olur. Tevvabûn topluluğu, ilk anda onları karargâhlarına kadar çekilmek zorunda bırakır. Ancak ertesi gün Husayn b. Numeyr, sekiz bin kişilik yardım kuvvetiyle desteklenir. İkinci gün on bin, üçüncü gün yeniden takviye olan Şam ordusu, Tevvabûn üzerine her taraftan saldırır ve 93 yaşındaki Süleyman b. Surad, Yezid b. Husayn'ın attığı okla şehit olur.⁵²

Daha sonra Tevvabûn hareketinin ileri gelenlerini de öldürürler. Bu harekâttan sağ kurtulanlar ise kaçarak Muhtar es- Sakafi'ye sığınmışlardır.⁵³ Sonra Medainliler Medain'e, Basralılar Basra'ya, Kûfeliler Kûfe'ye ayrılırlar. Böylece ilk Şîi hareketleri arasında yer alan Tevvabûn hareketi hezimetle sonuçlanan bir hareket olmuştur.⁵⁴

b) Muhtar es-Sakafi Hareketi

Kerbela Olayı'ndan sonra Hz. Ali ve oğullarının haklarını aramak ve intikamlarını almak gayesiyle girişilen ikinci hareket olarak el-Muhtar b. Ebi Ubeyd b. Mesûd'un hareketi meydana gelmişti.⁵⁵

Hz. Hüseyin, Irak'ın durumu yakından tetkik için ve Irak halkının, Hz. Hüseyin'e ne derece yardım edebileceklerini öğrenmek üzere Kûfe'ye Müslim b. Akil'i göndermişti. Müslim, Kûfe'ye geldiğinde doğruca Muhtar es-Sakafi'nin evine gider. Muhtar, Müslim b. Akil'in Emevi idaresine karşı isyana teşebbüs fikrine yanaşmayarak tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Ancak daha sonra arkadaşları tarafından ikna edilen Muhtar İbn Ziyad'ın adamı Amr

⁵¹ El-Bağdadî, aynı eser, s.126.

⁵² İbnü'l – Esir, aynı eser, c.IV, s,183; E. Ruh Fığlalı, İmâmiyye Şiâsı, s.127.

⁵³ İbnü'l Esir, aynı eser , c.IV, s.164 vd ; E.Ruhi Fığlalı, İmâmiyye Şiâsı, s.112 vd; H. Onat, aynı eser, s.62 vd.

⁵⁴ İbnü'l – Esir, aynı eser c. IV, s.184.

⁵⁵ M. Ebû Zehra, , İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi, s,59; H. Atay, aynı eser, s,34

b. Hureys'in sancağı altına girdi. Fakat Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın Muhtar'ı ibn Akil'e yardım etmesi ve isyancı grup içinde bulunmakla itham etti ve onu hapse attı.⁵⁶

Eniştesi Abdullah b. Ömer'in aracı olmasıyla üç gün içinde Kûfe'yi terk etmek şartıyla hapisten kurtuldu. Muhtarın Kûfe'den geri dönmek zorunda kalması Emevi idaresine karşı olan kin ve nefretini iyice artırmıştı. Hicaz'a doğru yol alırken daha önceden de planlanmış olduğu isyan hareketi konusunda kesin karar vermişti. Muhtar Kûfe'den ayrıldıktan sonra Yezid'e bey'at etmemek için Mekke'ye kaçan ve orada halifeliğini ilan eden Abdullah b. Ez. Zübeyr'e giderek ona bey'at eder. Çünkü bu kişinin kendisine yardım etmesini temin için bey'at etmişti. Yaklaşık üç yıl kadar süren dönemde Zübeyr'in en sevdiği adamları arasında yer alır. Etkili konuşmasıyla halk tarafından da sevilen sayılan biri haline gelir. Hz. Hüseyin'in kardeşi, Muhammed İbnü'l-Hanefiyye'ye ziyaretlerde bulunur. Bu süre zarfında Kûfe'nin içinde bulunduğu durumu tahkik eder. Mekke'ye Kûfe'den gelenlere Kûfe hakkında sorular sorar ve gelenler Müslümanların durumun iyiden iyiye karışmış olduğunu Kûfelilerin darmadağın bir durumda olduklarını, onlara bu durumda derleyip toparlayacak birinin bulunmadığını öğrenince memnun olur ve kendisinin bu insanları toplayacak kişi olduğunu belirtir.⁵⁷

Muhtar, Kûfe'nin durumunu ve halkın büyük çoğunluğu Süleyman b. Surad'ın etrafında toplanmış olduğunu görünce kendi önderliğinde ayrı bir cemaat oluşturarak görüşlerini yaymaya başlar. Muhtar, Hz. Hüseyin'in intikamını üzerine yüklenen ve halk arasında iyi bir mevkii olan, halk tarafından sevilen, herkesin ilim ve faziletini takdir ettiği bilgin arif ve geniş fikirli bir kişilik olarak tanınmıştı.⁵⁸

Muhtar, Yezid b. Muaviye'nin vefatı sonrasında (64/684) yeniden Kufe'ye dönmüştü. Kendi taraftarlarına Kûfe'ye gönderilme nedeni olarak Muhammed b. Hanefiyye tarafından onun adına bey'at almak üzere gönderildiğini söylemişti.⁵⁹ Muhtar bu büyük adamın adıyla davetine devam etmiştir. Ancak Muhtar'ın bu durumundan şüphelenen taraftarları durumu iyice tahkik ettirmek için el-Hanefiyye'ye bir heyet gönderme kararı alırlar. Hanefiyye'ye giden heyet durumu bildirir ve ona bey'at edip etmeme hususunda görüşlerini alırlar.

⁵⁶ El-Bağdadî, aynı eser, s.30; M. Ebû Zehra, İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, s.60, H. Atay, aynı eser, s.35

⁵⁷ M. Ebû Zehra, İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi, s.34

⁵⁸ El-Bağdadî, aynı eser, s.60; N. Çağatay, İslâm Mezhepleri Tarihi, s.56-57

⁵⁹ H. Onat, aynı eser, s.99

Hanefiyye'de kendilerine izin verdikten sonra Muhtar'ın etrafında toplananların sayısı da artmıştı. Kufe'deki büyük kabilelerden birinin başkanı olan İbrahim b. Malik el-Eşter'in de Muhtar'a katılmasıyla kendini iyice kuvvetli hissetmiş ve h. 66/m.685 yılının 13 Rebiyülevvel Çarşamba günü gecesi ayaklanmaya karar verir.⁶⁰

Muhtar'ın adamlarının çoğu azadlı kölelerden (Mevali) oluşuyordu. Muhtar ve taraftarları Vali Abdullah b. Muti'yi konağında bozguna uğratmıştır. Muhasaranın üçüncü günü Vali Kûfe'den kaçmıştı. Vali'nin adamları ise Muhtar'a bey'at etmek zorunda kalırlar. Böylece Muhtar Kûfe'yi ele geçirmiş ve Kufe hükümetini kurmuştu.

Muhtar, Kûfe hükümetini kurduktan sonra bazı adamlarını Azerbaycan, Ermeniyye, Musul, Medain ve benzeri vilayetlere vali olarak gönderir. Bu sırada Ubeydullah b. Ziyad boş durmayıp Musul üzerine yürür. Musul'daki Abdurrahman b. Kays Muhtar'dan yardım ister. Üç bin kişilik bir kuvvetle yardımına gider. Muhtar bu olaydan sonra Kûfe'de ve Kadisiye'de Kerbela olayına katılmış olan herkesi yakalatıp öldürür. Hz. Hüseyin ve yanındakilerin Fırat'tan su içmelerine engel olan birliğin kumandanı Amr. B. Haccac, Muhtar'dan kaçarken çölde susuzluktan ölür. Hz. Hüseyin'i şehid edenler Şimr b. Zilcevşen, Ömer b. Sa'd Ebi Vakkas ve oğlu Hafs b. Ömer gibi isimler öldürülerek Kerbela'nın intikamı alınır.⁶¹

Muhtar Kerbela'nın intikamını aldıktan sonra İbrahim b. El-Eşter'i İbn Ziyad'la çarpışmak için gönderir. Çok şiddetli bir savaştan sonra Hz. Hüseyin'in katillerinden Ubeydullah b. Ziyad ile Huseyn b. Numeyr es- Sekûni ve Emevi ordusunun pek çok ileri geleni öldürülür. İbn Eşter, İbn Ziyad ve İbn Numeyr'in kesik başlarını önce Muhtar'a göndermiş, Muhtar da Muhammed b. El-Hanefiyye'ye gönderir. Hz. Hüseyin'in ve taraftarlarının yaşadığı bu olayın aynısı, buna sebep olanların başına gelmesi aynı acıyı yaşamaları Ehl-i Beyt taraftarlarını oldukça memnun etmiş ve sevindirmişti.⁶²

Basra valisi olan Mus'eb b. ez-Zübeyr Muhtar'ın yaptığı faaliyetleri dikkatle takip etmişti. Muhtar'a karşı bir hareketin fırsatını kollamaktaydı. Çünkü daha öncede bahsettiğimiz gibi bir kısım Kûfe halkı Muhtardan kaçmıştı. Özellikle Mus'ab, Muhtar'dan kaçarak kendisine sığınan Kûfe esnafının telkinleriyle Muhtar'a karşı koymayı planlamıştı. Bu fırsat, Muhtar'ın kendisine vahiy geldiğini iddia ederek birtakım kehanetlerde bulunması

⁶⁰ E.Ruhi Fıglalı, İmâmiyye Şiâsi, s.137; M. Ebû Zehra, İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler, s.61

⁶¹ El-Bağdadi, aynı eser, s.35.

⁶² El-Bağdadi, aynı eser, s.138-139; N. Çağatay, İslâm Mezhepleri Tarihi, s.56-57.

haberinin İbrahim b. El-Eşter'e ulaşması ve onunda bu yüzden Muhtar'ı terk edip el-Cezire'yi kendi adına idareye başladığı zaman olmuştu. Aradığı fırsatı bulan Mus'ab kalabalık bir ordu gönderir. Muhtar da buna karşılık üç bin kişilik bir orduyu Mus'ab'a karşı gönderir. Harura denilen yerde yapılan savaşta Muhtar'ı konağında muhasara edince bu duruma karşı koyan Muhtar 687 Nisan ayında öldürülür. ⁶³

Muhtar'ın faaliyetlerinin mezhepler tarihi açısından üzerinde durulması gereken önemli bir yönü bulunmaktadır. Muhtar'ın öncelikle Muhammed b.el-Hanefiyye ve Ehl-i Beyt adına hareket ettiğini belirtmiş, ancak daha sonra davranışlarındaki birtakım sapmalar olmuştu. Gerçekten Kerbela'da Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt'in intikamını almıştı. Ancak adına hareket ettiğini söylediği el-Hanefiyye, Kûfe'ye gelmek isteğini bildirince idareyi ve menfaatlerini yitireceğinden iktidarı teslim etmekten kaçınmıştı. Bu durumda Ehl-i Beyt'i kendi çıkarları için kullandığı sonucuna varılabilir.

Muhtarın ölümünden sonra bir müddet herhangi bir Şiî ayaklanmasının gerçekleşmemesinin nedeni, Muhammed b. Hanefiyye'nin "Mehdi" olduğu fikriydi. Nitekim Mehdi olduğuna inanılan Muhammed b. Hanefiyye'nin öldükten sonra geri dönüp dünyaya adalet getireceği fikri yaygınlaşmıştı. ⁶⁴

5- Şiâ Fırkaları:

Şiâ fırkalarının sınıflandırılması hususunda çok çeşitli tasnifler karşımıza çıkmaktadır. Bu tasniflerdeki çeşitliliğin sebepleri olarak; Şiâ'daki bazı görüş ayrılıklarının nedenleri, ilimden çok şahıslara verilen önem, Şiâ'nın birçok grup meydana getirmiş olması ve bu grupların da farklı fikirlere sahip olmasıydı. Ancak temel unsur olarak Hz. Ali ve onun nesline olan aşırı sevgi, onlara ayrı bir üstünlük tanıma duygusu, devlet idaresindeki siyasi tutumlar bazı fırkaların oluşum nedenini teşkil etmiştir.

a) Keysâniyye:

⁶³ El-Bağdadi, aynı eser, s.34; Hüseyin Algül, İslâm Tarihi, c.IV, İstanbul, 1999, s.192; Adnan Demircan, Hz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadir-i hum Olayı, İstanbul, 1996, s.320 vd; Geniş bilgi için bkz. J. Wellhausen, İslâmiyetin İlk Devrinde Dinî – Siyasî Muhalefet Partileri, s.120 vd; E. Ruhi Fığlalı, İmamiyye Şiası, s.129.

⁶⁴ E. Ruhi Fığlalı, İmamiyye Şiası s,141; H. Onat, aynı eser, s.127.

El-Muhtar b. Ubeyd es-Sakafi'ye tabi olanlara "Keysâniyye" adı verilmiştir.⁶⁵ Ayrıca bazı kaynaklarda Muhtar'ın Hz. Hüseyin'in intikamını almak için ayaklandığı ve halkı Muhammed b.el-Hanefiyye'ye uymaya çağırdığı için bunlara "Keysâniyye" ya da "Keysân" adı verildiği belirtilmiştir.⁶⁶

Bu fırka mensuplarının ortak görüşü dinin bir kişiye itaatten ibaret oluşudur.⁶⁷ Bu görüşe göre, İmam halkın kendisine itaat ettiği, ilmine tereddütsüz güvendiği ve her türlü hatadan, kusurdan uzak bir şahsiyettir.⁶⁸ Keysâniyye'nin esas görüşleri; Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra imametın Muhammed b. Hanefiyye'nin hakkı olduğu ve onun geri döneceği, beklenen "Mehdi" olduğu inancıdır. Keysâniyye için m. Ebû Zehra: *"Bunlar önceleri Harici idiler, sonra Hz. Hüseyin'in öldürülmesiyle el-Hanefiye'nin propagandasını yapmışlardır. Dördüncü İmam el-Hanefiye'dir geri dönecektir, diridir ve Muhammed b.el-Hanefiye'nin Redva dağında leopar ve aslanın arasında süt ve bal ile beslendiğini ve huruç vaktini beklediğine inananlardır"* şeklinde ifade etmiştir.⁶⁹ Muhtarîyye ve Keysâniyye fırkaları Muhammed b. Hanefiye hayatta iken ortaya çıkmış olan fırkalarlardır. Fakat Muhammed b. Hanefiye'nin ölümünden sonra fırka içinde birtakım ayrılmaların olması bu fırkayı on bir fırkaya bölmüştü.⁷⁰

b) Zeydîyye:

Bu fırkanın kurucusu Zeyd b. Ali Zeynel Abidin'dir. Zeydîyye fırkasının görüşüne göre imamet Hz.Fâtıma'nın çocuklarıyla sınırlıdır. İmamet için huruc eden cesur, cömert ve ilim sahibi her Fâtimî'ye itaatin farz olduğunu ve onun imam olabileceğini belirtmiştir.⁷¹ İmamlar nübüvvet mertebesine yükseltilmemiştir. Aksine İmamları diğer insanlarla aynı düzeyde değerlendirse de, yine onları Resûlallah (s.a.s)'den sonra insanların en faziletli olarak görürler. İmam Zeyd, itaatkâr ve cemaate bağlı bir şahsiyet olarak tanınmıştı. O kendini bütün

⁶⁵ Kummî/Nevbahti ,aynı eser,s.101,vd.

⁶⁶ Ebul-Hasan el-Eş'ari ,aynı eser,s.49.

⁶⁷ Şehristani,aynı eser, s.133.

⁶⁸ M. Ebû Zehra, İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, s. 59-61.

⁶⁹ H.Atay, aynı eser, s.38

⁷⁰ M. Ebû Zehra, İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, s.62-63, H.Atay, aynı eser, s.43; Ayrıca bkz.Gerlof Van Vloten, Emevi Devrinde Arap Hâkimiyeti, Şiâ ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar, çvr, Mehmed S.Hatiboğlu, Ankara, 1986,s.52-53

⁷¹ Kummî/Nevbahti, aynı eser, 140,vd.

varlığıyla ilme adanmıştı. Dönemin uleması kendisinden ilim tahsil etmişlerdir. Ebû Hanife'de bu şahsı çok sevmiş ve onunla dostluk kurup ondan ders almıştı.⁷²

Zeydîye fırkası mensupları, Hz. Peygamberin (a.s) imam tayin etmiş olduğuna inanmazlar. Onlar imamın vasıfları ile tanınabileceği görüşündedirler. Buna göre de taşıdığı özelliklerden dolayı Hz. Peygamber'den (a.s) sonra imam Hz. Ali'dir.⁷³ Zeyd imamın kendine taraftar toplamak üzere ortaya çıkmasından dolayı, kendi aralarından pek çoğunun hatta yakın akrabalarının muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu muhalif grubun başında da kardeşi Muhammed el-Bakır bulunmaktaydı. İmam Zeyd, kendisinden daha üstün bir kimsenin imametini caiz görmüştü. Yani imametın sahîh olması için, imamda bulunması gereken sıfatların hepsinin olma mecburiyeti yoktur. Bu sıfatların çoğunun olması yeterlidir. Bu esasa bağılı olarak İmam Zeyd, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in imametlerini tanımıştı. Zeydîye fırkasındakiler, aynı zamanda büyük günah işleyen kimselerin tövbe etmedikçe ebediyen cehennemde kalacakları görüşüne inanmaktadırlar. Bu görüşleri onların tamamen mutezilenin yolunda olduklarını göstermektedir. Çünkü Zeyd ile Mutezile'nin reisi arasında bir ilgi bulunmaktaydı. Mutezilenin reisi olan Vasıl, Cemel ve Sıffin olaylarında hangi tarafın haklı olduğu meselesinde tereddüt etmişti. O iki taraftan birinin suçlu olduğunu, bunun ise kesinlikle bilinemeyeceğine inanmaktaydı. Zeyd'in ölümünden sonra yerine geçen Yahya'da Emevi idaresinin sonlarına doğru öldürülmüştü. Ondan sonra da yerine Ebû Hanife'nin hocası olan Abdullah b. Hasan'ın iki oğlu İmam Muhammed ile İbrahim geçer. Zeydîye fırkasının ibadet anlayışı Ehl-i Sünnet mezheplerinden Hanefiyye'ye yakındır. Ayrıldıkları noktalar pek azdır. Yani Hz.Fatîma evladından olan kişi imamete layıktır. Bugün Türkiye ve İran'da Zeydi yoktur.⁷⁴

c) İmâmiyye:

Bu görüşe göre, imamın mutlaka Hz. Ali soyundan gelmesi gerekmektedir. İran ve Irak daha sonra Pakistan ve diğer İslâm memleketlerinde bulunan Şîf Mezheplerinin çoğu Şîf "İmâmiyye" adını taşıyan bu fırkaların içinde yer almaktadır. Kendilerinin İmâmiyye olarak

⁷² M. Ebû Zehra, İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, s.63-64

⁷³ Şehristani, aynı eser, s. 94

⁷⁴ M. Ebû Zehra, , İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, s.69, N.Çağatay, İslâm Mezhepleri Tarihi, s.63

isimlendirilmesi grupları bir araya toplamaya yardımcı olmuştur. Onlara göre imamlar, İmam Zeyd'in dediği gibi bazı vasıflarla tanınmazlar, ancak şahıs olarak tayin edilirler. Hz. Ali'nin de bizzat Hz. Peygamber (a.s) tarafından tayin edildiğine inanırlar. Onun için de Hz. Ali, Hz. Peygamberden (a.s) sonra yine onun vasiyetiyle tayin edilmiş olmaktadır ki bu tarza İmâmiyye “Vesayet” ismini vermiştir. Bu konuda İmâmiyye: “*Dinde imamın tayininden daha önemli bir iş yoktur. Ta ki Hz. Peygamber (s.a.s) bu dünyadan ümmetin işlerinden müsterih olarak ve huzurlu kalple ayrılabilsin.*”⁷⁵ Eğer o anlaşmazlıkları bertaraf ederek birlik ve beraberliğin sağlanması için gönderilmişse elbette ki onun ümmeti tefrikaya düşürmesi insanları bir kenara iterek, herkesi başına buyruk hareket eder ve birbirini dinlemez hale sürüklemesi tecviz edilemez. Bu sebepten onun, kendisine başvurabilecek bir şahsı yine kendisine güvenilebilecek ve itimat edilebilecek bir kimseyi tayin etmesi gereklidir.” İşte bu nedenden dolayı İmâmiyye görüşündekiler Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber tarafından tayin olduğuna inanmaktalar.⁷⁶

İmâmiyye, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber (a.s.) tarafından tayin olduğunu ispatlamak için bazı hadisleri delil olarak göstermiştir. Mesela, “*Ben kimin dostu isem, Ali de onun dostudur. Allah'im ona yardım edene sen de yardım et, ona düşman olana sen de düşman ol!*” ve “*Size, Ali hükmetsin!*” Yine bu hadislerin dışında İmâmiyye Hz. Ali'nin imameti konusunda Hz. Peygamber'in davranışlarından bazı ipuçları bularak bunları iddialarına delil olarak göstermişlerdir. Örneğin, Hz. Peygamber (a.s.) sahabeden hiçbir kimseyi Hz. Ali üzerine amir sıfatıyla tayin etmemiştir. Usame ordusunu örnek göstererek, Hz. Ebûbekir ile Ömer'in bu konuda Hz. Ali ile çekişmesinler diye, Usame'nin ordusunda asker olarak görevlendirmiştir. İmamiyye, kendi arasında Hz. Ali'nin Hz. Peygamberin (a.s.)'in vasisi ve Hz. Ali'den sonraki vasilerinde onun Hz. Fatîma'dan olan oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğuna tamamen ittifak ederler. Fakat bundan sonra İmamiyye Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'den sonra imamın kim olacağı konusunda ihtilafa düşmüş ve firkalara bölünmüşlerdi. İmamiyye, İmamın kendi imametini ispat etmek için Peygamberler gibi

⁷⁵ Kummî/Nevbahti, aynı eser, s.147

⁷⁶ Kummî/Nevbahti, aynı eser, s.243; M. Ebû Zehra, İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, s.69

gösterdikleri olağanüstü şeylere “mucize” demiştir. Yani imamların da mucize yapabileceklerini belirtmişlerdir.⁷⁷

d) İsmâiliyye:

Bu fırka İmâmiyye fırkasının bir kolu olup, fırka mensupları Cafer-i Sadık’ın oğlu İsmail’i imam olarak tanımışlardır. Cafer-i Sadık’a kadar İsna-Aşeriyye fırkasıyla birlikte iken Cafer Sadık’ın ölümünden sonra ayrı bir fırka teşkil etmişlerdi. Onlara göre Cafer-i Sadık, İsmail’in imam olduğunu bildirmişti.⁷⁸

Fakat İsmail’in babasından önce öldüğünü ileri sürmüşlerdi. İsmail babası Cafer’den önce vefat etmiş olmakla beraber taraftarları onun babasından sonra imam olacağına dair bir inanış içindeler ki bu da imametin, İsmail’i takip edenlerde kalmasını istemelerinden kaynaklanmıştı. Buna göre İmamet, İsmail’in oğlu Muhammed el- Mektum’a intikal etmiştir.⁷⁹ Bu imamı gizli imamların ilki olarak kabul etmişlerdi. Çünkü onlar, imamın gizliliğine inanmış ve ona itaat etmişlerdi. Bu mezhep de diğer Şîî mezhepleri gibi Irak’ta ortaya çıkmıştır. Bu mezhebin taraftarları İran, Horasan, Hindistan ve Türkistan gibi İslâm ülkelerinde bulunmuşlardı. Mezheplerine buralarda eski İran inanışlarından ve Hint kültüründen birtakım unsurlar karışmıştır. Bu karışıklık nedeniyle onların pek çoğu kendilerine gösterilmiş olan yoldan uzaklaşarak kendi anlayışlarına göre hareket etmişlerdi. Bu durum fırka içinde bölünmelere neden olmuş ve birkaç grup oluşmuştu. Bu grupların bir kısmı İslâmiyet’e bağlı kalmakla birlikte bir kısmı da tamamen İslâmiyet’le uyuşmayan, İslâm’a ters düşen doktrinler sebebiyle İslâm’dan ayrılmışlardı. Bir kısmı bu bâtil ve hurafe fikirleri benimsemekle kalmayıp üstelik onları hayli zenginleştirmişlerdi. Bir kısmı da bu safatalardan bazılarını kendilerini İslâm’dan uzaklaştırmayacak şekilde benimsemişlerdi. Ancak gizlilik prensipleri onların İslâm topluluğundan ayrılmalarına ve aralarının açılmasına neden olmuştu. Nitekim bu grup, Sünnîlerin kabul ettikleri inanç ve kıymetlere bir türlü ısınmamışlardı. Gizlilik konusuna o kadar önem vermişler ki yazmış oldukları kitap ve

⁷⁷ M. Ebû Zehra, İslâm’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, s.74-75; Y. Kutluay, İslâmiyet’te İtikadî Mezheplerin Doğuşu, s.54-56; E. Ruhi, Fığlalı, Şîliğin Doğuşu ve Gelişimi, s.43.

⁷⁸ M. Ebû Zehra, İslâm’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, s.65.

⁷⁹ Kummî/Nevbahti, aynı eser,s. 272,274.

risalelerde müelliflerini açıklamamışlardır. Anlamları da ancak imamın bileceğini iddia etmişlerdi.⁸⁰

Nitekim bu fırka mensuplarına “Bâtîniye veya Bâtıniler” de denilmiştir.⁸¹ Bazıları İslâmiyet’ten uzaklaşmışlardı. Bâtîniye adını almalarının sebebi ise; bunların “şeriatın bir zahiri ve bir de batını vardır”, görüşünü savunmalarıdır. Bu fırkaya göre imamda bulunan her şey sırdır, batın ilimdir. Bâtîniye birçok fikir ve görüşlerini gizli tutar, zaman ve yer müsait olmadığı sürece de ortaya çıkmayacaktır.⁸²

Bu fırkaya göre, imamlar başkalarında bulunmayan bir ilimle donatılmışlardır ve onlara verilmiş olan ilim insan beşerinin idrakinin üstündedir. İmamın açık ve tanınır olması değil, gizli ve örtülü olması gerekir. Böyle olmakla beraber ona itaat etmek vaciptir. Çünkü bütün insanlara hidayet edecek “mehdi” O’dur. İmam hiçbir suret ve şekilde insanların hiçbiri tarafından mesul tutulamaz ve yine hiç kimse onu işlediği her türlü işten dolayı hatalı göremez. Bu saydığımız nedenlerden dolayı imamların masum olduğuna inanırlar. Yani imamların sahip oldukları ilim kendilerine ışık tutar ve diğer insanlar için serbest olmayan şeyler onlar için doğrudur, görüşünü benimsemişlerdir.⁸³

İmamın günahsız ve hatasız olması fikri elbette ki yanlıştır. Çünkü İslâmi inançlara göre Peygamberlerin bile çok küçük hatalar işlemeleri mümkündür. Fakat Peygamberler günah işlemezler. Bu sebeple de masum olarak kabul edilirler. Eğer imam masum yani günah işlemez kabul edilirse Peygamber olmuş olur. Hâlbuki bilinen gerçek şudur ki, Hz. Muhammed (s.a) son Peygamberdir. Ondan sonra Peygamber gelemmez. Eğer bir imama bağlanmak gerekli ise, Hz. Muhammed’e (s.a) bağlanmak gerekir. Çünkü Müslümanların gerçek imamı O’dur.

d)Sebeîyye:

Bu fırka ilk defa Hz. Peygamber’den (a.s) sonra İslam dininin kabulünde çekimser kalan ve ilk defa İslâm’da aşırı giden Abdullah b. Sebe’nin kurmuş olduğu Sebeîyye fırkasıdır.⁸⁴ Abdullah b. Sebe Hz. Ali’nin kendisine Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve

⁸⁰ İ. Agâh Çubukçu, aynı eser, s.59; M.Ebû Zehra, İslâm’da Fıkhi Mezhepler Tarihi, s.77.

⁸¹ Şehristani, aynı eser, s.176, vd.

⁸² M. Ebu Zehra, İslâm’da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, s.79.

⁸³ M. Ebu Zehra, İslâm’da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, s.78.

⁸⁴ Şehristani, aynı eser, s.159, vd.

sahabenin aleyhine konuşmayı emrettiğini iddia etmiş, bunun üzerine Hz. Ali önce onun öldürülmesini emretmiş ise de sonra Medain'e sürmüştü. Hz. Ali'nin vefatından önce, Hz. Ali taraftarları arasında fikir ayrılıklar başlamıştı. Burada ilk rolü oynayan kişi ise Abdullah b. Sebe adında Müslüman olmuş bir Yahudi'dir. Dördüncü ve beşinci hicri asırlardan sonraki müellifler, İbn Sebe'nin Hz. Ali'yi tanrılaştırdığını rivayet etmişlerdi. Ancak bazı kaynaklarda ise eğer Hz. Ali kendisine bu şekilde hitap edildiğini bilse o kişiyi hemen öldürürdü, şeklinde açıklamalar da bulunmaktadır.⁸⁵

II. BÖLÜM

KARS VE İĞDIR YÖRESİNDE ANADOLU SELÇUKLULARINDAN OSMANLILAR DÖNEMİNE KADAR ŞİİLİĞİN TARİHSEL KÖKENLERİ

1- Anadolu Selçukluları Dönemi:

Anadolu coğrafyasına tarihin bazı dönemlerinde çeşitli göç hareketleri yapılmıştır. Selçuklu Türklerinin ilk defa Kafkasya bölgesinden Anadolu'ya girişleri 1018-1021 tarihleri arasında gerçekleşmişti. Doğu Anadolu'ya yapılan bu girişler, keşif hareketleri mahiyetinde olup kalıcı bir yerleşme düşüncesi taşımamaktaydı. Nitekim 1071 yılına kadar gerçekleştirilen akımların hiç biri kalıcı bir yerleşme şeklinde olmamıştı. Selçuklu Türkleri 1045 yılından itibaren Doğu Anadolu bölgesine tekrar gelmişlerdir. Bu dönemde Kars ve civarı Bizans

⁸⁵ H. Atay, aynı eser, s.26; El- Bağdadi, aynı eser, s.143,145.

imparatorluğunun hâkimiyetinde olup, Ermeni krallar onlar adına hüküm sürüyordu. Ancak bölge üzerinde otorite boşluğu olduğundan Ermenistan'ın bu durumunu fırsat bilerek, Selçuklu komutanlarından İbrahim Yinal Kars'a bir sefer düzenlemiştir(1053). Bu sefer esnasında Kars şehri yağmalanmıştı.⁸⁶Yine 6 Ocak 1054 yılında Selçuklu komutanlarında Kutalmış önderliğindeki ordu Kars önlerine gelmiş ve şehri kuşatmışlardı. Malazgirt zaferi sonrası Anadolu'nun bir Türk yurdu olma sürecinin başlamasıyla Orta Asya'da bulunan göçebe Türkmen toplulukları kitleler halinde Anadolu'ya gelmiş ve yerleşmeye başlamışlardı.⁸⁷ Büyük Selçuklu devletinin kurucusu Selçuk Beyin torunları, Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler babalarının vefatı sonrasında, kuvvetlerinin az olmasına rağmen kendi başlarına hareket edip bazı fetih hareketlerinde bulunmuşlardı.⁸⁸

Çağrı Bey, 1018 yılında üç bin oğuz atlısı ile Gazneliler idaresindeki Khorasan-Rey yolu ile Azerbaycan'a geldiğinde oraya daha önce yerleşmiş olan Türkmenler ile karşılaşmıştı. Onlardan da yanına bir kısım akıncı alarak Van bölgesine girmişti.⁸⁹ Çağrı Bey'in akınlarının yanı sıra Tuğrul Bey de sultan olarak Kars ve dolaylarına akınlar yaptı.⁹⁰ Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu tahtına Sultan Alparslan geçmişti.⁹¹Sultan Alparslan zamanı (1063-1072) ,Kars ve Sarıkamış çevresinde köklü yerleşmelerin başlangıcı olmuştu. Alparslan, Türklerin Anadolu'ya girme siyasetini devam ettirmiştir. Alparslan'ın hedefinde 700 bin haneden oluşan büyük bir kent olan Ani'yı ele geçirmek vardı.⁹²Nitekim Sultan Alparslan 16 Ağustos 1064 'te Bizans'a bağlı Ermeni merkezi Ani'yı fethetti.⁹³ Bizans İmparatorluğunun doğudaki en müstahkem şehri ve kalesi olan Ani'nin fethi, İslâm dünyasında ne kadar sevinç yaratmışsa, Hıristiyan âleminde de o kadar üzüntü yaratmıştır. Halife, Sultan Alparslan'a bu başarısından dolayı "Ebu'l Feth" (Fetih babası) unvanını vermiştir. Sultan Alparslan bu

⁸⁶ Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, 1987,s.86, vd. ; İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul,1953,s.7, vd.

⁸⁷ Mehmet Şeker, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, Ankara, 1997, s.3-5; Bkz. Yaşar Bedirhan, Selçuklular ve Kafkasya, Konya, 2000,s.142

⁸⁸ İbrahim Kafesoğlu, Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti, İstanbul, 1953, s.259, vd; Hasan Geyikoğlu, Selçuklulardan Safevilere Sa'd Çukuru, (Doktora Tezi) Erzurum, 1998, s.75

⁸⁹ M.Fahrettin Kırzioğlu, Ani Şehri Tarihi, Ankara, 1982, s.13.

⁹⁰ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul,1998, s.131.

⁹¹ İbnü'l Adım, Buğyat at-talab fi Târih Halab ,çev.Ali Sevim, Ankara, 1989,s.10.

⁹² Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi",Tarih Semineri Dergisi, İstanbul, 1937,s.175

⁹³ Gürsoy Solmaz, Ortaçağ'da Erzurum-Kars Kaleleri, Erzurum,2000,s.3

bölgeyi ele geçirdiğinde, veziri Nizamülmülk de Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah ile birlikte Sürmeli Çukurunu ele geçirmişlerdi. Bizans İmparatorluğu Selçuklu Devletinin bu ilerleyişini durduramamıştı.⁹⁴ Nitekim Sürmeli Çukuru, Borçalı Çayı ile Kür Çayı boyları, Çıldır Gölü çevresi ve Arpaçay boyları, Kars Yaylasıyla birlikte Selçuklulara bağlanmıştı.⁹⁵

Selçuklular 1064 yılında, Bizanslılara bir daha geri verilmemek şartıyla ilk Anadolu toprağı olan Sürmeli Çukuru (Ağrı Dağları-Aras Nehri arası) bölgesini almışlardı.⁹⁶Sürmeli Çukurundaki Türkler Selçuklu Türkmenlerinin gelişiyle hareketlilik kazanmış ve bölgeye Orta Asya'dan Türk boylarının gelişi devam etmiştir.⁹⁷ Şehzâde Melikşah'ın ordusu, Ani vilayetinde Rumların elinde bulunan Iğdır'ı kuşattı. Yapılan savaş sonrasında mukavemetleri kırılan düşman ordusu kaleyi bırakıp kaçmak zorunda kalmışlardı. Şehzâde Melikşah daha sonra Arpaçay solunda ve Gümrü yukarısındaki Meryem Nişin'i kuşattı. Vezir Nizam'ül Mülk buranın fethi için gemiler yaptırmıştı. Birçok rahip ve keşişin burada yaşaması ve herkes tarafında ziyaret edilen bu şehrin ele geçirilmesi zor olmuştu.⁹⁸ Nitekim Anadolu'ya yapılan göç hareketleri Selçuklu Devleti sayesinde ve Moğol istilasının etkisiyle gerçekleşmiş olup, birçok Türkmenlerin yurtlarını terk edip Anadolu'ya yerleşmelerine sebep olmuştu.1240 yılında Moğollar Erzurum sınırına kadar olan yerleri yağmalamışlardı. Moğollar geçtikleri yerlerde büyük tahribatlar yapmış ve nihayetinde 1242 senesinde Erzurum ve çevresi de Moğollar tarafından kuşatılmıştı.⁹⁹ Bu göçlerle gelen kitleler arasında Oğuz Türkmenlerinin yanı sıra; Kıpçak, Kalaç, Karluk ve Ağaçeriler gibi göçmen gurupları da gelmişti. Moğolların önünden kaçan Türk boyları Anadolu'ya girmiş ve bir kısmı Erzurum yolu ile batıya sığınırken bir kısmı da Ardahan, Kars yaylalarına doğru yayılmışlardı.¹⁰⁰Orta Asya ve İran'dan gelen mutasavvıflar ile Suriye ve Mısır'dan inen Şîiler birleşmişlerdi. Moğol hükümdarlarının hâkimiyetleri altında yaşayan yerlerde Şîi propagandaları yapılmıştı.

⁹⁴ Mehmet Özmenli, Ortaçağ'da Şüregel (Şirak)'in Tarihi , (Doktora Tezi) ,Erzurum, 2008, s.168, vd.

⁹⁵ M. Fahrettin Kırzioğlu, Ani Şehri Tarihi, s.32.

⁹⁶M.Fahrettin Kırzioğlu. Ani Şehri Tarihi, s,31-31; Hasan Buyruk, Iğdır ve Çevresi Tarihi-Kültürel Kalıntılar, Erzurum 2002, s.10

⁹⁷ A.Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş I,İstanbul 1981, s.192-193

⁹⁸ Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Alp Arslan ve Zamanı, c.III.Ankara, 2001, s.14; F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, s.331.

⁹⁹ Savaş Eğilmez, Erzurum ve Çevresinin Ortaçağ Boyunca Tarihi Coğrafyası,(Doktora tezi) Erzurum,2004,s.156

¹⁰⁰ Fuad Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara 1991, s.40-41; Mehmet Şeker, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, s.3-5; Enver Konukçu, Ardahan Tarihi, Ankara, 1999, s.57

Anadolu'ya Şîliği getiren mutasavvıflarla Bâtını misyonerleri Moğol ülkesinin sınırlarından geçip Suriye yoluyla Anadolu'ya giriş yapıyorlardı.¹⁰¹

Nitekim Moğolların sebep olduğu bu göç hareketlerinden dolayı Anadolu'nun sosyal ve siyasi yapısında karışıklıklar meydana gelmişti. Daha sonraki zamanlarda Moğolların kendisi de Anadolu'ya girmiş ve Selçuklu devletini vergiye bağlamıştır. XIII. Yüzyılın başında Anadolu Selçuklu Devleti İzzeddin Keykavus (1211-1220) ile onun oğlu I. Alaaddin Keykubat döneminde (1220-1237) toplumsal, iktisadi ve dini açıdan en parlak dönemini yaşamıştı. I. Alaaddin Keykubat dönemi sonrasında Anadolu Selçuklu devletini ciddi bir biçimde sarsan Babaî ayaklanması yaşanmıştı. Moğol istilası sebebiyle Anadolu'ya gelen göçebe Türkmen guruplarının yaşam tarzlarının farklı olması sebebiyle yerleşik halkla uyuşmamışlardı. Özellikle Güneydoğu ve Suriye sınır bölgesinde yoğunlaşan ve genellikle Şamanî inanca bağlı bu göçmenler buldukları bölgelerde geçimlerini sağlamak için yağma faaliyetlerinde bulunup yöre insanını huzursuz etmişlerdi. İşte bu göçebe Türkmenler arasında bulunan "Baba İlyas" adlı bir Türk şeyhi dini ve siyasi amaçlarla peygamberlik iddiasında bulunarak Türkmenleri etrafında toplamayı başarmıştı.¹⁰² Baba İlyas Türkmenler arasında edindiği müritleri halife sıfatıyla muhtelif yerlere özellikle kendi eski çevrelerine gönderiyordu. Böylece Türkmenler arasına gönderdiği halifeleri aracılığıyla onların memnuniyetsizlik duygularını tahrik ediyordu.¹⁰³ Bir süre sonra Amasya'ya gidip faaliyetlerine orada devam etmişti. Bunun üzerine harekete geçen Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Amasya subaşılığına atadığı Mubarizüddin Armağanşah'ı, Baba İlyas'a karşı mukavemet etmeye gönderir. Armağanşah, Baba İlyas'ı mağlup edip öldürdükten sonra kendiside Baba İlyas taraftarlarınca öldürülür. Daha sonra Baba İlyas'a bağlı oldukları için "Babaî"adını alan bu Türkmenler Baba İshak komutasında Konya yönünde ilerlemeye çalışırken Selçuklu ordusu tarafından Kırşehir'e bağlı Malya ovasında yenilgiye uğramışlardı (1240). Böylece Anadolu Selçuklu devletini ciddi bir biçimde etkileyen bu ayaklanma bastırılmış ve ülke huzura kavuşmuştur.¹⁰⁴

¹⁰¹ Tahir Harimi Balcıoğlu, Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, İstanbul,1940, s.46

¹⁰² Ahmed Bin Mahmud, Selçuknâme, çev. Erdoğan Merçil, İstanbul,1977, c.II, s.153

¹⁰³ Ahmet Yaşar Ocak, Anadolu'da Babaîler İsyanı ve Anadolu'nun İslâmlaşması Tarihindeki Yeri, Dergâh Yayınları, İstanbul,1982, s.92

¹⁰⁴ A. Bin Mahmud, aynı eser, s.153; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür, Ankara,1995,s.470

Babai isyanı dolayısıyla Selçuklu devletinin zayıf düşmesini fırsat bilen Moğol ordusu kumandanı Baycu Noyan 1242 yılında Erzurum'a saldırarak Anadolu'yu istila etmeye başlamıştı. 1242 de Kars bölgesine giren Moğollar iki yıl içerisinde Erzurum, Sivas ve Kayseri illerini zaptederek Anadolu Selçuklu Devletini vergiye bağlamışlardı.¹⁰⁵ 4 Temmuz 1243 yılında Köseadağ'da Selçuklu kuvvetleri Moğollara karşı başarı sağlayamayıp yenilgiye uğramıştı. Köseadağ mağlubiyetinden sonra Anadolu Selçuklu devleti merkezi hâkimiyetini kaybetmişti.¹⁰⁶ Bölge 1336 yılına kadar İlhanlı nüfuzunda kalmış ve 1389 yılında Timur'un hâkimiyetine geçmişti. Daha sonraki dönemlerde de bölgeye Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlılar hâkim olmuştur.¹⁰⁷ Bu dönemde Moğol istilasından kaçan başka milletlere ait âlim, şair ve mutasavvıf Anadolu'ya gelerek bu bölgeyi kültürel açıdan etkilemişlerdi.¹⁰⁸ Siyasi ve sosyal karmaşanın yanı sıra bu göçler sonunda Anadolu'da etnik ve dini karışıklıklar başlamıştı. Nitekim şehirlerde yaşayanlar ile göçebe Türkmenler arasında dini anlayış bakımından farklılıklar vardı. Doğu Anadolu ve Anadolu'nun genelinde resmi Sünnî anlayışının dışında farklı anlayışlar da oluşmuştu. Zamanla bu din anlayışı farklılığı devlet ve göçebe Türkmenler arasında birtakım mücadeleler yaşanmasına neden olmuştu.¹⁰⁹ Yapılan göçlerle sadece Türkmenler değil İranlı unsurlarda Anadolu'ya girmişti. Bir müddet sonra Anadolu'da siyasi ve dini anlayış İran tesiri altına girmişti. Bu durumu, sarayda edebiyat dilinin Farsça olması, Farsça şiirler menkıbeler yazılmasını daha iyi özetlemektedir. Türkler Anadolu'ya göç ettiklerinde beraberlerinde şeyh ve dervişleri de getirmişlerdi. Türkistan'ın bazı bölgelerinde İsmâiliyye mezhebine bağlı Türkler bulunduğundan Anadolu'ya yapılan göçler sonucu bu mezhep mensupları inançlarını burada yayma imkânı bulmuşlardı.¹¹⁰ Göçlerle gelen Türkmenlerin inanç sistemleri tam olarak Sünnî değildi. Bazı

¹⁰⁵ A. Bin Mahmud, Selçuknâme'de Sultan Gıyaseddin'in Moğollar karşısında mukavemet etmede aciz kaldığını anlamış olduğunu ve her yıl bir miktar mâl, atlar, eşyalar vermek şartıyla sulh yapmak zorunda kaldığını belirtmiştir A. Bin Mahmud, s.157

¹⁰⁶ M. Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Alparslan ve Zamanı, s.14

¹⁰⁷ A. Sevim-E. Merçil, aynı eser, s.472, vd.

¹⁰⁸ E. Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara,2000, s.136; A. Yaşar Ocak, Bâbailer İsyanı, Ankara, 2000, s.40

¹⁰⁹ Faruk Sümer, Oğuzlar, İstanbul,1992, s,39,41,bk. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, İstanbul, 1995, s,45, Metin Bozkuş, "Anadolu Selçuklularında Dini ve Mezhebi Yapı" www.yaziyeri.com. (21.06.2010)

¹¹⁰ Nizamül-Mülk, Siyasetnâme, çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul, 1981, s.259, vd.; T. Harimi Balcıoğlu, aynı eser, s.64-65

Şîî ve Bâtını unsurlarla birlikte geçtikleri bölgelerin inanç ve geleneklerini kendi inançlarına uydurmuşlardı.¹¹¹

Ünlü seyyah İbn-i Batuta “*her ne kadar Anadolu halkının hepsi imam Ebu Hanife Mezhebinden olup, ehl-i sünnettir*”¹¹², dese de; bu dönemde hâkim inancın tamamen Sünnîlik ya da Şîîlik olduğunu söylemek güçtür. Çünkü bu dönemde Şîîlikle ilgili kaynaklar eserler kaleme alınmış, bazı Şîîlikle ilgili olaylara yer verilmiş. Mesela Aydınoğullarından Umur Bey’e atfen yazılan manzum eserde Şîî öğelere rastlanılmaktadır. Yine Candaroğulları döneminde Kerbela olayını anlatan eserler kaleme alınmıştır.¹¹³

Abbassiler zamanında Türkler Sünnîliği seçmiş ve Selçuklular döneminde de Sünnîliği resmi din anlayışı olarak benimseyip korumuşlardı. Selçuklular Şîîlere karşı iyi muamele göstermiş, seyyidleri ve şerifleri korumuştur. Selçuklu sultanları ve beyleri büyük Şîî imamların türbelerini ziyaret etmiş ve ayrıca türbe inşa edip, ayin ve merasimlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca yine bu dönemde Suriye, Halep, Kûfe, Kum, Kaşan, Dehistan ve Bağdat Şîîlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdi.¹¹⁴

Anadolu’ya yapılan göçler nedeniyle şehirlerde yaşayan halk ile göçebe Türkmenler arasında dini farklılık oluşmuştu. Bu anlayış farklılığı daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve Anadolu’da resmi Sünnî anlayışı dışında farklı bir Müslümanlık anlayışı oluşmuştu. O dönemde devletin uyguladığı ağır vergiler, toprak rejimindeki uygulamalar, bazı devlet yöneticilerinin Türkmenlere kötü davranmaları, Türkmenlerle Selçuklu devleti arasında anlaşmazlığa neden olmuştu.¹¹⁵

XVI. Yüzyılda İnan’da kurulan Safevi Devletine kadar, Anadolu’da hiç kimse kendisini Şîî sayarak, Sünnîliğe karşı olduğunu ifade etmemiştir. Ancak bu durum Safevi Devletinin Şîîliği resmi mezhep olarak kabul etmesiyle değişmişti. Şîîliğin resmi mezhep

¹¹¹ Mustafa Akdağ, aynı eser, s.40

¹¹² İbn-i Batuta, İbn-İ Batutâ Seyahatnamesi, Çev. Mümin Çevik, İstanbul 1983,s.193;Sultan Alp Arslan zamanında Selçuklu devleti Sünnî olmayan mezheplere de anlayış göstermiştir. Nitekim Alp Arslan döneminde devlet Sünnî mezhepleri ve bilhassa Hanefiliği ve Şafiliği himaye ediyordu. Devlet sükûn ve asayişini bozmadıkları müddetçe mezhep ve tarikatlara pek karışmamıştır. M.Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı, c.III. s.465,vd.

¹¹³ Claude Chaen, “Osmanlılardan önce Anadolu’da Şîîlik Problemi” Çev: Sabri Hizmetli A.Ü. İslâmî Bilimler Enstitüsü Dergisi, c.V. sa. 5, Ankara 1982, s.315-319

¹¹⁴ Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s.310

¹¹⁵ T. Harimi, Balcıoğlu, aynı eser, s.8; Claude Chaen, Osmanlılardan önce Anadolu’da Şîîlik Problemi, s.256-338; M. Bozkuş, aynı eser,s.123

olarak kabul edilmesinden sonra Şiilik Anadolu'ya tanıtılıp yayılması sağlanmıştır.¹¹⁶ Anadolu'daki Türkmenler arasında yaygın olan, Hz. Ali konusunda aşırıya gitme hususundaki görüşlerde bazı farklılıklar bulunmaktaydı. Yani; Anadolu'da yaygın olan Hz. Ali'ye bağlılık inancı, resmi Sünnî anlayışa tam olarak uygunluk göstermemekle birlikte, Türkmenlerin Hz. Ali'ye bazı düşünce tarzları ile daha fazla sempati duydukları görülmüştür. Türkmenler daha çok Türkmen babalarının öğrettiklerine tabi olmuşlardı. Selçuklular döneminde Doğu Anadolu bölgesi ve bütün Anadolu sınırları dâhilindeki Türkmenlerin tamamen Şii ya da Alevi olduklarını söylemek mümkün değildir. Ancak yerleşik yaşam kültürü ve göçebe yaşam anlayışı açısından doğan bir fark söz konusudur.¹¹⁷

2- Karakoyunlular Dönemi:

Doğu Anadolu bölgesinde XIV. Yüzyılın birinci yarısında İlhanlı devletinin merkezi otoritesi zayıflayınca İlhanlı beyleri, büyük Moğol aşiretleri (Uyratlar, Sutaylılar, Çobanlılar, Celayirliler) Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da ileri gelen kişiler arasında hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Bu durum İlhanlı devletinin yıkılışını hızlandırmaktaydı. Bu grupların mücadelesi sonucu yıkılan İlhanlı Devleti'nin hâkim olduğu Sa'd Çukur'u ve çevresi 1357 yılında Celayirlilerin eline geçmişti.¹¹⁸ Karakoyunlu Devletinin kurucusu Bayram Hoca Celayirli Şeyh Üveys'in ölümü üzerine 1374'ten sonra Musul ve Van Gölü çevresine hâkim olup Celayirlilerin idaresinde bulunan yerleri ele geçirmeye girişti. Bayram Hoca Erzurum ve çevresine hakim olduktan sonra Sürmeli, Ala kilise, Ala Dağ, Hoy ve Nahçıvan civarlarını ele geçirmişti¹¹⁹

İlhanlılar İslam dinini kabul ettikten sonra halkı toptan Müslüman edince, Oğuzlardan gelen Hıristiyan Türkmenler, milli töreyi yaşatarak Karakoyunlu ve Akkoyunlu kollarına ayrılmış, bunlardan Karakoyunlular Şiî, Bayundurlular idaresindeki Akkoyunlular ise Sünnî Müslüman oldular. Eski Oğuzların töresine göre mezarlara koç ve koyun heykelleri yerleştiren Karakoyunlular, Müslüman olduktan sonra ise Arap harflerini kullanarak aynı mezar taşlarına İslâmî adlar yazmaya başlamışlardı. Bu sebepten dolayı Iğdır ilinin Karakoyun

¹¹⁶ T. Harimi Balcıoğlu, aynı eser, s.9

¹¹⁷ Nizamül-Mülk, Siyasetname s.64-65; T. Harimi Balcıoğlu, aynı eser ,s.259, vd.

¹¹⁸ Faruk Sümer, Karakoyunlular, İstanbul, 1980 T.T.K. Yayınları, s. 33-34; H. Geyikoğlu ,aynı eser, s.170

¹¹⁹ M. Özmenli, aynı eser,s.168, vd.

köyünde koç taşlı İslam mezarları oldukça fazladır.Babırlı Koluuzunoğullarının Anı bölgesinde yaşayan Şîî Müslüman olan Karakoyunlu devletine katılmış ve daha sonraları Safevi Devletine tabii olmuşlardı.¹²⁰

1379 yılına gelindiğinde ise artık, Sa'd çukur'u bölgesine Karakoyunlular egemen olmuştu. Karakoyunlular, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Doğu Anadolu, Van Gölü çevresi ve Irak bölgesine kadar yayılmışlardı. Karakoyunlu Türkmenlerinin en önemli yurtlarından birisi de Iğdır Ovasının da içinde bulunduğu Sürmeli Çukurudur. Karakoyunlular daha önceleri Moğolların bir kolu olan Sutaylıların hizmetinde bulunmuşlardı.¹²¹

Karakoyunlu Devletinin kurucusu olan Kara Mehmed (1380-1389), kızını Celayirli hükümdarı Sultan Ahmed'e vermek suretiyle Celayirlilerin desteğini sağlamıştı.1387 yılında Tebriz'i ele geçiren Kara Mehmed daha sonra burayı Timur'a terk etmek durumunda kalmıştı. Ancak Timur'a karşı Memlûklara itaat ettiğini göstermek için Memlûk sultanı Berkuk adına hutbe okutmuştu. Kara Mehmed 1390 yılında vefat edince yerine Kara Yusuf Bey geçmişti. Kara Yusuf Timur'a karşı Celayirlilerle birlikte mücadele ettiyse de başarı sağlayamadı.

1406'dan sonra Karakoyunluların idaresine geçen Kars bölgesi,Karakoyunlu Cihanşah ile Akkoyunlu Uzun Hasan arasındaki kanlı savaşlarda Anı, Kars, Avnik ve Erzurum şehirleri tamamen harap olmuştur.¹²² Kara Yusuf 1407 'de Timur'un torunu Mirza Ebu Bekir'i mağlup edip, Tebriz'i ele geçirmişti. Timur'un oğlu Şahruhla mücadele etmişti. Ancak o sırada hasta olmasından dolayı vefat etmişti (1420). Kara Yusuf'un yerine geçen oğlu İskender Mirza, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'yu istila etmekte olan Şahruh karşısında mağlup olmuştu (1421). İskender daha sonra Akkoyunlu Beyi Kara Yölük Osman'ı Erzurum kalesi civarında yaralayarak vefatına sebebiyet verdi ve Osmanlılara ait Tokat'a iltica etmişti. 1437 senesinde vefat eden İskender Mirza'dan sonra Karakoyunluların başına Cihanşah geçmişti.Cihanşah zamanında devletin sınırları Horasandan Osmanlı ve Memlûk Devletleri sınırlarına kadar yayılmıştı. Diyarbekir ve Erzincan taraflarını Akkoyunlu Uzun Hasan'dan almak üzere harekete geçmiş ancak kış yaklaştığından dolayı ilkbahara ertelenmişti.

¹²⁰ F.Kırzioğlu, Kars Tarihi, s.460; Z.V.Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, c.1,s.363, F. Sümer, Karakoyunlular,s.33-34.

¹²¹ Nihat Çetinkaya, Iğdır Tarihi, İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları 1996, s.73; H. Buyruk, aynı eser, s.11.

¹²² İbn Battuta, Seyahatname, çev.M. Şerif Paşa, c. II, İstanbul, 1935,s.328.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın kendisine saldıracağını öğrenince ani bir baskınla harekete geçmiş ve Karakoyunlulara saldırmıştır. Bu baskınla Karakoyunlu devleti parçalanma sürecine girmişti (1467). Bu saldırılar sonucu ölen Cihanşah'ın yerine oğlu Hasan Ali geçmişse de Uzun Hasan'ın akınları sonucu Karakoyunlu Devleti 1468 yılında yıkılmıştır.¹²³

Karakoyunluların Şiîliği hususunda, XVI. ve XVII. Yüzyılda yazılan eserlerin çoğunda Karakoyunluların Şiî oldukları ifade edilmiştir. Safevi Devletinin oluşumunda rol oynamış oymakların çoğu aynı zamanda Karakoyunlu devletini meydana getirmişti. Bu oymaklar ülke yönetimince etkili olmak, söz sahibi olmak için Kızılbaş inanışını benimsemiş oymaklardır. Ayrıca Karakoyunlu hükümdarlarının hemen hepsi Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e derin bir saygı duymuşlardı. Hatta Karakoyunluların Bağdat hâkimi olan İsfahan Mirza, On iki imam adına hutbe okutup, para bastırmıştı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı yazmış olduğu eserinde Karakoyunluların Şiî olduklarını iddia etmiştir. Bu yüzden Memlûkler ve Akkoyunlu devletleriyle mücadele ettiklerini belirtmiştir. Yani bu mücadelenin sebebi olarak mezhep farklılığını göstermiştir.¹²⁴ Nihayetinde Anadolu'da Türkmen boyları arasındaki yaygın olan Şiîlik, Karakoyunluları da etkilemişti.¹²⁵

3- Akkoyunlular Dönemi:

Akkoyunlu Türkmenleri 13.asrın sonlarına doğru İlhan Argun Han (1284-1291) zamanında Horasan'dan Azerbaycan'a gelmiş bir aşiret olup 14.asrın sonlarında Azerbaycan, Harput ve Diyarbakir arasındaki bölgelerde bulunmuşlardı.¹²⁶ Akkoyunlu Devletinin kurucusu "Kara Yölek" diye tanınan Kara Osman Bey'dir. Şüregel (Anı) bölgesi Uzun Hasan döneminde Akkoyunluların eline geçmişti.¹²⁷ 1469 yılında Karakoyunlu Devletinin hâkimiyeti sona ermiş ve Akkoyunlu Devleti yönetimi ele geçirmişti. 1469 yılında Sürmeli çukuru (Sa'd-çukuru) ve İğdir Ovası tamamen Akkoyunluların yönetimi altına geçmişti.¹²⁸

¹²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1937, s.187

¹²⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, s.187, F. Sümer, Karakoyunlular, s.53; İbrahim Öztürk, Caferiliğin Anadolu'ya Girişi ,(Y.Lisans Tezi),Manisa 2006, s.77

¹²⁵ F. Sümer, Karakoyunlular,s.10; İ.Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, s.62

¹²⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri, s.188

¹²⁷ M. Özmenli, aynı eser, s.174

¹²⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri, s.192

Akkoyunlu Devletini kuranların ataları Türkistan'dan gelmiş, Sa'd Çukuru ve civar bölgelerinde yaşamışlardı. Akkoyunlu Devletinin kurucusu olan Uzun Hasan'ın on yedinci atası Kıpçak Han, Gürcülerin elinde bulunan Alıncak kalesini fethetmişti. Yine Uzun Hasan'ın atası olan Sungur Bey ailesi ve kabilesiyle Türkistan'dan çıkarak, Kafkasların güneyine geçerek Arran ve Sa'd Çukuru'na yerleşmişlerdi. Bu bölgede Gökçe-Deniz ve Alagöz (Alakez-Alakiz/Aragalz) dağı çevresinde oturmuşlardı. Bu bölgelerde yaylak-kışlak yurt kurmak için buralardaki hâkim kişilerle savaşmak zorunda kalmış ve Sungur Bey de bu çarpışmalar sonucu vefat etmiştir.¹²⁹

Daha sonra bu bölgelere Bayındır Han gelmiştir. Bayındır Han'ın babası Gök-Alp Han ölünce oğulları Kaydur ve Turmuş Han'lar babalarının ülkelerini aralarında paylaşmış ve paylarına düşen bölgelerin hâkimi olmuşlardı. Bu paylaşımından kendisine hiçbir yer verilmeyen Bayındır Han ailesini, kendisine bağlı boy ve oymakları yanına alıp Horasan'dan çıkmış ve Kars'a gelmişti.¹³⁰

Akkoyunluların ataları daha sonraları Sa'd Çukuru bölgesinden ayrılarak Güneydoğu Anadolu'ya gidip Diyarbakir civarına yerleşmişlerdi. Fahrettin Kırzıoğlu Akkoyunluların atalarının, Gökçe Deniz-Alakez Dağı bölgesindeyken Hıristiyan olduklarını ileri sürmüştür.¹³¹

Akkoyunlu hükümdarı Yakub'un ölümünden sonra yerine oğlu Baysungur tahta çıkarıldı (1490-1492). Bu dönemde Akkoyunlu Devletinde iktidar mücadeleleri yaşanmış ve bu mücadeleler sırasında Uzun Hasan'ın Oğlu Mirza ile bazı beyler öldürülmüştü. Taht iddiasında bulunan Mirza'yı destekleyen Maksut Mirza b. Uzun Hasan'ın oğlu Rüstem de yakalanarak Alıncak Kalesinde hapsedilmişti. Tahta geçirilen Baysungur, çocuk yaşta olduğundan idareyi Süleyman Bey ele almıştır. İdareyi ele alan Süleyman Bey'e karşı bir muhalefet oluşmuştu. Sonunda Sultan Baysungur'a karşı bir tepki meydana gelir ve daha sonra ülkenin bir kısım ileri gelenleri Rüstem'in tahta geçmesini kararlaştırırlar.

¹²⁹ F. Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.490; bkz. F. Kırzıoğlu, Dedekorkut Oğuznameleri, s.46, H. Geyikoğlu, aynı eser, s.174.

¹³⁰ H. Geyikoğlu, aynı eser, s.197; F. Kırzıoğlu, Dede-Korkut Oğuznameleri, s.49, 50,69,81; Belleten, sayı 198, s.916

¹³¹ F. Kırzıoğlu, Kıpçaklar, s.213; F. Kırzıoğlu, Kars Tarihi, s.314; F. Kırzıoğlu, Dede Korkut Oğuznameleri, s.46-48

Nahçıvan'daki Alıncak kalesine yürürler. O sırada Alıncak kalesi komutanı Seyyidî Ali Bey idi.¹³²

Rüstem Mirza ve taraftarları Tebriz'e doğru hareket ettiklerinde, Baysungur'un ordusuyla Merend civarında karşılaşmışlardı. Aralarındaki mücadele sonucu Baysungur yenilmiş ordusu dağılmış ve kendisi Yesar'a sığınmıştı. Süleyman Bey ise Diyarbekir'e kaçmış ve orada intikam için öldürülmüştü. Rüstem Mirza da Tebriz'e giderek 1492 Akkoyunlu tahtına çıkmıştı. Sultan Rüstem Mirza ile Göde Ahmed zamanında 1496 yılında Nahçıvan'da yapılan mücadele sonrasında Rüstem Mirza'nın kuvvetleri dağılmış ve kendisi de esir düşmüştü. Göde Ahmed, Tebriz'e girerek 3 Mayıs 1497'de tahta çıkmış ve Akkoyunlu sultanı olmuştu.¹³³ Bu saltanat mücadeleleri devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Bazı müellifler Akkoyunluları Şîî olarak kabul etmekte. Osmanlı tarihçileri, Akkoyunlu devletinin en büyük hükümdarı Uzun Hasan'ın ulema ve şeyhlere hürmetle kusur etmediğini, dindar bir padişah olduğunu belirtmişlerdir. Karakoyunlular da olduğu gibi Akkoyunlular'da da bazı oymakların Şîî olduğu belirtilmiştir. Safevilerle aralarında akrabalık münasebetleri bulunmuştu. Akkoyunlulara son veren Safevi hanedanına adını veren Şeyh Safiüddîn aslında Şafii mezhebine mensuptu. İlhanlılar zamanında tarikatın merkezi olan Erdebil, pek çok kimsenin ve devlet ileri gelenlerinin ziyaret ettiği bir yer olmuştu.¹³⁴

Safiüddin'in ölümünden sonra yerine sıra ile Sadrettin'in torunu Hoca Ali (1392-1429) ve onun oğlu Şeyh İbrahim (1429-1447) geçmiştir. Zamanla tarikatın adı yaygınlaşmış ve Timur Anadolu seferi dönüşünde Hoca Ali'yi ziyaret etmişti. Erdebil ve yöresini tekkeye vakfederek burayı herkesin sığınabileceği bir yer olarak tanıtmıştı. 1447'de Şeyh Cüneyd'in şeyhlik makamına oturması Hoca Ali'nin büyük oğlu Şeyh Cafer'i memnun etmemiş ve taraflar arasında bir mücadele başlamıştı. Cüneyd bu mücadelede, amcası Cafer karşısında başarılı olamamış ve Erdebil'i terk etmek zorunda kalmıştı. Anadolu'ya gelen Cüneyd kendisi için burada elverişli bir zemin bulmuştu. Çünkü Anadolu'da Moğol istilasından sonra kaçan Türkmenler arasında bir uyumsuzluk söz konusuydu. Ancak Anadolu'ya gelen Cüneyd'in Şîî olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Kendisinin Hz. Ali evladından

¹³² F. Sümer, Karakoyunlular, s.28; H. Geyikoğlu, aynı eser , s.199

¹³³ İsmail Aka, X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla kadar Şiilik, Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler), İstanbul, 1993, s.88-89.

¹³⁴ İ. Aka, aynı eser, s.88,89.

olduğunu söylemesi, etkileyici konuşmalarıyla etrafında kısa zamanda köylü ve göçebelerden oluşan kişiler toplamıştı. 1452 yılında Uzun Hasan'ın yanına gelen Cüneyd onun kız kardeşi ile evlenmişti. Sünnî inançlara sahip olan Uzun Hasan'ın bu evliliği kabul etmesinin nedeni Karakoyunlu Cihanşah'a karşı Cüneyd'in kuvvetinden faydalanmak idi. Cüneyd bir süre sonra Erdebil'e dönerek, buradan da müritlerinin geçimlerini sağlamak ve gaza düşüncesi ile Gürcü ve Çerkezler üzerine bir sefere çıkmış ancak Şirvan hâkimi Halilûllah tarafından öldürülmüştür.¹³⁵ Cüneyd'in ölümü sonrasında hanımı Hatice Begüm Diyarbekir de bir oğlan çocuğu doğurmuş ve adını Şîliği hatırlatan Haydar koymuştur. 9 yaşına kadar Diyarbekir'de kalmışlardı. Haydar büyüdüktan sonra Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm ile evlenmişti. Haydar ilk yıllarında Anadolu'da taraftar toplamaya çalışmıştır. Anadolu müritlerinden kabiliyetli olanlar özel olarak yetiştirilip "Halife" adı altında faaliyet göstermek üzere memleketlerine gönderiliyorlardı. İran'da tarikatın pek az mensubu vardı. Bunlar Erdebillilerden, Karacadağ Türklerin'den, Karamanlı ve Kacar boylarında idiler. Haydar müritlerine kızıl sarık ve külah giydirdiğinden dolayı taraftarlarına "Kızılbaş" adı verilmişti.¹³⁶

Akkoyunlu Yakup Bey'in kuvvetleriyle yaptığı mücadele sonrasında bozguna uğrayarak öldürülmüştü(1488). Haydar'ın ölümüne rağmen müritleri dağılmayıp bu seferde Haydar'ın oğullarından Ali'nin etrafında toplanmışlardı. Bunun üzerine Yakup Bey, tehlikeyi görerek Haydar'ın oğulları Ali, İsmail ve İbrahim'i anneleriyle birlikte İstahr kalesinde hapsedtirir. Onları yaklaşık 5 yıl bu kalede hapsedtirmişti. Bu sırada Akkoyunlu Yakup Bey ölmüş, Akkoyunlu beyleri arasında mücadeleler başlamıştı. Bu mücadeleler sırasında Haydar'ın oğulları serbest bırakılmış ve bunlardan Ali Akkoyunlu Rüstem Bey tarafından ortadan kaldırılmıştı. (1493) Bu olay üzerine müritler diğer kardeşlerini İsmail ve İbrahim'i önce Erdebil, sonra da Gilan'da emin oldukları bir yerde saklamışlardır. Burada 6 yıl kadar kalan İsmail Akkoyunlu Beyleri arasındaki mücadelelerden faydalanarak, 1499 yılı ortalarında henüz 12 yaşında iken saklandığı Lahican'dan ayrılarak Azerbaycan'a yürümüştü. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden özellikle Orta ve Güney Anadolu yörelerinden gelen çok sayıda Türkmen'in katılması ile İsmail önce Şirvanşah Ferruh Yesar'ı ardından Akkoyunlu

¹³⁵ F. Sümer, Karakoyunlular, s.31

¹³⁶ İ. Aka, aynı eser, s.90

Elvend Bey'i yenilgiye uğratarak (1501) şahlık tahtına oturmuş ve 12 imam adına hutbe okutup sikke kestirmişti.¹³⁷

4- Safeviler Dönemi:

Safeviler, İran'da başlangıçta bir tarikat temsilcisi iken sonradan kuvvetli bir siyasi birlik oluşturarak hanedanlık haline gelmişti.¹³⁸ Safevi Devletinin kuruluşu Anadolu tarihi açısından önem arz etmektedir. Bu hususta dikkat çeken en önemli nokta ise, bir İran Devleti olarak bilinen Safevi Devleti'nin aslında Anadolu Türklerinin kurmuş olduğu bir devlet olmasıdır.¹³⁹

Şiîliği İran'a getiren unsurlar, devleti kuran ve "Kızılbaş" adı ile anılan Türkmen guruplarıdır. Safevi Devletinin kurucusu olan Şah İsmail'in babaannesi de Uzun Hasan'ın kız kardeşiydi. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar ve dedesi Şeyh Cüneyd Şiîliği kitlelere benimsetmek amacıyla bir tarikat liderliğinin ötesinde birtakım siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardı.¹⁴⁰ XV. yüzyılın ikinci yarısında İran'daki halkın çoğunluğu Sünnî mezhebini benimsemişti.¹⁴¹ Safevi tarikatını kuran Şeyh Safiyüddin İshak h.650/m.1252 yılında Erdebil'de doğmuştu. Şeyh Safiyüddin İshak Sünnî mezhebine mensup olup, Hilve kasabasında tanıştığı Şeyh Taceddin İbrahim Zahidî'ye bağlanmıştı. Şeyh Safiyüddin'den sonra hanedanlığın başına geçenler Sünnî yapıyı korumuşlardı. Ancak, Şeyh İbrahim'in oğlu Şeyh Cüneyd Anadolu ve Azerbaycan'daki Şiîlerin ve Bâtınilerin desteğini almak amacıyla Şiîliği benimsemişti. Cüneyd'in amacı kendisini Anadolu'da bir seyitmiş gibi göstererek halkın desteğini almaktı.¹⁴²

Anadolu'dan İran'a doğru yapılan göç hareketleri XIV. yüzyıldan itibaren siyasi faaliyetler doğrultusunda yapılmaktaydı. Bu göçlerin ilki Moğolların Diyarbekir valisi Uyrat Ali Paşa'nın 1336'da İlhanlı hükümdarı Arpagaun'un (kısaca Arpa) üzerine yürümesi ile başlamıştır. Ali Paşa'nın Arpagaun'u yenerek iktidarı ele alması üzerine kalabalık sayıda bir

¹³⁷ İ. Aka, aynı eser, s.90; F. Sümer, Akkoyunlular, s.27-28 ; M.Halil Yınanç, "Akkoyunlular", İslâm Ansiklopedisi, C.I, İstanbul 1987, s.262

¹³⁸ Ahmet Uğur, İbn-i Kemâl, İzmir,1987, s.53

¹³⁹ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin Rolü, Ankara, 1992, s.1,2

¹⁴⁰ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin Rolü, s.1,2; M.Halil Yınanç ,aynı eser,s.262; Hasan Geyikoğlu, aynı eser, s.200

¹⁴¹ A. Uğur, aynı eser, s.53.

¹⁴² F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin Rolü, s.64

Moğol ve Türk grubu İran'a gitmişti. Bu göç hareketlerinden sonra Celayirli Şeyh Hasan idaresindeki Orta Anadolu'dan gelen diğer bir Moğol-Türk gurubu takip etmiştir. Nitekim XV. Yüzyılda İran'a Akkoyunlular ve Karakoyunlular göç etmişti. Karakoyunluların Maraş-Elbistan bölgesindeki Ağaçeriler'den bir kolu İran'a göçürmüşlerdi.¹⁴³ Bu kol orada varlığını zamanımıza kadar sürdürmüştü. Safevi Devleti kurulduktan sonra, bir süre insan gücü bakımında Anadolu'dan destek almıştı.¹⁴⁴

Bu dönemdeki Şîî eğilim, Şeyh Cüneyd'in(1447-1460) Şîîliği benimseyerek etrafında taraftar toplamasıyla başlamıştı. Şeyh Cüneyd'in toplamış olduğu bu grup bazı yağmalama faaliyetlerinde de bulunmuştu. Gürcistan'a akınlar düzenlemiş ve dönüşte ise Şirvan vilayetine uğrayıp bölgeyi tahrip etmişti. Ancak daha sonra Şirvan Şah tarafından yenilip mağlup olmuştur.¹⁴⁵ Cüneyd'in ölümü sonrasında yerine geçen oğlu Şeyh Haydar zamanında ise, Şîî eğilimler iyice artmıştı. Haydar'ın bu dönemde "Kızılbaş" adını almasının sebebi ise, taraftarlarına on iki imamı temsil eden on iki parçalı (dilimli) kızıl renkli külahlar giydirmiş olmasıdır.¹⁴⁶ Şeyh Haydar taraftarları arasında kabiliyetli ve etkileyici üsluba sahip müritlerini Anadolu'ya göndermiş ve bu yolla Anadolu'da kendisine taraftar toplamıştı. Şeyh Haydar'ın Anadolu'da faaliyetlerde bulunan halifelerinden biri de "Tekeli Hasan"dır. Bu şahıs daha sonra Anadolu'da çıkan "Şah Kulu" isyanının önderi olmuştur. Bu halifeler sayesinde Anadolu'da Safevi taraftarları hızla artmıştı. Dönemin Osmanlı sultanı olan II. Beyazid, Şeyh Haydar'ın faaliyetleri karşısındaki gevşek bir idare tarzı izlemesi olumsuz olayların yaşanmasına sebep olmuştu.¹⁴⁷

Şeyh Cüney'din (1447-1460) torunu ve Şeyh Haydar'ın (1460-1488) oğlu olan Şah İsmail tahta geçtikten sonra(1501-1524) İran'daki hâkimiyetini sağlam bir şekilde tesis etmesi gerekiyordu. Bu dönemde, Sultan II.Beyazid ,İnebahtı, Modon , Koron savaşı ile meşgul

¹⁴³F. Sümer, Oğuzların Anadolu'ya göçlerinde ormanlık alanlara yerleşenlere Ağaçeri yani "orman adamı" adı verildiğini bundan önce bu kavramın kullanılmadığını ifade etmektedir. XV. Yüzyılın başlarında Ağaçerilerin bir kısmı Karakoyunlu Türkmenleri ile İran'a gitmişlerdir. Ayrıca Karakoyunlu devletini oluşturan boylardan biri de Ağaçeri Türkmenleridir. Faruk Sümer ; "Ağaçeriler",Belleten, C.XXVI, Say.103 1962 s.521,528; Ağaçeriler Hakkında Geniş Bilgi İçin bkz.Ali Küçük, Ağaçeri Türkmenleri(Tahtacılar),İstanbul, 2008, s.30,31 vd.

¹⁴⁴ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin Rolü, s.35, vd. T. Harimi Balıoğlu, aynı eser,s.172-173,

¹⁴⁵ A. Uğur, aynı eser, s. 57

¹⁴⁶ A. Uğur, aynı eser, s.54

¹⁴⁷ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin Rolü, s.10; İ.Aka, aynı eser,s.90; İ. Öztürk, aynı eser, s.25 vd.

olduğundan Şâh İsmail'e Anadolu'da daha rahat hareket etme fırsatı doğmuştu. Şah İsmail'in hedefi tüm İslâm âlemini Şîî yapmaktı. Bu doğrultuda hükmettiği topraklarda yaşayan tüm halkları zorla Şîî yapma çabası içindeydi. Şâh İsmail tahta geçer geçmez Şirvan'a saldırılarda bulundu. Şah İsmail, ayrıca Irak'a giderek Kazvin, İsfahan, Kum, Kâşan, Rey, Hemedan, Semnan ve Damğan'ı ele geçirdi.¹⁴⁸ İran, Irak, Anadolu'ya saldırıp Horasan'ı ise tahrip etmişti. Şah İsmail Cuma namazlarındaki duayı Şîî itikadına göre okutturmuştu.¹⁴⁹

Şâh İsmail, Mezheb-i Şîâ'yı yaymak için kuvvete başvurmuştu. Şîî olmayı reddedenleri de feci bir biçimde öldürmüştür. Bağdat'ta katliam yapan Şah İsmail, Dulkadirli Alaüddeve'yi yakalamak için Maraş ve Elbistan'da büyük tahribatlar yapmıştı. Kendi ülkesindeki Sünnî cemaatleri dağıtıp Sünnî ilim adamlarını da aileleriyle birlikte katletmişti.¹⁵⁰

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Şah İsmail Şîîliği yaymak için birçok insanın canına kıymaktan geri durmamıştır. Yine bu mücadele ve kısımlar arasında Akkoyunlu Devleti'de Şîîliğe geçirme faaliyetlerinden olumsuz bir biçimde etkilenip, bu boya mensup 40-50 civarında Türkmen de katledilmiştir.¹⁵¹ Şah İsmail, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da dehşet saçarak bölgenin beylerinden pek çoğunun saltanatına son vermiş ve bir kısmını da zindanlara atmıştır. Kerbela matemini destekleyerek mersiye törenleri düzenlenmiş ve Sünnî düşmanlığını körüklemiştir.¹⁵² Şah İsmail ayrıca yazmış olduğu şiirlerini Alevi şairler vasıtasıyla Anadolu'ya sokmuş ve burada taraftar toplamıştır.¹⁵³ Onun şiirleri Kızılbaşlar üzerinde oldukça etkiliydi. Öyle ki Kızılbaş meclisinde bu şiirler okuduğu zaman, Kızılbaşlar diz çökerek bu şiirleri dinlemişlerdi. Şah İsmail, neredeyse tüm şiirlerinde Hz. Ali, Hz. Hüseyin, on iki imam, Ehl-i Beyt ve Kerbela gibi Şîîleri derinden etkileyen unsurları kullanmıştı. Şah İsmail'in telkinleri ve yapmış olduğu propaganda faaliyetleri halkı etkilemekteydi. İran'daki hâkimiyetini iyice sağlamlaştırmak için İki Irak (Irak-Acem ve Irak-

¹⁴⁸ A. Uğur, aynı eser , s.59

¹⁴⁹ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin Rolü, s.12 Marshall Hodgson, İslâm'ın Serüveni, c.III, Çev: Birol Çetinkaya, İstanbul, 1995, s.24,

¹⁵⁰ A. Uğur, "Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Bazı Yerlerin Osmanlı İmparatorluğuna Katılması", Erciyes Üniv. İlahiyat fakültesi Dergisi, Kayseri, 1988, sa,V, s.43,44

¹⁵¹ A. Uğur, İbn-i Kemal, s.59

¹⁵² M. Hongson, aynı eser, s.39; A. Uğur, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Bazı Yerlerin Osmanlı İmparatorluğuna katılması, s.44, İ. Öztürk, aynı eser, s.82

¹⁵³ O. Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, c.II, s.72

Arab), Fars ve Kirman bölgelerini ele geçirmesi gerekiyordu. Bunun için bu bölgelerin sahibi olan Akkoyunlu Sultan Murad ile karşı karşıya gelmişti. Şah İsmail (1503) yılında Hemedan yakınlarındaki “Alma Kulağı” denilen yerde Akkoyunlu Muradı mağlup edip parlak bir zafer kazanmıştı. Akkoyunlu Murat kaçmayı başarmış emirleri ve binlerce askeri savaş meydanında kalmıştı.¹⁵⁴

Bu zafer sonucu Şah İsmail, Acem Irak, Fars ve Kirman’a hâkim olmuştu. Şah İsmail kazanmış olduğu topraklarda bazı paylaşımlar yapmıştı. Avşar Mansur Bey gibi bazı Akkoyunlu beyleri Şah İsmail’e itaat etmek zorunda kalmış ve Kızılbaş tacını giymişlerdi. Şah İsmail hedefinde başarılı bir biçimde ilerliyor ve mukavemet gösterenleri ağır bir biçimde durduruyordu. Bu dönemde İran halkının çoğu Sünnî mezhebine mensup kişilerden oluşuyordu. Bunlardan İsfahan, Fars, Yezd, Rüstendar gibi bölgelerin yerli halkından karşı çıkanlar olmuştu. Bu mukavemet karşısında Şah İsmail onları merhametsizce öldürmüştü. Bu suretle İsmail getirdiği Şîî mezhebini zorla Farslara da kabul ettirmişti.¹⁵⁵

Osmanlı kaynaklarına göre “Erdebil-oğlu” Şah İsmail’in devletini güçlendirmesi ve başarılarını devam ettirebilmesi için Anadolu’daki ana müritler topluluğunun İran’a gelmesini sağlaması gerekiyordu. İsmail İran’da kuvvet zoru ve şiddet hareketleri ile hüküm sürmekteydi. Anadolu’dan beslenmediği takdirde, Kızılbaşlar’ın birçok örnekleri gibi, kısa bir zaman sonra varlıklarını kaybetme tehlikeleri bulunmaktaydı. Dulkadıroğlu Alaüddevle Beğ’den sonra Osmanlı hükümdarları tebaalarının İran’a gitmesini önleyici tedbirler almıştı. Çünkü gidenlerin ve gitmek isteyenlerin verdiği vergiler devlet hizmetinde bulunanlara veriliyordu. Arkası kesilmeyen göçlerden hizmette bulunanlar büyük zarara uğruyordu.¹⁵⁶

Şah İsmail, II. Beyazid’e göndermiş olduğu mektupta tarikat mensuplarının ziyaretine engel olunmamasını istemişti. Ancak göçler alınan tüm tedbirlere rağmen devam etmişti. Bir müddet sonra Şah İsmail, Dulkadırlı ülkesine sefer düzenlemişti. Bu sefer için Erzurum ve Erzincan yolunu seçmişti. Bu yolu tercih etme sebebi Osmanlı ülkesindeki Kızılbaşları etrafında toplama gayesi gütmesiydi. Kemal-Paşazade’ye göre, Şah İsmail bir müddet Osmanlı sınırında oturduğu halde müritlerin birçoğu kendisine katılmamıştır. Alaüddevle, Şah

¹⁵⁴ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin Rolü, s.23

¹⁵⁵ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin, s.24,25; T. Harimi Balcıoğlu, aynı eser, s.172,

¹⁵⁶ N. Çetinkaya, Kızılbaş Türkler Tarihi Oluşumu ve Gelişimi, İstanbul, 2005, s.453.

İsmail'e karşı ülkesini korumak için Memlûkler ve Osmanlılardan yardım istemek zorunda kalmıştı.¹⁵⁷ Dulkadirîliler yenik düşmüş ve perişan bir biçimde etrafa dağılmışlardır. Kışın yaklaşması üzerine Şah İsmail, Dulkadirîlilere ait Harput'u fethederek oradan ayrılmıştı.¹⁵⁸ Şah İsmail daha sonra yapmış olduğu seferler sonucunda Diyarbekir bölgesini de Safevi Devleti topraklarına katmıştı. Buraya vali olarak Ustaca Oğlu Muhammed'i tayin etmişti. 1510-1511 yılları arasında bu dönemde iki önemli olay meydana gelmişti. Bunlardan biri Türkistan ve Horasan hükümdarı Özbek Muhammed Şibani Han'ın Şah İsmail tarafından yenilmesidir. Şeybek Han başına yeşil sarık sardığından kendisine "Yeşilbaş" lakabı verilmiştir.¹⁵⁹ Bu zaferle Horasan Safevi ülkesine katılmıştı. Diğer bir önemli olay ise; Şah Kulu isyanıdır. Şah Kulu isyanı Osmanlı - Safevi ilişkileri ve Osmanlı devletinin Şîflere karşı tutumunu anlamak için tarihe ışık tutmaktadır.¹⁶⁰

Şah Kulu Baba Tekeli, II. Beyazid döneminde merkezi idarenin zayıflamasını ve devlet adamlarının adil olmayan hareketlerinden duyduğu rahatsızlıktan dolayı harekete geçmiştir. Ayrıca Şah İsmail'in başarıları da kendisini rahatsız etmişti. Antalya bölgesinde yani eski ismiyle "Teke" bölgesinde isyan hareketine girişmiştir. Taraftarları kendisine "baba" demekteydiler. "Baba" tabiri büyük bir dini ünvan olarak kullanılmıştır. Taraftarları daha çok Teke bölgesinin yoksul köylülerinden oluşmaktaydı. Şah Kulu, Osmanlı kuvvetlerini üst üste yenilgiye uğrattınca bu başarıları taraftarlarının artmasına neden olmaktaydı.¹⁶¹

Özellikle Anadolu Beylerbeği Kara Göz Paşa'yı yenip ve daha sonra onu öldürmesi taraftarlarının sayısını artırmış ve ününü her tarafa yaymıştı.¹⁶² Başlangıçta Şah Kulu'nun taraftarları küçümsenmişti. Ancak bu olay durumun ciddiyetini artırmıştır. Teke bölgesinde Veziri azam Hadim Ali Paşa'yı öldürerek ordusunu bozguna uğratmıştı (2 Temmuz 1511).¹⁶³ Bu savaşta Şah Kulu ağır bir şekilde yaralanmış ve kısa bir süre sonra da ölmüştü. Şah

¹⁵⁷ A. Uğur, İbn-i Kemal, s. 61, vd.

¹⁵⁸ N. Çetinkaya, Kızılbaş Türkler Tarihi Oluşumu ve Gelişimi, s.450,451; F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerin, s.29

¹⁵⁹ A. Uğur, İbn-i Kemal, s.60

¹⁶⁰ Hoca Sadettin Efendi, Tâcü't Tevarih, c.IV, (Haz: İsmet Parmaksızoğlu), Eskişehir, 1992, s.30 vd, F. Sümer Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. s.33 vd.

¹⁶¹ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. s.31,32, N.Çetinkaya, Kızılbaş Türkler Tarihi Oluşumu ve Gelişimi, s.453, İ. Aka, aynı eser, s.90

¹⁶² Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebî, Solakzâde Tarihi, Haz: Vahid Çabuk, Ankara, 1989, c.I, s.445, vd.

¹⁶³ A. Uğur, İbn-i Kemal, s.66

Kulu'nun asıl gayesi Şah İsmail adına isyan çıkarmak değildi. Asıl hedefi Osmanlı hâkimiyetine son vermektir. Böyle bir sonuca varılmasının sebebi, Şah Kulu'nun Rum ilindeki halifelere mektuplar göndererek onları harekete geçirmek istemesidir. Yine bu maksatla, en güvendiği adamlarını bazı bölgelere beylerbeyi ve sancak beyi olarak göndermek istemesidir. Bu isyan hareketinde dikkat çeken bir nokta da ekonomik durumu iyi olmayan sipahilerinde isyan hareketi içinde olmalarıdır. Buradaki önemli bir faktörde ekonomik açıdan zorlukların olmasıdır. Ancak isyan sonrası dağılan Şah Kulu'nun taraftarları Şah İsmail'in yanına gitmişlerdi. Bu durumda, bu kişilerin Şah İsmail'le bağlantılarının var olduğu gerçeği göze çarpmaktadır.¹⁶⁴

Şah Kulu'nun ölümünden sonra isyan da sona ermişti. İsyancıların geri kalanları ayaklanmanın diğer liderleri tarafından İran'a götürülmüştü.¹⁶⁵ Bu isyan hareketi sonrasında çıkan başka bir isyan ise Nur Ali Halife isyanıydı. Şah İsmail Nur Ali'yi Anadolu'ya göndererek Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum'da bulunan Kızılbaşları ayaklandırmasını emretmişti. Tam bu sırada Osmanlı tahtında bulunan Sultan selimin kardeşi Ahmed'in Amasya'da bulunan oğlu Murad, Sultan Selim'in tahta geçmesini kabullenmeyerek karşı çıkmıştı. Bu sebepten olayı Kızılbaşları kullanmak için törenle Kızılbaş tacı giyerek Kızılbaş olduğunu ilan etmiştir. Bu husus Nur Ali'nin isyan hareketini kolaylaştırıcı bir etki yaratmıştı.¹⁶⁶

Sivas Tokat, Çorum ve Amasya halkını ayaklandıran Nur Ali Sultan Murad ile birleşerek Tokat şehrini yağmalamışlardı. Daha sonra Sivas'a doğru hareket ederek Koyulhisar mevkiinde Sultan Ahmet'in veziri Sinan Paşa'yı yenerek öldürmüştü. Nur Ali daha sonra İran'a dönmüştür. Kızılbaşları sevmeyen Sultan Ahmed ve oğlu Murad ise Sultan Selim tarafından bertaraf edilmişlerdi. II. Beyazıt'ın oğulları arasında yaşanan taht kavgaları sonucu merkezi otoritede yaşanan boşluktan dolayı Anadolu'da çıkan Şah Kulu ve Nur Ali isyanları kolaylıkla yayılma imkânı bulmuştu. Bu durumun oluşmasında II. Beyazıt'ın yumuşak tavırlarını da göz ardı etmemek gerekiyor. Baba İlyas ve Şeyh Bedrettin

¹⁶⁴ Hoca Saadettin Efendi, aynı eser, s.43,44; H. Onat, aynı eser ,s.148 vd.

¹⁶⁵ Şah İsmail huzuruna gelen isyancıların elebaşlarını, bu isyanı onaylamadığı için askerlerinin gözlerinin önünde kaynar kazanlara atarak cezalandırmıştır. Solâkzâde Tarihi, c.II, s.445; Bkz. Hoca Saadettin Efendi, Tacü't –Tevarih, c.IV, s.30 vd.

¹⁶⁶ Hoca Saadettin Efendi, aynı eser, s.30, F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.36

isyanlarında olduğu gibi bu isyanlarda da sosyal, dini siyasi ve iktisadi sebepleri etkili olmuştur.¹⁶⁷ Daha öncede bahsedildiği üzere Safevi devletini oluşturan oymakların birçoğu Türkmen oymaklarıdır. Kızılbaş olan bu oymakların başlıcaları şunlardır: Rumlu, Ustacalu, Tekelü, Afşar, kaçar, Zülkadr, Varsak ve Karadağlı oymaklarıdır.¹⁶⁸

Safevi Devletinin kuruluşunda rol oynayan bu oymaklar büyük oymaklar ve küçük oymaklar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Büyük oymakların başında gelen oymak ise “Rumlu” oymağıdır. Bu boy Sivas’ın Koyulhisar ve Karahisar kazalarıyla Sivas’a bağlı bazı yöreler, Tokat-Amasya bölgelerindeki köylü Kızılbaşlar tarafından oluşturulmuştur. Nur Ali Halife, Pirî Bey ve Div Sultan en önemli beyleridir. Div Ali Safevi Devletinin kuruluşunda rol oynamıştı. Safevi devletinin kuruluşunda rol oynayan ikinci büyük bir oymak ise Ustacalu oymağıdır. Bu oymak Sivas-Tokat Amasya bölgesinde yaşayan ve bazı oymakları Kırşehir’e kadar yayılmış olan bir oymaktır. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar’ın taraftarlarının büyük kısmı bu oymaktadır. Ayrıca bu oymak ismini “Usta Hacı” isimli bir şahıstan almıştır.¹⁶⁹

Devletin kuruluşunda rol oynayan bir diğer oymak ise Tekelü oymağıdır. Bu oymak “Teke” denilen Antalya bölgesinde varlığını sürdürmüştür. Şah Kulu isyanı sebebiyle 15000 kişinin İran’a gelmesi ile oldukça kuvvetlenmiştir. Osmanlı devleti döneminde Haleb Türkmenleri denilen oymakların genel adı “Şamlu” idi. Bu oymak yazları Sivas Uzunyayla’da, kışları Haleb-Ayıntab (Gaziantep) arasında geçiren bir oymaktır. Yine Maraş-Yozgat arasında yaşayan “Zulkadr” oymağı Safevi Devleti’nin kuruluşunda rol oynayan büyük oymaklardır. Ayrıca Safevilerin kuruluşunda rol oynayan büyük oymakların yanı sıra küçük oymaklarda belli ölçüde devletin kuruluşunda etkili olmuşlardır. Bu oymaklar ise; Tarsus bölgesinden “Varsak” oymağı, birçok bölgeye dağılan ve Safevilere yardım eden Karadeniz bölgesi “Çepnileri” , Malatya civarında yaşayan “Arabgırlü” oymağı, Karamandan “Turgudlu” oymağı, Haleb Türkmenlerinden oluşan “Bozcalu” oymağı yine Haleb Türkmenlerinin oluşturduğu “Acırlü” oymağı Erzurum’un güneyinde oturan ve Kürt asıllı olan “Hınıslu” oymağı, yine Kürt asıllı olan ve Tunceli civarında yaşayan

¹⁶⁷ Hoca Sadettin Efendi, aynı eser , s.84; S. Mehmed Hemdemi Çelebi, aynı eser, s. 461

¹⁶⁸ Oktay Efendizâde, “Safevi Devleti’nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair”, XI. Türk Tarih Kongresi. Ankara 1994, s.813

¹⁶⁹ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.43

Çemişkezeklu”oymaklarıdır.¹⁷⁰ Bu oymaklar Safevi Devleti’nin teşekkülünde rol oynayan oymaklardır. Bu yukarıda saydığımız oymakların beyleri devletin kuruluş aşamasında önemli görevler üstlenmişlerdir. İran topraklarında kurulan Safeviler, Kızılbaş Anadolu Türkmenlerince vücuda getirilmiştir. Şah İsmail’in propagandasının ve şiirlerinin Anadolu’da oldukça etkili olmasını, Anadolu’da bulunan Şîî Türkmen kabileleri ile Şah İsmail’in dini görüşlerinin aynı doğrultuda olmasına bağlanabilir. Şîî Türkmen boylarında ki Hz. Ali inancı, Ehlibeyt sevgisi on iki imama olan bağlılık, masum imam anlayışı aynen Safeviler’de de mevcuttur.¹⁷¹

Şah İsmail, Şîî mezhebinin gelişmesi için İranlı âlimleri eğitim maksadıyla diğer ülkelere göndermiştir. İran’ın dışında bulunan Şîî âlimleri de birtakım tekliflerle İran’da toplamıştır. Şah İsmail’in bu faaliyetleri sonrasında İmamiyye Anadolu’ya da girme imkânı bulmuştur. Anadolu’da yaşayan Türkmen boylarının dini inançlarıyla benzerlik gösteren bu mezhep, onların İran’a göçmesine sebep olmuştur.¹⁷²

Birtakım ayrılıklara rağmen gerek Anadolu Şiilerinde gerekse Safeviler’de İmamiyye ile olan benzerlikler fazladır. İmamiyye’de bulunan Kerbela matemi Anadolu’dakiler tarafından da benimsenmiştir. Safevilerden önce de Anadolu’da Şîî veya Şiiliğe eğimli gruplar mevcuttu. Zaten daha önce de bahsettiğimiz üzere Safeviler’den Şeyh Cüneyd bu zümrelerin fazlalığından etkilenerken kendisini Ali evladı gibi göstermiştir. Ayrıca biraz da Safevi Devletinin kışkırtmasıyla vukû bulan Şah Kulu ve Nur Ali Halife isyanlardaki “mehdici” görüntünün, Baba İlyas İsyanı ile benzeşmesi Anadolu’da Şîî eğilimli boyların geçmişinin daha öncelere dayandığını göstermektedir.¹⁷³

Anadolu’ya başlayan göçler ile birlikte gelen Şîî inanışları üç yüzyıla yakın bir süreç içinde inişli çıkışlı bir gelişim göstererek Safevi Devletinin kuruluşunda dini altyapıyı hazırlamıştır. Böylece bilinenin aksine İran’dan gelmiş gibi görünen Şîî inançlarının aslında Anadolu’dan İran’a gittiği görülmektedir. Bu hususta dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da o dönemde Anadolu’da ve İran’da rastlanan İmamiyye ile bugün İran’da hâkim olan

¹⁷⁰ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.49, İ. Öztürk, aynı eser, s.87

¹⁷¹ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü s.1; İ. Öztürk, aynı eser, 87

¹⁷² İ. Aka, aynı eser , s.93

¹⁷³ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.10; Ayrıca bkz. A. Yaşar Ocak, Babailer İsyanı, s.157

İmamiyye arasında özellikle uygulama açısından büyük farklar bulunmasıdır. Çağdaş Şîî araştırmacılarından Ali Şeriatî’de “Ali Şîasî Safevî Şîasî” adlı eserinde; Safevî dönemindeki Şîâ ile günümüzdeki Şîâ’yı kıyaslamış; vesayet, imamet, ismet, velayet, şefaât, içtihat, taklid, adalet, dua, intizar ve gaybet hususlarındaki önemli ayrılıklara dikkat çekmiştir. Bu ayrılıklardan dolayı da Ali Şîasî’ni “Alşîa”, Safevî Şîasîni “Kara Şîa” olarak isimlendirmiştir. O dönemde hâkim olan Şîîlik biraz daha ılımlı ve serbestti, ancak bugün İmamiyye, dinin gereklerini tartışmasız yerine getirmeyi şart koşturmaktadır.¹⁷⁴

5- Osmanlılar Dönemi:

Selçuklulardan sonra Osmanlı devletinde Şîîlik hareketleri devam etmiştir. Osman Gazi’den Yıldırım Beyazîd’e kadar Osmanlı devletinde birkaç defa sarsıntılar yapmakla beraber bu olayların Yavuz Sultan Selim döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim Yavuz döneminde Şîîlerin Anadolu’da faaliyetlerini artırmaları ve devlet için büyük tehlike haline gelmeleri üzerine İran’a sefer düzenlenmiştir.¹⁷⁵ Yavuz Sultan Selim Han, Çaldıran savaşında¹⁷⁶ (1514) Şah İsmail’i yendikten sonra, bütün Doğu Anadolu’yla birlikte Aras boylarını da Osmanlı İmparatorluğu yönetimine bağlamıştı.¹⁷⁷ Osmanlı ordusu Çaldıran’a, Erzurum, Eleşkirt, Doğubeyazıt (Ağrı dağının güneyi) yoluyla gitmiş, dönüşte ise Nahçıvan üzerinden (Ağrı Dağı kuzeyi) geçerek Sürmeli Çukuru’na girmişti.¹⁷⁸ Türkmen beylerinden olan Avşar beyleri, Osmanlı Devletinin batıda yaptıkları savaşlardan faydalanarak bölgeyi bir süre daha yönetmişlerdi. Osmanlı Devleti’ni kuran Kayılar Sürmeli Çukuru ve çevresinde bir süre bulunmuşlardı. Bu bölge, kesin olarak III. Murat döneminde, bugünkü Iğdır merkez, Tuzluca ve Aralık ilçelerinin fethi ile (1583) Osmanlı Devleti’nin egemenliğine girmişti.¹⁷⁹ Aslında bölge Osmanlılarla çok daha önceden tanışmıştı. Zira Horasan’da yaşayan Kayılar, Moğolların istilasına üzerine Azerbaycan ve Anadolu’ya gelmişlerdi. Anadolu’da bir

¹⁷⁴ Ali Şeriatî, Ali Şîasî Safevî Şîasî, İstanbul, 1990, s.25, vd.

¹⁷⁵ M.Sadık Bilge, Osmanlı Devleti ve Kafkasya, İstanbul, 2005, s.38; İ. Aka, aynı eser, s.91

¹⁷⁶ Çaldıran Savaşı Hakkında Geniş Bilgi için Bkz. Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, İstanbul, 1969, s.39 vd.

¹⁷⁷ F. Sümer, Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.38

¹⁷⁸ M.Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi, Ankara, 1993, s.317

¹⁷⁹ F. Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi, s.317; Tarihçi M.Fahrettin Kırzioğlu Kayılar’ın Sürmeli Çukur’unda yıllarca kaldıklarını ve Ertuğrul’un küçük oğlu Osman’ın da Sürmeli Çukur’unda doğduğunu belirtmektedir. F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, c.I s.419-42

müddet Ahlât ve Erzincan civarında oturduktan sonra yer darlığı, yaylak-kışlak ihtiyacı dolayısıyla eski yurtlarına dönmek üzere Güneydoğu Anadolu'ya inmişlerdi. Fırat nehrini geçerlerken nehirde boğulan Süleyman Şah'ın geride kalan oğullarından Sungur Tegin ve Gündoğdu, ailelerini ve kabile mensuplarının bir kısmını alıp İran'a eski yurtlarına geri dönmüşlerdi. Onlarla gitmekten vazgeçen Ertuğrul ve Dünder Alp, dört yüz çadır halkı ile Aras boylarında kalmış ve Sürmeli Çukuru ile Pasin bölgesinde yaşamaya devam etmişlerdi.¹⁸⁰

Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman 1534, 1548 ve 1553 yıllarında Safeviler üzerine sefere çıkmış ancak bu seferlerle Safevi Devletinin varlığına son verilmeyeceği anlaşılmıştı. Kanuni Sultan Süleyman'ın 28 Ağustos 1553 yılında Safevilere yönelik düzenlemiş olduğu Nahçıvan seferi sırasında ülkesi büyük maddi tahribata uğrayan Şah I.Tahmasb 1555 yılında Amasya antlaşmasını imzalamak durumunda kalmıştı. Amasya Barışı ile Irak ve Doğu Anadolu'daki Osmanlı hâkimiyeti İran tarafından kabul edildi. Kartli, Kakhet ve Mosuk Safevilerde kalmak üzere iki devlet arasında paylaşıldı.¹⁸¹ Bu antlaşma Safeviler için oldukça önemli bir başarıydı. Çünkü Safeviler bu antlaşma ile İslâm dünyasının en büyük ve güçlü devletine, İslâm halifesine Şîf Safevi devletinin varlığını kabul ettirmişti. Osmanlılar açısından bakacak olursak, bu antlaşmayla ilk defa Safevi Devletini ortadan kaldırma fikri sonra ermiştir.¹⁸²

Osmanlı Devleti Amasya antlaşması sonrasında Safevilerle yeniden savaşa yol açacak hareketlerden kaçınmaktaydı. Ancak Şah II. İsmail'in 1577'de Zencan'da bir Osmanlı kervanını basarak tâcirleri öldürtmesi yeniden iki ülkenin arasının açılmasına bir gerekçe oluşturmuştu. Ayrıca Şah II. İsmail'in, Anadolu'daki göçebe halka Şah'a bağlılık propagandası yapan "halifeler" göndermesi yüzünden Anadolu'da isyan çıkma ihtimali, Dağıstan ve Şirvan'daki Sünnî Müslümanlar ile Hıristiyan Gürcü hükümdarlarının Safevi baskısından kurtulmak için yardım talep etmeleri nedeniyle Osmanlı Devleti barışı bozmak zorunda kalmıştı.¹⁸³ Osmanlı-Safevi sınır çatışmaları 1578'de yeniden başlamış oldu. Özdemiroğlu Osmanpaşa komutasındaki Osmanlı ordusu 9 Ağustos 1578'de Karasu

¹⁸⁰ H. Geyikoğlu, aynı eser, s.41-42; H. Buyruk, aynı eser, s.12

¹⁸¹ Ş. Mehmed Hemdemi Çelebi, aynı eser,c.II. s.22.

¹⁸² İ. Aka, aynı eser, s, 91; İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına kadar, c.III Ankara, 1983, s.51

¹⁸³ M.Sadık Bilge, aynı eser, s.59; F.Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi s.251-281

boyundaki Çıldır mevkiinde Safevi ordusunu bozguna uğrattı. Çıldır başarısı Gürcistan'ın fethini kolaylaştırarak, Gürcü beylerinin bir kısmının Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesiyle Osmanlılara Kafkasya yolu açılmış oluyordu. 24 Ağustos 1578'de Osmanlı ordusu II. Menuçehr beyin kılavuzluğunda Tiflisi işgal etti ve 29 Ağustos'ta 1578de Tiflis eyaleti adıyla Osmanlı topraklarına ilhak edildi.¹⁸⁴ İran hükümdarı Şah Abbas (1587-1629) döneminde Osmanlılar Azerbaycan'dan çıkarılmıştı. Bu dönemde Avrupa ile diplomatik ilişkiler de tesis edilmişti. Tahmasb zamanında Osmanlı seferleri nedeniyle Tebriz'den Kazvin'e nakledilen devlet merkezi Şah Abbas zamanında İsfahan'a alınmış ve şehir kültür, sanat merkezi haline getirilmiştir.¹⁸⁵

Osmanlı-Safevi Devletleri arasındaki savaşlar 1514'ten 1639'a kadar aralıklarla devam etmekteydi. Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan önemli antlaşmalardan biri de Kasr-ı Şirin (1639) antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile Revan İran'a bırakılmış ve Aras'ın güneyi Osmanlılara verilmişti. Antlaşma ile belirlenen sınırlar zaman zaman değişmekle birlikte de sonraki antlaşmalarda da esas alındığı görülmektedir. II. Şah Abbas'ın ölümünden sonra (1666) Safevi Devleti hızlı bir biçimde çökme sürecine girmişti. Sünnî Afganlılar harekete geçmiş ve Afganlı Mahmut adlı bir şahıs 1722'de İran'ı İstila ederek İsfahan'ı ele geçirmiştir. Bundan sonra Safevi hanedanından bazıları sembolik hükümdarlar olarak şahlık mevkiine gelmişler de 1736 yılında Afşarlardan Nadir Han tarafından Safevi hanedanlığına son verildi.¹⁸⁶

XVI. Yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. Yüzyılın birinci yarısındaki Anadolu Şîî Türklerinin asıl amaçları İran'a göç ederek Şahlarının hizmetinde bulunmak ve hiç olmaz ise ziyaretlerine gitmekti. Anadolu'nun bir gün şahların idaresi altına girdiği görmek istiyorlardı.¹⁸⁷

Daha öncede bahsettiğimiz üzere Amasya barışından önce de İran'a toplu göçler olmuştu. Bu göç hareketleri Sivas, Amasya, Tokat bölgesi ile Bozok sancağı, Dulkadır ili ve Halep Türkmenleri tarafından gerçekleştirilmişti. Bu göç hareketlerini önlemek maksadıyla Amasya anlaşmasında, Osmanlı devleti tarafından iki taraf ülkelerinden diğerine sığınacakların iade edileceğine dair bir madde bulunmaktaydı. Şîî isyanları belirli dönemlerle

¹⁸⁴ M.Sadık Bilge, aynı eser , s.67,vd.

¹⁸⁵ İ. Aka, aynı eser , s.91

¹⁸⁶ İ. Aka, aynı eser, s.92; E. Ruhi Fıçlalı, İmamiyye Şiâsı, s.187,188

¹⁸⁷ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s. 69,70

aralıklarla tekrar etmişti. Nitekim Amasya bölgesindeki Şîilerin isyanı Kanuni döneminde, kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu isyanların meydana gelişinde halife unvanlı şahısların çok büyük etkileri olmuştur. Arşiv vesikalarına göre çıkarılan isyanların çoğu Amasya-Tokat bölgesinde görülmektedir. Yine Sivas- Çorum ve Boz ok sancakları da isyan çıkan bölgeler arasında yerini almaktadır.¹⁸⁸ Yapılan bu isyan hareketlerine tedbir olarak Kızılbaşlar'ın yapmış oldukları hareketler gizlilikle takip edilmiştir. Yine bir önlem olarak Şîi gruplardan olan “Çepniler'in” askeri hizmete alınmaları yasaklanmıştı. Çünkü devlet daha önce “Çepniler” denilen grubun hıyanetleri ile karşılaşmıştı.¹⁸⁹

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi isyan hareketlerinde halifeler etkin bir rol oynamıştır. Halifeler Anadolu'da muhtelif yerlerde yaşayan Şîi zümrelerin başında bulunan temsilciler olarak tanımlanmaktadır. Bahsi geçen halifelerin başlarında bulunan şahsa “Halifetü'l-hülefa” denilmiştir ayrıca “bey” unvanını taşımaktaydılar. Halifetü'l hülefalara kısaca “Hulefa Bey” denilmektedir. İlk halifetü'l hülefa “Talış Hadim Beğ” idi. Bağdad valisi olan Hadim Bey Çaldıran Savaşında ölmüştü. Daha sonraki halifet'ül hülefa Rumlu Hüseyin Kulu olmuştur. Hüseyin Kulu'nun buyruğunda Kazvin'de on bin Sofu olduğu kaydedilmiştir ki bunlar Türkiye'den gitmişlerdi.¹⁹⁰ Halifeler bir süre Erdebil'de kalıp eğitim aldıktan sonra tekrar memleketlerine dönmüşlerdi. Bu kişiler döndüklerinde bağlı buldukları zümrelerin tarikatlarına bağlılıklarını devam ettirmişlerdir. Etkin propagandalar yaparak taraftarlarının sayısını çoğaltmış ve taraftarlarından “nezir” adı altında vergi toplamışlardır. Toplamış oldukları vergileri İran'a göndermişlerdir. Amaçları ayaklanmalar çıkarmak ve İran'a taraftar götürmektir. Yavuz Sultan Selim'den itibaren Anadolu'da bulunan Kızılbaşların, yukarıda bahsettiğimiz faaliyetlerine engel olmak için devlet tarafından sürekli hassasiyetle takip edilmişlerdir. Özellikle bu takibattan rahatsız olanların önemli bir kısmı İran'a gitmiş ve orada müstakil bir topluluk teşkil etmişlerdir.¹⁹¹

¹⁸⁸ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, s.79

¹⁸⁹ Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul, 1962, s. 7-13,

¹⁹⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi s.318

¹⁹⁰ İ. Aka, aynı eser, s.92, E. Ruhi Fıçlalı, İmamiyye Şiâsi, s.187,188,

¹⁹¹ F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü s.141-142

6- Şîîliğin Kars ve İğdır Bölgesindeki Yayılışı:

Hicretin V. ve VI. asırlarında İslâm dininin hükmettiği topraklarda çeşitli mezhepler hüküm sürüyordu. Hükümdarların şahsi ve siyasi ihtirasları bu tür gelişmelere neden olmaktadır. Türkler buldukları coğrafi konum itibariyle çok eski zamanlardan beri İran ile siyasi münasebetlerde bulunmuşlardır. Oğuzlar Anadolu'ya yerleştiklerinde İran, Mısır, Irak ve Suriye'den Anadolu topraklarına birçok mutasavvıflar gelmişti. Özellikle Moğol istilası sonrasında Türkistan ve İran'dan birçok mutasavvıflar Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdi.13.yüzyılda Anadolu'da bulunan ve farklı bölgelerden gelen mutasavvıflar, mensubu bulunduğu tarikatın görüşlerini yaymaya çalışmıştı. Böyle bir ortamın oluşmasına; Moğol istilası, Rumlar ve Ermenilerle savaşlar yapılması Anadolu'da refah ve asayiş bozmuş, sosyal düzenin bozulmasından bıkan halkın ruhsal açıdan iyi hissetmek için şeyhlere ve tekkelere gitme gereksinimini doğurmuştu. 13.yüzyıldan 16.asrın sonlarına kadar Anadolu dini hayatı çok önemli bir tetkik sahası gösterir.¹⁹²

Şîîlerin yoğun olarak bulunduğu yerler Kars, İğdır, Tuzluca ve Aralık'ı içine alan bölge tarih boyunca Pers, Roma ve Bizanslıların hakimiyetinde kalmış , Hz. Ömer zamanında Müslüman Arapların eline geçmiş, Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah tarafından Türk topraklarına katılmıştı. Bölge Karakoyunlu, Akkoyunlu Türkmen devletlerinin idaresinde kalmış, Timur istilası görmüş ve Safevi devletinin eline geçmiştir. Safeviler döneminde bazı Türkmen boyları Şîîliği benimsemiş ve incelemekte olduğumuz İğdır, Tuzluca, Aralık'ı içine alan bölge III. Murat döneminde Osmanlı idaresine geçmiştir. Bundan sonraki tarihsel süreçte bölge, zaman zaman kısa sürelerle İranlıların eline geçmiştir. Nitekim 1639 Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla bu bölge Osmanlılarda kalarak istikrara kavuşmuştur. Birçok defa Ruslar tarafından işgal edilen bölge Birinci Dünya Savaşında İngilizler tarafından istila edilmiş, Ermenilerin zulmüne uğramış ve on beşinci kolordu ile birlikte 1920 Ekiminde kurtarılmıştır.

Anadolu'daki Şîîlerden inceleme alanımız olan Kars bölgesinde yaşayanların büyük bir kısmı 1918-1925 yıllarında yapılan nüfus mübadelelerinden sonra Ermenistan sınırından

¹⁹² M.Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara,2003,s.47.vd.

gelenlerdir.¹⁹³ Bununla birlikte Iğdır, Tuzluca, Taşlıçay bölgelerinde Osmanlılar döneminden beri yaşamakta olan yerli ahali de bulunmaktadır.¹⁹⁴ Iğdır merkez olmak üzere 2/3'lik bir oranla öteden beri bölgede yaşayan yerli halklardan, 1/3 ise 1878 Osmanlı-Rus harbi ve 1914 Birinci Dünya Savaşından sonra Kafkasların çeşitli yerlerinden gelen Azeri Türkleriyle, 1932'de Balkanlardan gelen muhacir ve Anadolu'nun farklı yerlerinden gelen memurlardan meydana gelmektedir.Kafkas muhacirlerinin çoğu diğer yerli halk gibi Şîî olduğu için Iğdır merkez bakımından Anadolu'daki Şii nüfusun en yoğun olduğu il durumundadır.¹⁹⁵ Kars, gerek merkezde gerekse Arpaçay ve Akyaka ilçelerinde barındırdığı Şîî nüfus itibariyle Iğdır'dan sonra ikinci sırada yer alan bir il konumundadır. Akyaka ilçesinde Sünnilerle Şîîler iç içe bulunmaktadır. İlçe nüfusunun tamamına yakını Azerbaycan ve Kafkasya göçmenlerinden oluşmaktadır. Netice itibariyle hem bahsetmiş olduğumuz bölgede yerli ahali olarak yaşayan Şîîler, hem de Osmanlı devletinin son döneminde Azerbaycan'dan göç yoluyla Anadolu'ya gelen Şîîler uzun bir tarihi süreçte aynı tarihi tecrübeyi yaşamış ve aynı coğrafyayı paylaşmıştır.Daha çok Doğu Anadolu bölgesinde yoğun olarak bulunan Şîîler, 1950'lerden sonra Anadolu'nun değişik sanayi kentlerine göç etmiş ve günümüzde Türkiye'nin birçok bölgesinde bulunmaktadır.¹⁹⁶

a) Gürcistan Sınırları Dâhilinde Yapılan Göç Hareketleri

Orta Asya'da yaklaşık beş bin yıl kadar önce tarih sahnesine çıkmış bulunan Türkler, anayurtlarından başka ülkelere göç etmek ve yayılmak durumunda kalmışlardır. Bu göç hareketlerinin gerçekleşmesinde iktisadi, sosyal ve siyasi etkenlerin elbette ki önemli bir rolü vardır. Azerbaycan, Kafkaslar ve Doğu Anadolu gibi bölgelere; Türkler Kuzeyden Kafkasları aşarak ve güneyden ise İran üzerinden gelmişlerdir.¹⁹⁷

Türklerin göç ettiği bu yeni bölgeler, Orta Asya'daki ana yurtlarına benzediğinden çok kolay uyum sağlamış ve tarihi seyir içinde devletler kurmuşlardır. Araştırma konumuz olan

¹⁹³ Peter Alford Andrews, Türkiye'de Etnik Guruplar, çev.Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul, 1992, s.98

¹⁹⁴ Kadir Can, Bütün Yönleriyle Iğdır, Iğdır,1986,s.45; Abdülkadir Yeler, Türk Toplumunda Caferiler, (İstanbul Halkalı Örneği), Y.Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.28

¹⁹⁵ K. Can, aynı eser, s.33.

¹⁹⁶ A. Yeler, aynı eser, s.28.

¹⁹⁷ H. Geyikoğlu, aynı eser, s.70-71

Kars ve İğdır bölgesinde de tarihsel süreç içerisinde bir takım göç hareketleri yaşanmıştır. Bu göç hareketini m.ö. döneme kadar götürmek mümkündür. Örneğin, m.ö. 149-127 yılları arasında bölgeye Edil/İtil Nehri havzasından çıkıp Derbent yoluyla Azerbaycan'a geçen Bulgarlar ve Vanandlar gelmişlerdi. Selçukluların buraya gelişine kadar Kars havalisine "Vanand" adı verilmiştir. Bölgeye gelen bu Türk dalgası Kars ve Pasin havalisine yerleşmişlerdir.¹⁹⁸

Bölgeye yerleşen Türklerin sayısı m.s. V. yüzyıldan itibaren Kafkasların güneyine ve Doğu Anadolu'ya gelen Türk gruplarıyla artmaya devam etmiştir. 465-466 yıllarında gerçekleşen göç hareketleriyle Kafkaslardan güneye inen Ağaçeri'lerden bir grup, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yerleşerek Selçuklular zamanına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁹⁹ Doğu Anadolu'ya gelip yerleşen bir grup Ağaçeri, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Karakoyunlu Devletinin hizmetinde bulunmuşlardı. Ağaçerilerin dini inançları hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Karakoyunlu Devletinin hizmetinde bulunan Ağaçeri Beylerinin Ali, Hasan, Hüseyin gibi adları taşımaları Şîî inancını taşıdıkları düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Zaten Karakoyunlu hanedanında Şîîlik inancı bulunduğundan bu grubundan onlardan etkilenmesi muhtemeldir. XV. yüzyılın başlarında Ağaçerilerin bir kısmı Karakoyunlu Türkmenleri ile İran'a gitmiş ve Karakoyunlu devletini oluşturan boylar arasında yer almışlardır. Ağaçeriler'in bir kısmı ise Anadolu'da kalıp, Ecirli, Acurlu, Açeri, Acırlı gibi aşiret isimleriyle varlıklarını devam ettirmişlerdir.²⁰⁰

Selçuklular döneminde Kars ve çevresinde ilk göze çarpan kumandan Kutalmış ve İbrahim Ymal beylerdir. Erzurum yakınlarındaki Karaz ve Hasankale'deki savaşlarda Bizans ordusunu yenerek Sultan Tuğrul Bey kumandasında Doğu Anadolu'ya girmişlerdir. İlk olarak Sultan Alparslan 1064 yılında oğlu Melikşah ile I.Kafkasya seferine çıkmış ve Arpaçay ile Kür arasındaki bölgede Selçuklu akınlarını gerçekleştirmiştir. 1071 yılında Malazgirt meydan savaşını kazanan Sultan Alparslan Anadolu'nun kapılarını Selçuklular için açmış

¹⁹⁸ Z. V. Togan, Umûmi Türk Tarihine Giriş, s.168-169; H. Geyikoğlu, aynı eser, s.72; F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, s.15,88

¹⁹⁹ Z.V. Togan, Umûmi Türk Tarihine Giriş, s.170; H. Geyikoğlu, aynı eser, s.73; İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s.96

²⁰⁰ F. Sümer, "Ağaçeriler" TTK Belleten, XXVI/103 (1963) ;Harun Güngör, Türk Bodun Bilimi Araştırmaları, Kayseri, 1998, s.145; Ağaçeriler Hakkında Geniş Bilgi İçin Bkz. Ali Küçük, Ağaçeri Türkmenleri Tahtacılar, İstanbul, 2008, s.30, vd.

bulunuyordu. Bu tarihten sonra Bizans Doğu ile ilgisini kesin bir biçimde kesmiş oluyordu. Bizans'ın yenilgisi sonrasında Gürcüler Selçuklu devletinin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştı.²⁰¹ Selçuklu kumandanlarından Emir Ahmed Şavşadı, Ardanuç ve Acara yöresini ele geçirmişti. Türk göçebeler Kür boylarına yerleşmiş ve bir süre sonra da Kıpçaklar bölgede görünmüşlerdir. Kıpçaklar 1237 yılında Moğol İmparatorluğunun saldırıları üzerine bir kısmı Rusya, Ukrayna, Kazakistan üzerinde kurulan Altın Orda devletinin egemenliğinde kalmışlardı. Diğer bir kısmı da Doğu Karadeniz bölgesini yurt edinmişlerdi.²⁰² Gürcü Kraliçesi Tamara zamanında Gürcü baskısı hissedilmeye başlamış ve Gürcüler Erzurum'a girmeyi başarmışlardı. Moğolların önünden kaçan göçmenlerin bir kısmı Erzurum yolu ile batıya sığınırken bir kısmı da Ardahan ve çevresine doğru yayılmışlardı. 1078-1079'de Sultan Melikşah Aras üzerinden Gürcistan'a girerek bölgeyi ablukaya almıştı. Daha sonra bu bölgeyi Emir Savtekin'e bırakarak geri dönmüştü. Ancak Emir Savtekin'in Gürcü kralına yeniden mağlup olmuş ve Oltu, Erzurum, Kars şehirleri Bizans Doğu sınırı kumandanı Grigor Bakırya'nın eline geçmişti. Melikşah 1080 senesinde bölgeye tekrar yeni bir kuvvet göndererek Gürcü kralını ağır bir hezimetle uğratmış ve Kars'ı, Erzurum'u, Oltu'yu ve civar şehirleri işgal ederek bu bölgedeki Hıristiyan hâkimiyetine son vermişti.²⁰³

Gürcü kralı Bağrat'ın ölümünden sonra yerine oğlu II. Giorgi (1072-1089) geçmişti. Sultan Melikşah'ın tahta geçtiği yıllarda Gürcü kralı ve tabiiyetindeki Gürcüler Melikşah'a karşı yeniden düşmanca tavır almaya başlamışlardı. Emir Savtekin'i yenilgiye uğratarak Kars'ı da işgal etmişlerdir.²⁰⁴

1078-1079 yıllarında Sultan Melikşah eski Anı kralı Gagik'in tekrar tahta çıkmak istemesi nedeniyle Aras yoluyla Gürcistan'a girmişti. Şamşolde kalesini alarak Liparit'in oğlu Yuane'yi esir almış ve Savtekin Sultanın kendisine bıraktığı kuvvetlerle II. Giorgi üzerine yürümüş ancak başarılı olamamıştır. Melikşah artık bu duruma bir son vermek istiyordu. Gürcü kaynaklarının “güçlü ve korkunç savaşçı” dedikleri Emir Ahmed idaresindeki güçlü bir orduyu “Arran” denilen bölgeye göndermişti.²⁰⁵

²⁰¹ E. Konukçu, Ardahan Tarihi, Ankara 1999, s.56; F. Kırzioğlu, Ardahan Armağanı, s.14-22

²⁰² Akdes Nimet Kurat, Türk Kavimleri ve Türk Devletleri, İstanbul 2002, s.83-84; E. Konukçu, Ardahan Tarihi, s.57

²⁰³ İ. Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul, 1953, s.113-114

²⁰⁴ F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, c. I. s.355; M.Halil Yınanç, Selçuklular Devri, s.111

²⁰⁵ F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, c. I, s.77

Emir Ahmed Gürcü kralını mağlup ederek, Kars'ı kuşatmış ve kesin bir şekilde şehri geri almıştı. Erzurum, Oltu ve diğer kasaba ve şehirleri fethederek bu bölgelerdeki Hıristiyan hâkimiyetine son vermişti. Gürcü kralı Giorgi Emir Ahmed'in saldırılarına dayanamayıp kaçmıştı. 1080 yılı sonlarında Selçuklu kuvvetleri geri dönerken yolda Bizans sınırlarına doğru sefere çıkmış olan Türkmen beylerinden Ebû Yakub, Emir İsa Böri ve Türkmen beylerine rastlamış ve bunları Gürcistan topraklarını fethetmeye teşvik etmiştir. Türkmenler Gürcistan'a yönelmiş ve hızla yayılmaya başlamışlardır. Türkmenlerin akınları karşısına çaresiz kalan Gürcü kralı Giorgi Sultan Melikşah'a sadakatini bildirmek için İsfahan'a gitmiştir. Sultan Melikşah Gürcü kralına, haraç vermesi, asker vermesi ve tabiiyetine girmesi şartıyla elindeki topraklara sahip olma hakkı tanınmıştır. Bundan sonra Gürcü kralı II. Giorgi ölünceye kadar Selçuklulara tabi olarak kalmıştır.²⁰⁶

Azerbaycan atabeği Kızılarlan (1191) ve Ahlat Şahı Beg-Timür'ün ölümleri (1193) üzerine Gürcüler, Kars, Sürmeli, ve İspire kadar ilerlemişlerdi. Nitekim Irak Selçuklu sultanlığının 1194'te sona ermesi Azerbaycan Atabeyler devletinin zayıflaması maalesef Kafkaslardaki Selçuklu hâkimiyetini sona erdirmişti. Bundan sonra emirler arasındaki savaşlar Gürcülere fırsat sağlamış ve Kafkaslarda yeniden hâkimiyet kurmaya başlamışlardır. Bunun sebebi ise, Selçuklu devletinde siyasi otoritenin zayıflaması ve özellikle Atabeglerin dirayetsizlikleri etkili olmuştur.²⁰⁷

Nitekim Gürcistan'da yaşayan Türkler tarihi süreç içerisinde Türkiye topraklarına göç etmişlerdi. Ortaçağda Gürcistan'dan Anadolu'ya yapılan göçler arasında Hubeş Tiflisi, Fahrettin Tiflisi ve Şemsettin Tiflisi'nin Tiflis'ten Konya ve Sivas'a yerleşmelerini örnek olarak gösterebiliriz. Bölge'de Osmanlı hâkimiyeti XIV. Yüzyıldan başlayarak XVI. Yüzyıla kadar belirli aralıklarla devam etmişti. Osmanlı ordusu ilk olarak bölgede Borçalı Ağcakale'sini ele geçirmişti. Daha sonra 1578 yılında Serdar Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Ahıska, Tiflis, Şemşölde ve Dumans bölgelerini de yönetimi altına almıştı. 1584'te Ferhat Paşa Loru kalesini ele geçirmiş, Borçalı, 1590'da İstanbul antlaşmasıyla Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. 1723 yılında Borçalı bölgesini de kapsayan

²⁰⁶ M.Halil Yınanç, Selçuklular Devri, s.113; İ. Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, s.109

²⁰⁷ Yaşar Bedirhan, "Ortaçağ'da Kafkasya'da Selçuklularla-Gürcüler Arasında Siyasi Hakimiyet Mücadelesi" <http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/dergi/sayi1-8/6/9> (17.06.2010)

Tiflis vilayetinin merkezi olan Tiflis Kalesinin anahtarı Erzurum Paşasına teslim edilmişti.²⁰⁸ Özellikle Osmanlı-Safevi savaşları sırasında Borçalı Türkleri iki devlet arasındaki savaşlardaki felaketten kurtulmak için göç etmek zorunda kalmışlardı. Tarihin bütün dönemlerinde insanları göçe zorlayan nedenler, ya iktisadi, siyasi ya da sosyal nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. XVI. yüzyılda Gürcistan Prensiği, İran Şahı Tahmasb'la bu akınları önlemek için anlaşma yapmıştı. Yapılan antlaşmaya göre Gürcistan İran'a her yıl 18 bin tümen vergi verecek buna karşılık İran Şahı savaşçılıklarıyla ünlü olan Kazah Terekemelerini buldukları bölgeden uzaklaştıracaktı. Nitekim 1555 Amasya antlaşmasıyla Borçalı bölgesi Safevilere kalınca Gürcistan'daki Sünni Türkmen grupları ilerde Osmanlı devletiyle işbirliği yapma ihtimaline karşı sürgün edilmişlerdir.²⁰⁹

1603-1607 yılları arasında Safevilerin yapmış olduğu askeri hareketler sonucunda Derbent, Hemedan, Borçalı'da dâhil olmak üzere Hazar denizinden Kars'a kadar olan topraklar Osmanlıların elinden çıkmış ve bu bölgelerdeki insanlar yeni felaketlerle karşı karşıya kalmıştı. Daha sonra Şah Abbas Kızılbaş ordusuyla Revan hanı Amirgüne Hanı (Emir Güne Han veya Sarı Aslan) Borçalı Ağcakalesine göndermiş, Ağcakale'yi aldıktan sonra yerli halkın birçoğunu İsfahan'a sürgün etmişti.²¹⁰ Şah Abbas bu dönemde gitmek isteyen ahaliden ailesi ve hayvanlarıyla birlikte göç etmelerine müsaade verilmişti. Gitmek istemeyen Sünni ahaliden binlercesini de Osmanlı taraftarlığıyla suçlayarak Gence, Karabağ, Şirvan ve Şiraz bölgelerine zorunlu göçe tabi tutmuştu. Gürcistan 1773 yılında Rusya hâkimiyetine geçince ve Rus kuvvetleri buraya geldiğinde Borçalı bölgesinden yeni bir göç dalgası daha başlamıştı. Bu bölge meydana gelen Osmanlı-İran ve Rus savaşlarından Borçalı ahalisi olumsuz etkileniyordu. Bölgeye Safeviler hâkim olduğunda Sünniler, Osmanlılar hâkim olunca da Şifler zor durumda kalmaktaydı. Bölgeye yapılan başlıca göç dönemleri; 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı dönemi, 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı dönemi, 1853-1856 Kırım Harbi dönemi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı dönemi, 1904-1906 Borçalı'da Ermeni-Müslüman (Türk) çatışması, 1918-1920 Güney Kafkasya'da Bağımsız Cumhuriyetler dönemi, 1921-1924 Gürcistan'ın Sovyetler tarafından istilası dönemi, 1930-1931 Sovyetlerde kolektifleşme

²⁰⁸ Şureddin Memmedli, Alın Yazımız-Gürcistan Türkleri, Tiflis 1996, s. 8-16-27-40

²⁰⁹ Ş. Memmedli, II. Uluslararası Kafkasya Tarih Sempozyumu, Kars, 2009, s.219-220; Ahmet Caferoğlu, "Karapapaklar" Türk Ansiklopedisi, c.XXI, Ankara 1971, s.309

²¹⁰ Mustafa Naima Efendi, Nâima Tarihi, İstanbul 1967, s.23,37; Ş. Memmedli, "Borçalı-Ahıska-Kars Ortak Edebi Ariyalı", http://www.ahiska.org.tr/sayi_15

dönemi şeklinde sıralanabilir. İnceleme konumuz olan Iğdır-Kars bölgesine Şîî fırkası mensupları, özellikle Kuzey Azerbaycan başta olmak üzere Azerbaycan coğrafyasından küçük sülaleler halinde yukarıda belirttiğimiz dönemlerde Anadolu'ya gelmişlerdir. Çok az sayıda da olsa II. Dünya savaşı sonrasında da ağırlıklı olarak Kars ve Arpaçay bölgesinde ayrıca Iğdır ve Tuzluca bölgesine yerleşmiştir. Özellikle bir kısım Şîîler Tuzluca, Iğdır ve Taşlıçay bölgelerinde uzun yıllar yaşayan yerli ahali olma özelliğine sahipken diğer bir kısmı ise yukarıda ifade ettiğimiz dönemlerde göç yoluyla Anadolu'ya gelmişlerdir.²¹¹

Görüldüğü gibi Gürcistan'dan yapılan Türk göçlerinin temel nedeni Kafkas bölgesinde meydana gelen Rusya-İran, Osmanlı – Rus savaşlarının olmasıdır.²¹² 1813 yılında Rusya ile İran arasındaki savaş sonucunda Borçalı bölgesi Rusya'ya bırakılınca buradaki Türk gruplarının önemli bir kısmı Ahıska Paşalığına ait topraklara, Hırtız Sancağında Kür nehrinin sol tarafındaki ovalık bölgeye, Niyel düzlüğünün Lebis, Van, Karzamet, Kondra, Taşlıkışla, Elece köylerine kaçmak zorunda kalmışlardı. Borçalı göçmenlerinin bazıları da Ahıska'dan Kars ve civarına göç etmişti. Yine Borçalı ve çevresinden bugünkü İran'ın sınırları dâhilinde kalan Urmiye ve Sulduz'a göç edenler de olmuştur.²¹³

1829 yılına gelindiğinde Edirne antlaşmasıyla Borçalı, Ahıska ve Ahılkelek yöreleri kesin olarak Rus hâkimiyetine geçince tekrar göç hareketleri başlamıştır. Bu göçler Çıldır ve Kars bölgesine yapılmıştır. 1830 yılında Kars ve çevresinin Rus istilasından kurtulmasıyla Suşehri ve Adana'ya göç eden Karslı göçmenlerin büyük bir kısmı yerlerine geri dönmüştü. Çıldır sancağı arazisine daha önce yerleşen çok sayıda Ahıska-Ahılkelek göçmenleri de Kars, Erzurum Iğdır ve yörelerine göç etmişlerdir.²¹⁴

Görüldüğü üzere tarihsel süreç içinde Gürcistan bölgesinden Anadolu'ya göç hareketleri gerçekleşmiştir. Bu durum Anadolu'daki yerli halkı sosyal, iktisadi ve dini açıdan etkilemiştir. Anadolu'da bulunan kültürel yaşam çeşitlilik kazanmakla beraber dini açıdan da etkileşimler söz konusu olmuştur. Doğu Anadolu bölgesinde yoğun olarak bulunan Şîî fırkası

²¹¹ A. Yeler, aynı eser, s.40.

²¹² F. Kırzioğlu, Karapapaklar Borçalı - Kazak Uruğunun Kür-Araz Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış, Erzurum, 1972, s.83-85,

²¹³ Ş. Memmedli, “Borçalı-Ahıska-Kars Ortak Edebi Ariyalı”, s.78-92; Selahattin Dündar- Haydar Çetinkaya, Terekemeler (Karapapak Türkleri) Araştırma-İnceleme, Ankara 2004, s.1, 27-30, 84-92

²¹⁴ F. Kırzioğlu, Karapapaklar Borçalı-Kazak Uruğunun Kür-Araz Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış 33-35; Ş. Memmedli, “Borçalı-Ahıska-Kars Ortak Edebi Ariyalı” s.35-48

mensupları 1950'lerden sonra Anadolu'nun değişik sanayi kentlerine göç etmiş ve bugün Anadolu'nun birçok bölgesinde bulunmaktalar.²¹⁵

b) İran Sınırları Dâhilinde Yapılan Göç Hareketleri

Büyük Selçuklu devletinin kurulması ile Türkistan'dan diğer İslam ülkelerine bir göç hareketi yaşanmıştır. Selçuklu Sultanları bu göç hareketlerini Anadolu'ya sevkini teşvik etmişti. Çünkü 1071 Malazgirt savaşına kadar hem Bizans'ın gücünü zayıflatmak hem de ülkede olabilecek iç huzursuzlukları önlemek maksadıyla böyle bir tedbir almıştır. Yani Selçuklu yönetimi göçebe Türkmenlerin kalabalık olmasının birtakım sosyal ve ekonomik sıkıntılara sebep olmasından endişe etmiş ve kendi yurtlarının güvenliği açısından bu göçleri sürekli olarak Anadolu'ya yönlendirmişlerdir.²¹⁶

Türkistan'dan başta İran olmak üzere Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gelen Türkmenler kalabalık olmaları nedeniyle yer bulma sıkıntısı yaşamış ve Anadolu'yu kendileri için kolayca fethedebilecek ve daha iyi yaşama imkânı sunan bir ülke olarak görmüşlerdir. Anadolu'ya yapılan bu Türkmen göçünün siyasi sebepleri kadar iktisadi sebeplerinin de etkili olduğu görülmektedir.²¹⁷ 1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu'ya büyük bir Türk nüfusu göçü yaşanmıştı. Çünkü bu zaferin ardından Bizans'ın askeri gücü zayıflamış ve artık Türkler karşısında güç oluşturacak bir ordusu kalmamıştı. Böylece Anadolu'da daha kolay bir şekilde Türkleşme ve İslâmlaşma dönemi başlamış ve bu süreç bir kaç asır sürmüştür.²¹⁸

Büyük Selçuklular tarafından Batı boylarına sevk edilen Türkmenler Anadolu Selçukluları zamanında batı istikametindeki uç bölgelere yerleştirilmişlerdi. Bu durum yönetime karşı olumsuz tavır almalarına neden olmuştu. Uç bölgelere yerleştirilen bu Türkmen toplulukları yönetime karşı bir tepki olarak geleneksel yapılarını korumaya özen

²¹⁵ A. Yeler, aynı eser, s.40.

²¹⁶ O. Turan, Selçuklular ve İslâmiyet, s.35-36,

²¹⁷ Z. V. Togan, Umûmi Türk Tarihine Giriş, s.140-141,

²¹⁸ O. Turan, Selçuklular ve İslâmiyet, s.37-38

göstermişlerdir. Bu durumda da Anadolu'da Türkmenler arasında dışa kapalı bir sosyal yapının oluşmasında ve böylece eski inanç ve geleneklerin devam ettirilmesinde önemli bir etken olmuştur.²¹⁹ Anadolu'ya göç eden bu Türkmen toplulukları İslâmiyet'i benimsemekle beraber onu kendi sosyal ve ekonomik imkânları ölçüsünde öğrenmeye ve yaşamaya çalışmışlardır. Büyük Selçuklular döneminde olduğu gibi Anadolu'da da yerli Müslüman halk birtakım inanç ve davranışlarından dolayı bu göçebe topluluklarıyla pek anlaşamamışlardı. Arap ve Fars kültüründen etkilenmiş olan devlet yönetimi de göçebelere karşı benzer bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Onları kazanmaktan çok başından savmaya çalışmıştır. Bu durum Anadolu'da göçebelerin bazı derviş ve şeyhleri kendilerine önder olarak kabul etmelerine ve dini bilgileri onlardan öğrenme davranışlarını da beraberinde getirmişti.²²⁰

Anadolu'ya gelen ilk Türkmen toplulukları genellikle göçebe bir yaşam sürdürüyorlardı. Ancak XIII. Yüzyıldan itibaren göçlerle birlikte şehirlerde yaşayan sanatkâr tüccarlar ve âlimler de Anadolu'ya taşınmıştır.²²¹

Selçuklular zamanında Anadolu'da halkın çoğu Sünni anlayışa sahipti ve şehirden uzak bölgelerde yaşayan halk Türkmen şeyh ve dervişlerinin etkisinde geleneksel ananelere dayalı bir dini hayat sürmüşlerdir.²²² Moğol istilasıyla birlikte bazı şeyh ve dervişler fikirlerini daha kolay bir şekilde yaymak için Anadolu'yu kendileri için müsait bir ortam olarak görmüşlerdir.²²³ Bunlardan gelişmiş kültür çevresinden gelenler genellikle şehirlere yerleşmiş ve bürokraside etkin rol oynamışlardır. Göçebeler ise daha çok eski Türk inanışlarındaki Ozanları çağrıştıran “babalar” vasıtasıyla şehirlerde yaşayanlardan farklı olarak daha basit ve sade bir anlayış biçimiyle ve Anadolu şartlarına uygun bir halk tasavvufu şekliyle yayılmıştır.²²⁴ Anadolu'ya göçlerle birlikte pek çok âlim gelmiş ve bunların eliyle medreseler devlet kademelerinde etkili olmuştur. Yönetimin Farsçayı resmi dil olarak kabul etmiş olması da bu gerçeğe dayanmıştır. Buna bağlı olarak devletin kuruluşu sırasında hizmet ederek sıkıntı yaşamış olan ve eski Türk kültürünü yaşatan Türkmenler ise milli kültürlerini temsil

²¹⁹ Z. V. Togan, , Umûmi Türk Tarihine Giriş, s. 217

²²⁰ M.Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar, s.18; Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.220

²²¹ Emel Esin, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslâm'a Giriş, İstanbul 1978, s.89; M.Halil Yınanç, Anadolu'nun Fethi, s. 168,

²²² T. Harimi Balcıoğlu, aynı eser, s. 31-32,

²²³ M.Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar, s.212, vd.

²²⁴ T. Harimi Balcıoğlu, aynı eser, s. 147; A. Yaşar Ocak, Babailer İsyanı, s.63-64.

maksadıyla Farsça yerine Türkçe'yi yerleştirmeye çalışmışlardır.²²⁵ Şehirli halkın göçebeleri küçük görmeleri devletin uygulamış olduğu ağır vergiler gibi nedenlerden dolayı Türkmenler Selçuklu yönetimine karşı olumsuz bir tavır almışlardı.²²⁶

1240 yılında patlak veren Babai isyanı Selçukluların temsil ettiği Sünnî anlayışa karşı milli bir ayaklanma olduğu ve bu isyan sonrası Türkmenlerin Şîî Bâtını unsurların etkisinde daha çok kalmış olabilecekleri söylenebilir.²²⁷ Abbasiler zamanında Türkler Sünniliği seçmiş ve Selçuklu Devleti zamanında da Sünnilik resmi din anlayışı olarak benimsenmiş ve korunmuştur. XIV. Yüzyılda Moğolların halk bazında Sünniliği kabul etmelerinin yanında hükümdarların çoğu Şîîliğe yönelmiştir. Bu durumda Anadolu'da Şîîliğin izlerini bulmak mümkündür. Moğolların başlangıçta mezheplerle ilgisizliğinden dolayı Şîîler Selçuklular zamanında bulamadıkları propaganda imkânını bulmuşlardı.²²⁸ XV. yüzyılda İran'da kurulan Safevilere kadar Anadolu'da daha önce buralara sızmış bir takım Şîî unsurlar vardı. Hiç kimse kendisini Şîî sayarak Sünniliğe karşı olduğunu ifade etmemiştir. İran'da Safeviler tarafından Şîîlik resmi mezhep olarak benimsenmiş ve Anadolu'ya ihraç edilmeye başlamıştır.²²⁹

²²⁵ A. Yaşar Ocak, Babailer İsyanı, s.92; T. Harimi, Balcıoğlu, aynı eser, s.162-163, Osman Çetin, Anadolu'da İslâmiyetin Yayılması, İstanbul,1989 s.121.

²²⁶ F. Sümer, Oğuzlar, s.39-41; A. Yaşar Ocak, Babailer İsyanı, s. 38-45

²²⁷ Hüseyin Gazi Yurtaydın, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara, 1982,84-85

²²⁸ T. Harimi Balcıoğlu, aynı eser , s.8

²²⁹ H. Gazi Yurtaydın, aynı eser,s. 76-84; M. Bozkuş, aynı eser, s.3

III. Bölüm

Kars ve Iğdır Yöresinde Şiâ Fırkalarında İnanç, İbadet, Sosyal Hayat

1-Temel İnanç Esasları:

Şiî İmâmiyye'ye göre Usûlu'd-din olarak isimlendiren unsurlar inanç esaslarını içermektedir. Bu esaslar beş temel unsura dayandırılmaktadır. Bunlar: tevhid, nübüvved, imâmed, adalet, mead olmak üzere beş ana esas olarak karşımıza çıkmaktadır.²³⁰

a) Tevhid: Allah'ın birliğini Kur'an-ı Kerim'den deliler göstererek ispatlamak esasına dayanmaktadır. Bir ve tek olan Allah'ın birliğini Kur'an-ı Kerim'den deliler göstererek ispatlamak esasına dayanmaktadır. Bir ve tek olan Allah inancı vardır.²³¹ Onun eşi ve benzeri yoktur.Yüce Allah bütün yarattıklarının sıfatlarından yücedir.²³² O her türlü noksan sıfatlarından münezzehtir. Eşi ve benzeri olmayan Allah yer ve zamanla vasıflandırılmaz.²³³

Şii İmamiyye'ye göre Allah'ın ne dünyada ne de ahirette insanlar tarafından görülmesi mümkün değildir. O'nun görülebileceğini söylemek Allah'ın cisimleşmesi ve mekâna yerleştirilmesi anlamına gelir ki bunun da inandığımız Allah inancına ters olduğunu

²³⁰ E. Ruhi, Fığlalı, İmamiyye Şiası, s.202; A. Gölpinarlı, Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, s.226

²³¹ Muhammed Sabri Tebrizî, Caferi Mezhebine Göre Dinin Esasları, çev. Perviz Hatemi, İstanbul,1965,s.6

²³² Ebû Cafer Muhammed b.Ali İbn Bâbevayh el-Kummî,Şii İmamiyye'nin İnanç Esasları,çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara Üniversitesi Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978,s.17-18

²³³ Kaşifu'l Gıta Muhammed Hüseyin, Geliniz Şiâ Nedir Öğrenelim, çev. Abdülhakî Gölpinarlı, İstanbul,1969,s.42

düşünmektedirler. Yani Allah'ın ahirette görüleceğini söylemek küstahlık olarak değerlendirilmektedir.²³⁴ İbadet yalnızca Allah'a yapılır. O'na mahsustur. O'ndan başka ibadet edilecek varlık yoktur. İmamiyye'ye göre Allah'tan başkasına ibadet etmek şirktir. Allah'tan başkasına kulluk edilmediği gibi bir meleğe, Peygamber'e, Veli'ye, İmama ibadet edilmeyeceğini açıklamaktadır.²³⁵ Kars ve Iğdır'daki Şiâ fırkalarındaki bu anlayış hiç şüphe yoktur ki İmâmiyye anlayışıyla tamamen aynı görüş içerisindedir.

b) Nübüvvet: Yüce Allah insanlara doğru yolu göstermek ve onları ıslah etmek için Peygamber göndermiştir. Peygamberler vahiyler vasıtasıyla Allah'ın emirlerini halka bildirir ve onları doğru yola iletirler. Onlar insanların en üstünü ve en hayırlılarıdır. Peygamberlik ilahi bir vazifedir. Hz.Muhammed (s.a.) bütün Peygamberlerin en üstünü ve sonuncusudur. Allah'ın göndermiş olduğu Peygamberlerin hepsi masumdur yani başka bir deyişle günah işlemezler.

Görüldüğü gibi İmamiyye nübüvvet konusunda Sünnî anlayışla aynı inancı paylaşmaktadır. Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim Hz. Ebubekir zamanında hafızlardan yararlanarak kitap haline getirilmiştir. Ancak Şiiler Kur'an-ın Hz.Ali tarafından toplanıp yazıldığına ve Hz. Osman'ın da Hz. Ali'nin nüshasını kabul ettiğine inanırlar. Melekler konusunda ise; meleklerin ruhani ve masum varlıklar olduğuna inanmışlardır. Melekler kendilerine Allah tarafından verilen emirleri yerine getirirler. Yemezler, içmezler, acı duymazlar, yaşlanmazlar ve dermansız kalmazlar. Yüce Allah onları dilediği gibi kudretiyle nurlar ve ruhlar şeklinde yaratmıştır.²³⁶

Şiâ'ya göre Hz.Muhammed (a.s.) Allah'ı en iyi tanıyan ,O'na en iyi şekilde tevekkül eden ,O'nun isteklerine ihlaslı bir şekilde itaat eden ve bütün insanlara karşı merhametli ,şefkatli olan en kâmil ve güzel örnektir.²³⁷

c) İmamet: Şiâ Hz.Peygamberin getirmiş olduğu dinin kıyamet gününe kadar korunabilmesi için, imamet konusunun gerekliliğine inanmaktadır.²³⁸ Bütün İmamların Resûlullah tarafından bildirildiği anlayışı vardır. Ehl-i Sünnet anlayışına göre "imamet" din ve dünya işlerinde

²³⁴ A. Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, s.227

²³⁵ E. Ruhi Fıglalı, İmamiyye Şiâsı, s.205; İbrahim Agâh Çubukçu, aynı eser, s.211

²³⁶ E.Ruhi Fıglalı, İmamiyye Şiâsı, s.205; İbrahim Agâh Çubukçu, aynı eser, s.211;Bkz.Muhammed Ali Şimali, Şiâ Mezhebini Tanıyalım,s.51

²³⁷ M. Ali Şimali, aynı eser, s.51

²³⁸ M. Ali Şimali, aynı eser , s.58

herhangi bir kimsenin Peygamber Efendimizin halifesi sıfatıyla ümmeti idare etmesi şeklinde açıklanmıştır. İmam suç işlese bile yine de ona itaat edilmesi gerektiğine inanmaktalar. Ancak imamın doğrulukta bulunması gerekmektedir. Ümmetin içinde imamdanda daha üstün kişiler de bulunabilir. İmamiyye her asırda Peygamberler tarafından görevlendirilmiş imamların olduğuna inanmaktadır.²³⁹ Şîi imamiyye, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından imam olarak tayin edildiği inancındadır. Çünkü onlara göre imamet ümmetin seçimine bırakılabilecek işlerden değildir. İmamı Allah'ın ve Resulü'nün halifesi olarak nitelendirirler. Ayrıca Şîiler, imamları “Şeriatı koruyan ve onun hükümlerini halk arasında icra eden, onların da Peygamberle imam gibi masum olmaları ve ismet sıfatı konusunda Peygamberlerle imam arasında bir fark bulunmaması gerektiği görüşündedirler. İmamların bütün sözleri işleri ve hareketlerinin Müslümanlar için bir rehber olduğuna inanılmaktadır.”²⁴⁰

İmamlık meselesi Şîiler için çok önemlidir. Onlara göre imamların her sözüne sanki Peygamber söylemiş gibi kabul etmek gerekir. Oysaki Sünni mezhep mensupları bu görüşün tamamen karşısındakiler çünkü masum olma yeteneğini Allah yalnızca Peygamberlere vermiştir. İmamların hata yapmaları, günah işlemeleri ise mümkün olabilir. Sünnet Ehli ilk dört halifenin tayinine itiraz etmemişlerdir. Ancak Şîiler başta Hz. Ali olmak üzere her imamın nasla tayin edildiğine inanmışlardır. 12. imam Muhammed el-Mehdi'nin hala yaşadığını ve bir gün gelip dünyadaki adaleti tekrar sağlayacağına inanırlar. İmamet anlayışı İslâm'ın beş unsuru üzerine inşa edilmiştir. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) onun Resûlu olduğuna, Hz. Ali'nin “Emirül Mûminin” Veliyyullah olduğuna şahadet etmek, Namaz kılmak, Oruç tutmak, zekat vermek ve Oniki imamın imanlığı tasdik etmektir. Şîâ inancına göre Hz. Peygamber (s.a.v) kendisinden sonra Hz. Ali'nin imametine uymaları gerektiğini bildirmiştir. Hz. Ali'nin imametinde konusunda en önemli delil olarak da “Gadir Hum” hadisesi örnek olarak göstermişlerdir. Gadir Hum Mekke ile Medine arasındaki bir yerdir. Şii imamiyye'ye göre Hz. Peygamber *Veda Haccı dönüşünde* “Allah bana: Ey Peygamber! Sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elciliğini yerine getirmemiş olursun... Ayetini indirmiştir.”²⁴¹ “Cebrail bana Rabbimden şu emri getirdi. Ali b. Ebi Talib, benim kardeşim, vasim halifem ve benden sonra imam'dır. Ey halk! Allah onu size

²³⁹ E. Ruhi Fırlalı, İmamiyye Şiası, s.213-214

²⁴⁰ İ. Agâh Çubukçu, aynı eser, s.212

²⁴¹ Maide Sûresi 67. Ayet-i Kerime

veli ve İmam olarak tayin etti; ona itaati herkese farz kıldı. O'na muhalefet eden melûl olacak, saygı gösteren ise rahmete erecektir. Dinleyiniz ve itaat ediniz. Allah Mevlanız Ali de imamınızdır. Bunu üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin elinden tutarak havaya kaldırmış ve "Ben kimin Mevlası isem Ali'de onun mevlasıdır" demiştir. Ancak Hz. Peygamberin bu hadisinde sözünü ettiği velayet Şîî imâmiyyenin kastettiği anlamda kullanılmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber her Müslümanın velisi ve dostudur. Diğer tarafta yine bu hususta Hz. Ali'nin torunu Hasanul- Musenna'ya az önce aktardığımız bu hadis sorulmuş ancak o, Hz. Peygamberin bununla emirliği ve sultanlığına kastetmediğini belirtmiş ve "eğer öyle söylemiş olsaydı bunu açık açık söylerdi" şeklinde beyanda bulunmuştur. Ancak imam olarak tayin edildiği inancı vardır.²⁴²

d) Adalet: İmamiyye'ye göre imanın dördüncü esası olan adalet Allah'ın adil oluşunu kulun da fiillerinde ve iradesinde hür oluşu şeklinde ifade edilmektedir. Yüce Allah'ın iyilik yapanlara karşılığında iyilik, kötülük yapanlara da karşılığında kötülük vermesi O'nun yüce adaletinin bir sonucudur. Ancak kötülüğü bağışlaması da O'nun cömertliğinin bir ifadesidir. Şîî anlayışa göre kaza ve kader üzerinde tartışma yasaklanmıştır. Çünkü kaza ve kaderi Allah'ın bir sırrı olarak kabul etmişlerdir.²⁴³

Allahu Teâlâ'nın Peygamber göndermesi, kitaplar indirmesi, nefislerine uyup gerçek saadet ve selamet yolundan sapanları doğru yola çağırarak ve insani duygularını uyarmak için Allahu Teâlâ'nın bir lütufu olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Çünkü lütuf Allah'ın Cemâl ve Kemâl sıfatlarından ve kullarına lütuflarda bulunmuştur. İmâmiyye'ye göre hayrı ve şerri ayırt edemeyen kişi ya akılsız ya fikirsizdir ya da anlayıştan mahrumdur, o kişiye hitap etmek bir tasa ya da kayaya konuşmaktan farksızdır.²⁴⁴ Adalet her şeyi layığına göre yerli yerine koymaktır. Zulüm ise onun tam tersidir. Allahu Teâlâ emirlerine uyanları mükâfatlandırmıştır, emirlerine uymayanları ise azabına uğratar; çünkü o kişi bunu hak etmiştir. Allahu Teâlâ mutlak olarak adildir. Hâkimdir. İslâm dinini temsil eden kişilerin de

²⁴² E. Ruhi Fıglalı, İmâmiyye Şîası, 216-217; A. Gölpinarlı, Tarih boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik s.303; H. Atay, aynı eser, 143-145

²⁴³ İ. Agâh Çubukçu, aynı eser, s.212; E. Ruhi Fıglalı, İmâmiyye Şîası, s.217

²⁴⁴ Kaşifu'l Gıta Muhammed Hüseyin, aynı eser, s.44

adalete uymaları gerekmektedir. Çünkü bir dine mensup olan kişi o dinin temsilcisidir. Bu açıdan Usul-ü Din'den olan "adalet" dinin temellerinden biridir.²⁴⁵

e) Ahiret inancı: Şîî inancına mensup insanlarda ve Sünnîlerde de olduğu gibi Ahirette insanların dirileceği, ölümden sonra Cennet ve Cehennem hayatının varlığı düşüncesi hâkimdir. Bir gün insanların yeryüzünde yaptıkları her şeyin hesabını verecekleri günün geleceğine inanılır. Nitekim kıyamet gününde hesap sorulmasını akla uygun gelmektedir. Çünkü böyle olmasaydı dünyanın yaratılışı gereksiz olurdu. Bu husustaki ayet ve hadisler üzerinde ciddi bir şekilde dururlar.²⁴⁶

"Mead" kelime anlamı olarak incelendiğinde "tekrar dönülen gelinen veya önceden bulunulan yer" demektir. Dini terim açısından baktığımızda ise yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Allah'ın kullarını ölümlerinden sonra tekrar diriltmesi ve dünyada yaptıklarının hesabını vermeleri manasına gelmektedir.²⁴⁷ İmamîyye'ye göre ise "ölümden kıyamete kadar berzah ve en sonra kıyamet gerçektir. Kıyamete dair Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerden geçen mizan, Soru, Hesap sırat, şefaât, Cennet ve Cehennem kavramlarının hepsi gerçekleşecektir. İmamîyyede kıyametle ilgili hususlarda Ehl-i Sünnet'in görüşlerine göre bazı farklı yorumlarda bulunmuştur. Mesela Kabirde olanlara göre, "Rabbin kim?" Peygamberin kim? Diye sorulduktan sonra "İmamın Kim" diye sorulacaktır." "İmamım Ali'dir." Diyenler kurtulacaktır. "Cennet ve Cehennem arasında bir sur olarak tarif edilen A'raf'da her iki tarafta simalarından tanıyan adamlar vardır."²⁴⁸ Bu adamlar, Hz.Peygamber (s.a.v) ve vasileri yani on iki imamdır. Ayrıca ahirette ümmetlerin hesaplarını imamlar ve vasiler görecek "*Hz.Peygamber'in (s.a.v) ve İmamların Şiasına (tarafdarlarına) günahları sorulmayacaktır*". Şeklinde bir inanışa sahiptirler.

İmâmîyye'ye göre Allah'ın dinini yani imamın kabul ettiği kimsenin ister büyük ister küçük günah işlese dahi sefalete kavuşacağına inanılır. Ancak imâmîyye'ye göre sefaat Peygamberlere ve vasilere aittir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de yer alan Maide suresinin

²⁴⁵ A. Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlik, s.259-262.

²⁴⁶ İ. Agâh Çubukçu, aynı eser, s.212; Kur'an-ı Kerim Müminun Suresi, 115.ayet, El İmran Suresi, 9.ayet

²⁴⁷ E. Ruhi Fırlalı, İmâmîyye Şîâsı, s.220,221

²⁴⁸ Kur'an-ı Kerim, A'raf Sûresi 46.ayet

35.ayetinde bulunan “*Ey iman edenler! Allah’tan sakının O’na ulaşmaya yol arayın, yolunda Cihad edin ki kurtulasınız*” ayetini kendilerine vacib saymışlardır.²⁴⁹

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Tevhid, Nübüvvet, İmamet Adalet ve Mead’ı Şiiler imanının esasları olarak kabul etmiş ve bu hususlara büyük önem vermişlerdir. Çünkü imamet onlara göre ümmete bırakılacak basit bir mesele değildir. Hatta namaz, oruç, zekât ve hacdan bile önce gelen temel esaslar olarak kabul edilmiştir. Iğdır ve Kars bölgesindeki Şiâ fırkası mensubu kişilerde bütün bu yukarıda saydığımız inanç esasları konusunda aynı görüş etrafında birleşmişlerdir.

2) İbadetler

İnsanlar tarih boyunca mensubu oldukları dine ait ibadetleri yerine getirme ihtiyacı duymuştur. Dinin esası olarak kabul edilen ibadetler İslâm inancında mezhepler arasında bazı farklılıklara birlikte yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Bölgede yapmış olduğum bu araştırmada İmâmiyye fırkası esas alınarak bölgedeki insanların ibadet anlayışlarını yansıtmaya çalıştım. Kars’ta bulunan Şiî halkının hepsinin Caferi olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde yine Iğdır ilinde yaşamakta olan tüm Caferiler de Şiâ mezhebine mensup olan kişilerdir. Tarihsel süreç içinde çeşitli yerlerden Kars iline yerleşen Şiî toplum kendilerine mahsus camileri olmadığı için yaklaşık yirmi dört yıl Sünnîlere ait camilerde, onların imamlarına uyarak ibadet ettikleri anlatılmaktadır. Muharrem taziyeleri için kendilerine ayrılan bir camide bu vazifelerini yerine getirmişlerdir. İbadetler mali, manevi ve bedeni olarak uygulanmaktadır. İçinde bulunduğumuz Kars ili ve incelemeye çalıştığımız Iğdır illerinde de ibadetler ve gelenekler konusunda az olsa uygulamada birtakım farklılıkların olduğunu görmekteyiz. Aşağıda bu hususlar hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

a-Namaz:

²⁴⁹ E. Ruhi Fırlalı, İmâmiyye Şiâsı, s.220,21; A. Gölpinarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, 97; Kur’an-ı Kerim, Maide Suresi, 35.ayet

Bilindiği gibi bütün Müslümanlarda olduğu gibi Şîiler’de de namaz oldukça önemli bir ibadettir. İmâmiyye’ye anlayışına göre de namaz dinin direği olarak kabul edilmiştir. Şîilerde vacip (farz) namazları şunlardır:

- Her gün kılınan beş vakit namaz
- Cuma namazı
- Ramazan ve Kurban bayramı namazları
- Güneş, ay tutulması deprem afetlerde kılınan namazlar
- Hac tavafi namazı
- Adak veya yemin namazı
- Ölen birinin kaza namazlarını ölü adına ücretle kılacak kimsenin kılacağı namazlar
- Cenaze Namazı

İmamiyye anlayışına göre farz namazları on yedi rek’attır. Sabah 2; öğle 4; ikind 4; akşam 3; yatsı 4 rek’attır. Ayrıca İmâmiyye’ye göre; öğle – ikindi ve akşam – yatsı namazları cem’ edilerek kılınabilir.²⁵⁰ Çünkü bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v) Müslümanlara kolaylık olsun diye buna izni verdiğini ayrıca kendisinin de bu şekilde kıldığına inanmaktalar.²⁵¹ Cem (birleştirme) edilen namazlar öğleden sonra güneş batmaya kadar ikindinin namazı akşamdan sonrada gece yarısına kadar yatsının namazının arka arkaya kılınabileceğini kabul etmektedirler.²⁵² Namazda, imâmiyye mutlaka temiz toprağa secde etmeyi vâcip bulur. Secdede alınlarını koyacakları yere “Mühür” veya “Türbet” diye tabir ettikleri “kerbela” toprağından yapılmış sıkıştırılmış toprağa koyarlar.(bkz.Resim1) Toprak yoksa toprakta yetişen yenilmeyen ve giyilmeyen şeylerle (tahta, yaprak, hasır vs.) secdeye giderler. İnsan da topraktan yaratıldığı için toprağın olmadığı yerde ellerinin üzerine secdeye giderler.²⁵³

Kars ve Iğdır bölgesinde bulunan Şîâ anlayışına mensup kişiler namaz kılma konusunda İmâmiyye anlayışını esas alarak ibadetlerini yerine getirmektedirler. Sabah güneş doğmadan önce sabah namazı kılınır. İkinci namazı öğle namazı kılındıktan hemen sonra kılınır. Yatsı namazı ise; akşam namazının ardından hemen kılınır. Namazları cem’

²⁵⁰ A. Tabatabaî, aynı eser , s.275; Muhammed Rıza Muzaffer, Şîâ İnançları, İstanbul,1994,s.23,vd.

²⁵¹ Muhammed Rıza Muzaffer, aynı eser, s.23,vd.

²⁵² E. Ruhi Fırlalı, İmamiyye Şîâsı, s.229-230

²⁵³ E. Ruhi Fırlalı, İmamiyye Şîâsı,s.231,vd.

(birleştirme) hususunu ise; ayetlerde bu “namazların ayrı kılınması” gerektiği şeklinde bir açıklamanın olmamasına dayandırmışlardır. Bölge insanı namaz kılarken eli açık bir şekilde kılar ve kıyamda iken ellerini bağlamazlar (bkz Resim 2). Peygamber Efendimizin de eli açık namaz kıldığına inanmaktadırlar. Aynı zamanda namaz kılarken yukarıda da ifade ettiğimiz gibi “mühür” ya da “türbet” dedikleri sıkıştırılmış toprağa alınlarını koyarlar. Türbet’in özellikle Iğdır bölgesinde daha fazla kullanılması bazı kişilerin yanlış yorumlar yapmasına neden olmuştur. Şiâ mensupları ise, mühür üzerinde secdeye varmalarının bazı kimselerce yanlış anlaşılıp “taşa tapılması” şeklindeki yorumlardan oldukça rahatsızlık duyduklarını ifade etmektedirler. Her ne kadar mühürle namaz kılma ibadeti Kars’da uygulanıyorsa da, Iğdır’da bu anlayışın daha fazla uygulandığı görülmektedir. Ayrıca yine Kars’ta bulunan Şiâ fırkası mensupları Cuma namazlarını kılıp, vacip namazlardan biri olarak kabul etmektedirler. Aynı şekilde Iğdır’da yaşayan Şiâ fırkası mensupları da bu ibadeti yerine getirmekteler. Kars ve Iğdır illerinde okunmakta olan ezanın telaffuzu tamamen İran (fars) ağızıyla okunmaktadır. Kelimelerin ahenkler arasında kaybolması anlaşılmasını güçleştirmektedir.²⁵⁴

Bu bölgedeki Şiîler ve genel olarak bütün Şiî anlayışına mensup olanlar ezanın Peygamber Efendimiz Miraca yükseldiğinde Cebrail meleği tarafından O’na öğretildiğine inanıyorlar. Şiîlere göre “Eşhedü enne aliyyen veliyyullah” deyip Hz. Ali’nin veli olduğuna şahadet getirmek müstehaptır.²⁵⁵ Kars’da ve Iğdır’da Caferilere ait camilerde okunan ezan şu şekildedir:

Allahu Ekber (4 defa)

Eşhedu en-lâ ilahe illâllah (2 defa)

Eşhedu enne Muhammeden Resulûllah (2 defa)

Eşhedu enne-Aliyyen Veliyullah (2 defa)

Hayyala’s- salâ (2 defa)

Hayyâle’l felâh (2 defa)

Hayâla Hayri’l- amel(2 defa)

²⁵⁴Kaşifu’l Gıta Muhammed Hüseyin, aynı eser, s.34, vd. ; Mehdi Aksu, İslâm Tarihinde Gerçeğe Giden Yol, İstanbul, 2004, s.480-481; A. Gölpinarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik, s.614

²⁵⁵ M. Aksu, aynı eser, s.480-481; E. Ruhi Fırlalı, İmamiyye Şiâsi, s.233

Allahu Ekber (2 defa)

La ilâhe İllallah (2 defa)

Kaâmet de aynı şekilde söylenir ancak; Hayyâ 'lâ Hayri'l amel, sözünden sonra 2 defa "Kad kaameti's-Salâ" denir ve sondaki "Lâilâhe İllallah" bir defa söylenir.

Kars ve Iğdır' daki Şiîlere ait camilerde ezan üç defa (sabah, öğle, akşam) okunur ve ses dışarıya verilir. İkinci ve yatsı ezanları ise cami içinde duyulabilecek şekilde okunur. Namazı eda edişleri ise; namaza "Allahu Ekber" diyerek başladıktan sonra el bağlanmadan yanlara salınır ve Eûzu besmele ile Fatiha sûresi okunur. Rükûda "Sübhan Rabbiye'l-azim ve bihamdihi; Allahümme Salli ala Muhammedin ve Al-i Muhammed" denir. Secde'de "Sübhan Rabbiye'l- ala ve bi hamdihi: Allahümme Salli ala Muhammed ve Al-i Muhammed" denir. İkinci rekatda da yine fatiha ve bir sure okunur ruku'a gitmeden önce (her namazda) Kunut duaları okunur. Namazda Secdeden sonra Kaade'de "Eşhedü en-la ilahe İllallah vahdehu laşerike lehu ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resûluhu; Allahümme Salli ala Muhammedin ve Ali Muhammed denir. Ve kaade'deki bu duaya "teşehhüd" adı verilmektedir. Bundan sonra namaz iki rek'atlık ise selam verilir. Dört rek'atlık ise bu duadan sonra kısa bir süre beklenir ve üç defa "Sübhanallah ve'l- ham-dü- lillahi ve-la ilahe İllallah ve'l- lahu ekber" söylenerek ayağa kalkılır ve üçüncü, dördüncü rek'atlar kılınır. El bağlanarak namaz kılmanın namazı bozacağını söylemelerinin yanında namazda selam verilirken dizlerine 3 defa "Allahü Ekber" diyerek hafifçe dize vurulur ve namaz kılma işi tamamlanır.²⁵⁶

Abdest konusunda ise bölgedeki Şiî anlayış tamamen imâmiyye anlayışıyla örtüşmektedir. Buna göre; yüzü ve kolları dirseklerle birlikte yukarıdan aşağıya doğru iki kere yıkadıktan sonra bir daha suya dokunmadan ellerdeki ıslaklıkla başın ön kısmını aşağıya doğru sağ elle bir kere, sonra da sağ elle sağ ayağı, sol elle sol ayağı, parmak uçlarından yukarıya ayak topuğu dâhil olmak üzere bir kere mesh etmeyi arz bilir. Yalnız ayağın temiz olma şartı vardır. Ayak kirliyse önce yıkanıp kurulanır, sonra da abdest alınır. Mest üzerine kesinlikle meshedilmez.²⁵⁷

b) Oruç

²⁵⁶ Sakine Aytac ile yapılan görüşme, 07.06.2011, Kars/Merkez

²⁵⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, İmâmiyye Şiâsı, s.230-31

Oruç da namaz gibi farz olan ibadetlerden biridir. Oruçla ilgili görüşler Sünnîlerle hemen hemen bütünüyle aynıdır. Tek önemli fark orucun seferi durumuyla ilgilidir. Ehl-i Sünnet de, yolculukta olan bir kimsenin oruç tutup tutmamasını o kişinin tercihinine bırakmıştır ancak Şîîlerde durum böyle değildir.²⁵⁸ Onlara göre, Ramazan ayında yolculukta oruç tutan kimsenin yolcu değilken oruç yiyen birine benzediğini ve dolayısıyla yolculukta mutlaka oruç tutulmamasını tutulamayan oruçların başka bir zaman kaza edilmesini uygun görmüşlerdir. Hasta olanlar için de durum aynıdır.²⁵⁹

Oruç ibadeti Kars'ta ve Iğdır'da bulunan Şîâ fırkası mensuplarınca "üç aylar" olarak ifade edilen aylarda tutulmaktadır. Recep ve Şaban aylarının 3 gün başında, 3 gün ortasında ve 3 gün de ayın sonunda tutulmaktadır. Ramazan ayında ise;30 gün boyunca oruç tutularak ibadet edilir. Ramazan ayının 29.gününün ertesinde ayın görünüp görünmediğine bakılarak iftar açılır. Ayın görülme meselesinde; eğer ay Kars'dan görülmediği takdirde İran'da bulunan Şîî imamların vereceği haberle Kars'daki Ahundlar haberdar edilir. Ahund ise bu fırka mensuplarına ayın görüldüğünü ve artık iftarlarını açabileceklerini bildirir. O gün ay görünmeyene kadar iftarlarını açmazlar. Bölgedeki Şîâ fırkası mensupları Ramazan ayında kılınan teravîh namazını kılmazlar.3 aylar içinde isteyen camide ya da evde istediği kadar namaz kılmaktadır. Ayrıca Iğdır ve Kars'da bulunan Şîâ fırkası mensupları Ramazan ayında mukavele yaparak hatim okurlar.²⁶⁰ Ramazan ayı boyunca farz namazlarla beraber toplam 1000 rekât namaz kırlar. Özellikle Ramazan ayının 19.21. ve 23. gecelerinden birinin Kadir Gecesi olma ihtimalinin yüksek olması düşüncesi ile bu geceleri camilerde geçirirler, Sabaha kadar ibadet ederler. Bu geceleri "İhya geceleri" olarak ifade etmişlerdir. Ayrıca üç aylarda ve mübarek kabul ettikleri günlerde (İmamların doğum günlerinde, gadir-i hum olayının yıl dönümünde vs) nafil oruçlar tutulmaktadır.²⁶¹Gadir-i hum günü özellikle Kars'ta bulunan Şîîler arasında gündüz oruç tutup, gecesinde ise evlere misafir davet edilip yemeğe alınır ve bir bayram havasında sevinçle kutlanır.²⁶²

c) Hac:

²⁵⁸ M. Aksu, , aynı eser, s.503.

²⁵⁹ E. Ruhi Fırlalı, İmâmiyye Şîâsı, s.233

²⁶⁰ Sakine Aytaç ile yapılan görüşme, 12.06.2011,Kars/Merkez

²⁶¹Kaşıfu'l Gıta Muhammed Hüseyin, aynı eser, s.233; E.Ruhi Fırlalı, İmâmiyye Şîâsı, s. 234.

²⁶² Nergis Köroğlu ile yapılan görüşme, 08.05.2011, Kars/Merkez.

İmamiyye' ye göre hacca gidebilecek şartları kendisinde bulunduran herkesin ömründe bir defa da olsa yerine getirmesi gerekmektedir. Hem mali hemde bedeni bir ibadet olan haccın güç yetirildiği halde terk edilmesinin küfür derecesine varacağı kabul edilmektedir. Bazı Şiiler imamların kabrini ziyaret etmenin hacdan daha sevap olduğu düşüncesini taşıdığı gözlemlenmiştir. Şiilerin ziyarette bulunduğu mekanlar şunlardır: Irakta Kerbela'da Hz. Hüseyin ve yarenlerinin türbesi, Necef'te Hz. Ali'nin türbesi, İran'ın Meşhet kentindeki 8. İmam Rızanın mezarı, Suriye'nin başkenti Şam'da bulunan Hz. Zeynep ve Hz. Rukayyenin türbeleri, Mekke'de Hz. Hasan ve Hz. Haticenin türbeleri Şiiler için kutsal sayılan ve en çok ziyaret edilen mekanlardır. , Kerbela ve Meşed'e gitmek orada bulunan imamların kabirlerine gidip onları ziyaret etmek oldukça önemli ve arzulanan bir olaydır. Kerbela'ya gitmek onlar için hacca gitmekle aynı derecede bir öneme sahiptir. Ancak Kerbela ve Meşed ziyareti Şiiler arasında daha yaygındır. Bu kutsal yerleri ziyaret etmek isteyenler ya aileleriyle birlikte ya da başında rehber bulunan gruplarla giderler. Kerbela'ya gidenlere ise "Meşedi" adı verilmiştir. Kerbela'dan dönenler aynen hacdan dönenler gibi karşılanır. Komşu ve akrabaları ziyaretlerinden bulunur.

Kars ve Iğdır bölgesinde Şiâ fırkası mensuplarının hacca gitme oranının sosyo-ekonomik düzeyle ilişkisi olduğunu da göz önünde bulundurmanız gerekir. Diyanet organizasyonu ile hacca giderler ve ibadetlerini kendi inançlarına göre yaparlar.

d)Zekât:

Zekât namazdan sonraki ikinci önemli ibadet olarak görülmektedir. Hatta Şiâ fırkası mensupları zekât vermeyenin namazının bile kabul olunmadığı görüşündedirler. İmamiyye anlayışında dini açıdan zengin sayılan bir kimsenin yılda bir defaya mahsus olmak üzere malının belli bir miktarını yoksullara, düşkünlere vermesi zekât anlamına gelmektedir. Ehl-i sünnette olduğu gibi zekât dokuz cins şeyden verilmektedir. Deve, Sığır, koyun-keçi buğday, arpa, üzüm, hurma altın ve gümüş gibi mallarda verilmektedir. Zekât konusunda da Iğdır ve Kars bölgesinde imâmiyye ile aynı anlayış hâkimdir ve önemli bir farklılık göze çarpmamaktadır.²⁶³

2-Örf ve Adetler

²⁶³ Ethem Ruhi Fıglalı, İmâmiyye Şiâsı, s. 234; Kaşifu'l Gıta, aynı eser, s.56.

a) Doğum:

Her bölgenin kendine ait birtakım gelenek ve göreneklere olduğundan doğum konusunda da farklı anlayış tarzları göze çarpmaktadır. Araştırma konumuz olan Iğdır-Kars bölgemizdeki Şîî anlayışa mensup hamile bayanların bu süreç içinde dikkat ettikleri bazı hususlar bulunmaktadır. Özellikle Iğdır'da bulunan Şîîlerde hamile bir bayanın çöplükten geçmemesi gerektiği gibi bir inanış bulunmaktadır.²⁶⁴ Çünkü bulunulan ortamın çocuğun karakterinin şekillenmesine etki edeceği düşünülmektedir. Hamile bir bayanın fiziki görüntüsüne bakılarak cinsiyet tahmini yapılabilmektedir. Bu konu hakkında her iki ildeki ortak anlayış; hamile kadının karnında mideye doğru toplanma varsa bebeğin kız olma ihtimali fazladır. Karın bölgesi tamamen yuvarlak bir şekil almışsa erkek çocuğun olabileceği ihtimali düşünülmektedir. Hamile kadının rüyasında elma görmesi kız, altın görmesi ise erkek çocuğunun olacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Özellikle Kars ilinde, doğacak çocuğun güzel olması için hamile bayanın balık ve zeytin yemesinin etkili olacağına inanılır.²⁶⁵

Hamilelik süresince bebek için hazırlıklar yapılır. Özellikle Iğdır'da bebek dünyaya geldikten sonra ailedeki en yaşlı bayan bebeğin kulağına ezan okur ve sağ kulağına üç defa ismini söyler. Bu uygulamayı Kars ilindeki Şîî mensupları da yapmaktalar. Çocuğun düşen göbeği eğer varsa kapı eşiğindeki toprağa gömülür. Bu uygulama Iğdır ilinde daha farklı yerlere gömülerek yapılmaktadır.(cami, okul bahçesi, vs.) yeni doğmuş bebeğin daha dayanıklı olacağına inanıldığı için Kars ilinde bebek tuzlanır ancak bu işlem genellikle yazın doğan bebekler için yapılmaktadır.²⁶⁶

Kars yöresinde yeni doğum yapmış kadına “zaha”adı verilmektedir. Doğum yapmış olan kadın yaklaşık on gün yatar ve bu süre içinde yalnız bırakılmaz. Bebek dünyaya geldikten sonra ona Şîî anlayışta önemli yer tutan kişilerin isimleri verilmektedir. Erkek çocuklarına Hasan, Hüseyin, Ali, Murtaza, Cafer, Kasım gibi isimler verilirken, kız çocuklarına ise; Fatma, Zehra, Zeynep, Kübra vs. gibi isimleri kullanmışlardır. Bebek 40 günlük olana kadar mecbur kalınmadıkça dışarı çıkarılmaz. dışarı çıkarıldığı zaman ise bebeğin üzerinde küçük bir Kur'an veya çeşitli dualar bulundurulur. Kars'da ise bu

²⁶⁴ Nergis Köroğlu ile yapılan görüşme, 08.07.2011, Kars/Merkez.

²⁶⁵ Hanım Yallı ile yapılan görüşme, 08.07.2011, Kars/Merkez

²⁶⁶ Hanım Yallı ile yapılan görüşme , 08.07.2011, Kars/Merkez

uygulamayla birlikte dışarı çıkarılan bebeğin üzerinde bir parça ekmek bulundurulur.²⁶⁷

b) Evlenme

Öncelikle Şia fırkası mensupları evlenmeden önce birtakım hususlara dikkat etmektedirler. Özellikle evlenecekleri kişilerin kendi mezheplerinden olmasına özen gösterirler. Ancak günümüzde bu anlayış değişmiş ve farklı mezhep mensuplarıyla da evlenilmektedir.²⁶⁸ Evlilikle ilgili bazı uygulamalar yapılmaktadır. Özellikle en yaygın olanı “tuzlu kuka” yemektir. Bekâr bayanların tuz, su ve un karışımından hazırladıkları çok tuzlu bir ekmek tarzıdır. Hazırlanan bu ekmek biraz yenildikten sonra kalan kısmı yastık altına konarak uyulur. O gece rüyasında kim o kişiye su verirse onunla evleneceğine inanılır. Bu konuyla alakalı başka bir uygulama ise özellikle Kars ilinde eski dönemlerde “iğne atma” olarak ifade edilen bir gelenek yine genç kızlar tarafından uygulanmıştır. İnanışa göre daha önce hiç kullanılmamış iki iğne uçlarına pamuk sarılarak su dolu bir ²⁶⁹kap içine atılır. İğneleri bir araya gelmesi sevenlerin kavuşması anlamına gelmektedir. İğnelerin ayrı yerlerde durması ise sevgiliye kavuşamama şeklinde yorumlanır.²⁷⁰

Evlenmede bazı devreler vardır. Bu devreler kız beğenme, elçi gitme, söz kesme, nişan ve düğündür. Evlenme çağına gelen gençler ailenin iznini aldıktan sonra düğün vb. gibi yerlerde kız beğenirler. Erkek tarafı kız ailesince de beğenilirse kız tarafına hatırı sayılır kişilerle elçi gönderilir. Günümüzde görücü usulü evlenme şekli yerine anlaşılıp tanışarak evlenme tarzı daha çok tercih edilmektedir. Kız görmeye gidilirken haberli gidilir ve özellikle Cuma akşamları gitmenin daha hayırlı olacağına inanılır. Kız evine giden elçiler Allah’ın emrini alarak kızın rızasını da alınıp kızı babasından isterler. Kız tarafından söz alınınca erkek tarafı birkaç gün sonra söz kesmek için kız evine gider. Erkek tarafı bu gidişinde şeker kolonya götürerek oradakilere ikram eder. Kız tarafına verilecek başlık ve altın gibi diğer şeyler kesin

²⁶⁷ Sakine Aytac, ile yapılan görüşme, 12.07.20011, Kars/Merkez

²⁶⁸ Özlem Günay ile yapılan görüşme, 06.05.2011, Iğdır/Merkez

²⁶⁹ <http://www.igdirkulturturizm.gov.tr/yoresel-inanislari.html>, (24.06.2011)

²⁷⁰ Sevinç Gürcan ile yapılan görüşme, 28.07.2011, Kars/Merkez

karara bağlanır. Daha sonra hayır dualarla kızın parmağına yüzük takılır. Söz kesmenin Kars yöresindeki Şiilerce adı “heyisini almak” şeklinde ifade edilmiştir.²⁷¹ Bu ifade Iğdır yöresinde de kullanılmaktadır. Söz kesmenin ardından bir süre sonra nişan merasimi yapılmaktadır. Kararlaştırılan günde nişan töreni yapılır. Nişan kız evinde yapılır ancak masrafı erkek tarafı karşılamaktadır. Nişanlar genellikle yemekli yapılır ve yemekte gelen misafirlere üzümlü pilav, et, ayran çorbası ikram edilir. Ancak üzümlü pilav daha çok Kars ilinde yapılan bir yemek çeşididir.(bkz. resim 4)

Erkek ailesi tarafından altın ve bilezikler takılırken kız ve oğlanın yakın akrabaları ve komşuları da hediyelerini verirler. Nişanda geline takılan takılara “boy görmesi” adı verilmektedir. Nişanla düğün arasında bayram varsa gelin görmeye gidilir eğer kurban bayramına denk gelmişse gelin evine süslenmiş bir kurbanlık erkek evi tarafından gönderilir. Ramazan bayramında ise geline kıyafetler ve çeşitli hediyeler gönderilir. İncelemeye çalıştığımız her iki yöremizde de halen bazı köylerde başlık uygulaması devam etmektedir. Başlık miktarı erkek tarafının maddi imkânları ölçüsünde değişmektedir.²⁷² Nikâh için kız evine bir Ahund eşliğinde gidilir ve dini nikâh kıyılır. Özellikle Iğdır’da nikâh kıyma işi “Kebin” olarak ifade edilmektedir. Kıyılan bu nikâh daimi nikâhtır.

Nişandan sonra düğün tarihi her iki aile tarafından kararlaştırılır. Düğünden bir iki gün önce düğün hazırlıklarına başlanır. Her iki aile alışveriş için pazara çıkar ve alınan eşyalar genellikle gelin ve gelinin akrabalarına alınır. Bunun yanında söz kesme esnasında taahhüt edilen eşyalar alınır. Düğün vakti geldiğinde her iki aile yapılan hazırlıkları bir daha gözden geçirir varsa eksiklikler giderilir. Düğün için yapılan alışveriş masraflarının hepsi erkek tarafına aittir. Düğünler genellikle diğer safhalara nazaran daha görkemli olmaktadır. Eskiden üç gece üç gündüz olarak yapılan düğünlerde davul, zurna, mey, kabık, hamame, akardion gibi çalgılar kullanılmaktaydı. Bu düğünlerde cambaz, güreş, at yarışı gibi bir çok etkinlik icra edilmekteydi. Ancak, her safhada olduğu gibi günümüzde bu adetlerde de büyük değişiklikler olmaktadır.²⁷³ Günümüzde düğünler genellikle iki gün sürer ve ayrıca nişanda olduğu gibi

²⁷¹ Züleyha Gün ile yapılan görüşme, 05.06.2011, Kars/Merkez

²⁷² Akgün Korkmaz ile yapılan görüşme, 11.07.2011. Kars/Merkez

²⁷³ <http://www.igdirkulturturizm.gov.tr/yoresel-inanislari.html>, (24.06.2011)

düğünde de düğün yemeği yapılır. Gelin evine getirildiğinde kapıdan içeri yedi lavaş ekmek üzerine yedi kesme şeker dizilir. Şekerlerden birini gelinin kendisi, diğer birini gelin kayınvalidesine yedirir. Diğer şekerler kapının dış tarafında bekleyen bekâr kızların üzerine atılır. Bu uygulamada gelinin evle iyi anlaşması ve ev halkıyla aralarının bozulmaması için yapıldığı inancı vardır.²⁷⁴ Bu uygulama daha çok Kars yöresinde yapılmaktadır.

c) Ölüm

Şîî inancına göre ölüm döşeğinde olan kişinin yanına ahund çağrılır ve başında sürekli Kur'an-ı Kerim okunur. Hastanın yanında yakın akrabaları beklerler. Ayrıca Kelime-i Tevhid söylettirilerek hastanın manevi açıdan rahatlaması sağlanır. Hastaya su verilip ağzının ıslanması sağlanır böylece hasta biraz olsun ferahlatılmış olur. Hastanın vasiyeti öğrenilmeye çalışılır ve varsa son dileği sorulur. Hasta son nefesini verirken görmek istediği şahıs yanında yoksa daha rahat can vermesi için üzerine üç adet taş konur. Taşların anlamı; görmek istediği kişinin yollarından gelen taşları temsil ettiği inancı bulunmaktadır. Hastanın çevresindekilere etraflıca bakması son nefesini verdiği manasına gelmektedir.²⁷⁵

Hasta öldükten sonra gözleri açıksa kapatılır. Bu durum hastanın görmek istediği kişiyi görmemiş olması ve ona olan özleminden kaynaklanmış olduğu inancı bulunmaktadır. Ölü yıkandıktan sonra kefenlenirken koltuklarını altına küçük çubuk parçaları yerleştirilir. Bu uygulama halk arasında, ölünün Sırrattan geçerken bu çubuk parçalarına tutunup kolayca geçebilmesi için konulmuştur. Ölü için üçü, beşi, yedisi, kırkı gibi özel günler bulunmaktadır. Ölen kişiyi çamaşırları üçüncü günde yıkanır. Yedisi ve kırkında yemek verilir. Kırkına kadar cenaze evine gelen misafirler o eve bir miktar para bırakır. Bu paralar ise cenaze evinde taziye için gele misafirlere yapılan yemek için harcanır. Ölen kişi için mevlit okutma geleneği her iki ilimizde bulunan Şîâ mensuplarınca uygulanmamaktadır. Cenazeyi mezara yakınları koyar. Mezara konurken ahund tarafından dualar okunur. Ahund ölen kişiye talkın verir. Ölen kişiyi toprağa verildiği günün ilk gecesinde mezarı başında ateş yakılır bu tarz bir uygulamayla ölen kişinin daha huzurlu olması ve ferahlaması için yakıldığı inancı bulunur. Ölü sahibini evinde cenaze kalktıktan sonra helva pişirir. Cenaze toprağa verildikten sonra 7 gün boyuca taziye için gelen herkese yemek ikram edilir. Evde sürekli Kur'an okutulur, 40.

²⁷⁴ Nergis Köroğlu ile yapılan görüşme, 28.07.2011, Kars/Merkez

²⁷⁵ Nuran Özdemir ile yapılan görüşme, 05.06.2011, Iğdır/Merkez

güne kadar okuma işi devam eder ve her Cuma kabir ziyaretine gidilir. 40.güne kadar cenaze evi televizyon vs. gibi aletler kullanmazlar. 40.günü sonrasında yakın akrabalarından biri gelir ve cenaze evinde Kur'an okuduktan sonra ev sahiplerinden izin isteyerek televizyonu açar. Böylece yas 40. günün sonunda kaldırılır. Evdeki yası kaldırmak için komşular yas evine çeşitli hediyeler getirir. Ölen kişinin göremediği ilk Nevruz bayramı halk arasında "kara bayram" olarak ifade edilmiştir.²⁷⁶ Yukarıda bahsettiğimiz uygulamalar daha çok Kars ve Iğdır illerinde yaşayan Şîa fırkası mensuplarının uygulamalarıdır.

d)Sünnet ve Kirvelik:

Erkek çocuğun sünnet edilmesi ve kirvelik, Şîa anlayışta oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Sünnet sağlık amacıyla değil dini amaçla uygulanmaktadır.Kirveleri çocuk sahipleri seçerler. Aileler kendi isteklerine göre istedikleri yaşlarda çocuklarını sünnet ettirmektedirler. Ancak daha çok 13-14 yaş aralığı tercih edilmiştir. Sünnet için daha çok yaz ayları tercih edilmektedir. Sünnet töreni öncesinde çocuğa sünnet kıyafetleri alınarak sünnet alışverişi yapılır. Eğer sünnet yemekli olacaksa yemek için gerekli malzemeler de bu alışveriş sırasında alınır.²⁷⁷ Sünnet olacak olan çocuğun yatağı annesi ya da yakın akrabaları tarafından hazırlanarak süslenir. Sünnet olacak olan çocuğu eğlendirmek için gezdirilir. Ailenin tercihine bağlı olarak sünnet töreni eğlenceli, çalgılı yapılabildiği gibi, mevlitli sâlavatlı da yapılmaktadır. Ancak her ikisinde de gelen davetlilere öğlen yemeği ikram edilir. Gelen misafirler sünnet olan çocuğa altın, para gibi hediyeler getirir. Gelen hediyeler çocuğa yakınlık derecesine göre farklılık gösterir. Kirvelikle akrabalık bağı oluştuğuna inanılır. Bu sebepten dolayı kirve olan aileye kız verilmez ve kız alınmaz. Çocuğun sünnet kıyafetleri ve bazı masrafları kirveye ait olup en çok takıyı veren kişi konumundadır. Çocuk iyileştikten sonra kirve evine ziyarete gidilir ve kirveye çeşitli hediyeler götürülür.²⁷⁸

e) Muharrem Ayı

²⁷⁶ Yeliz Yılmaz ile yapılan görüşme,07.06.2011.Kars/Merkez

²⁷⁷ <http://www.igdirkulturturizm.gov.tr/yoresel-inanislari.html>,(24.06.2011)

²⁷⁸ Yeliz Yılmaz ile yapılan görüşme,07.06.2011,Kars/Merkez

Muharrem ayı imâmiyye anlayışında çok önemli bir yer tutmaktadır. Kars'daki ve Iğdır'daki Şiâ fırkalarında bu anlayış şu şekilde uygulanmaktadır.

Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin şehit edildiği ve aynı zamanda Aşûrâ gününün de içinde bulunduğu Muharrem ayı Şiî toplum tarafından matem ayı olarak kabul edilmiştir. Iğdır ve çevresinde Muharrem ayının ilk gününden başlayan 60 günlük yas tutma döneminde ; Azeri kökenli vatandaşlarda eğlenmek, kız alıp vermek, düğün yapmak ve buna benzer hayır işlerinin yapılmamasına özen gösterilir. Muharrem ayının 10. gününe “Aşure”, 9.gününe de “Taşura” denir. Yas, ilk on günde belirgin bir biçimde tutulur. Muharrem'in birinci günü, Kербela Yası'nın birinci günüdür. Camilerde ve evlerde mersiyeler okutulur. Mersiye gelmek sevap sayılır.²⁷⁹ 9. gün olarak adlandırılan Taşura'da yemek ve ihsan verilir, traş olunmaz, banyo yapılmaz, kana kana su içilmez, çamaşır yıkanmaz.²⁸⁰ Muharrem ayının gelişi özellikle Iğdır ilinde kendini bariz bir şekilde gösterir. Bu ay Kars ilindeki Şiîler içinde önemlidir ancak Iğdır'daki kadar kendini belli etmez. Çünkü özellikle Iğdır'da caddelere Kербela olayıyla ilgili afiş ve resimlerin asılması oldukça ilgi çekicidir. Ayrıca Şiîlere ait camilerin bahçelerine matemî simgeleyen siyah örtüler takılır.²⁸¹ Bu uygulamaya Kars'da pek rastlanmaz.

Kars'daki Şiâ fırkası mensupları Muharrem ayına iki gün kala televizyonları kapatıp ve her türlü eğlence ortamından uzak durmaya başlarlar. 10 gün boyunca evlerde mersiyeler okutulup Kербela'da yaşananlar anlatılarak yas tutulur. Muharrem'in 10. gününe gelindiğinde ise bütün Şiîler bir camide toplanır ve sabah namazı sonrasında Ahundun vermiş olduğu vaizleri dinler, daha sonra topluluk dağılır. Matemî simgeleyen siyah kıyafetler giyilir.²⁸²

Muharrem ayı boyunca her türlü eğlenceden uzak durulur. Aşûrâ günü özellikle Müslümanlar açısından önemli olan bazı olayların yaşandığı gün olarak kabul edilmiştir. Şiîler aşûrâ gününü Hz. Hüseyin'in katledilmesinden dolayı duydukları üzüntünün ifade edildiği bir gün olarak değerlendirmişlerdir. Aşûra günü siyahlar giyinip sine ve kafalarını döven, siyah sırtı açık kıyafet giyinip sırtlarını zincirle döven “deste” olarak adlandırılan gruplar vardır(bkz.Resim5). Desteler hem bayan hem de erkek gruplarından oluşturulmuştur.

²⁷⁹ [http://tr.wikipedia.org/wiki/I,\(24.07.2011\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/I,(24.07.2011))

²⁸⁰ [http://tr.wikipedia.org/wiki/I,\(24.07.2011\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/I,(24.07.2011))

²⁸¹ Nuran Özdemir ile yapılan görüşme, 05.06.2011, Iğdır/Merkez

²⁸² Günay Eyüpoğlu ile yapılan görüşme, 12.06.2011, Kars/Merkez

Bayanlar sine döverken erkek grupları da sırtlarını zincirle döverek yas tutarlar(bkz. Resim 6). Iğdır'da her caminin kendine ait bir deste grubu bulunmaktadır. Ayrıca Iğdır'da Şîâ fırkasına ait camiler Kars'da bulunanlara oranla daha fazladır. Muharrem ayı boyunca camiler dolup taşar. Aşûra günü Şîâ ya da Sünnî fırka mezhebinden olsun Iğdır yaşayan esnaflar o gün dükkânlarını açmazlar.²⁸³ Ancak böyle bir durum Kars ili için geçerli değildir. Çünkü Kars'da Aşûra günü Sünnî mezhebi mensuplarınca dükkânlar açılmakta ve alışveriş yapmaya devam edilmektedir. Kars ve Iğdır'daki Şîâ fırkası mensuplarınca Aşûra günü, helva pişirilerek komşulara ikram edilir. Çünkü helva onlara göre matemî simgeleyen bir yiyecektir. Bu ay içerisinde "nezir" adı verilen dilekler tutulur ve cami içerisinde bulunan "elem"adı verilen yere tülbent, ip vs. eşyalar bağlanır ya da para bırakılarak dilekler tutulur (bkz.Resim7). Burada toplanan paralarla caminin bazı masrafları karşılanmaktadır.²⁸⁴

f) Nevruz Bayramı:

Nevruz, yeni gün anlamındadır. Doğanın uyandığı gündür. Nevruz adının yanı sıra özellikle Kars yöresinde "Eli Bayramı", "Noruz" olarak da ifade edilmektedir. Şîîler için mart ayının 21. günü baharın başlangıcı olarak kabul edilmiş ve bu gün bayram olarak kabul edilmiştir.Bu bayram bütün bayramların sultanı olarak kabul edilir.Bu ayda titiz bir bayram hazırlığı yapılır. Öncelikle evlerde bayram temizliği yapılır. Bayramdan önce bayramlık kıyafetler alınır.Herkes sevdiği kişilere bazı armağanlar alır. Nişanlı kızlar bey çorabı dokur, mendil işler.Herkes bayram harçlığını ayırır ve bunu o gün harcarlar.Yeddi levin denilen ve en az yedi çeşitten oluşan çerez ve meyve hazırlanır.Fakir ve yoksullara yardım edilir.Hasta ziyaretlerine gidilir. Bayram kutlamaları mart ayının ilk üç haftası Çarşamba günleri

²⁸³ Özlem Günay ile yapılan görüşme, 06.05.2010, Iğdır/Merkez

²⁸⁴ Hanım Yallı ile yapılan görüşme, 07.08.2011, Kars/Merkez

yapılır.Salı günleri kabir ziyaretleri yapılır ve çeşitli yemişler, pilav, helva gibi yiyecekler hazırlanarak mezarlığa götürülür ve orada bulunanlara ölü hayrına (bilhassa fakirlere) dağıtılır.Ölülere Kur'an okunur. Ölülere mezar taşları dikilir. Bu adetler 15. ve 16. yüzyılda Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türk oymaklarında da süre gelen adetlerdir.²⁸⁵

Nevruz bayramı kutlamaları çerçevesinde bazı etkinlikler yapılmaktadır. Mart ayının 21. gününe kadar olan Salı günü ateş yakılarak üzerinden atlanır. Bu uygulamaya Iğdır'daki Şiilerce "alav alav" denilmektedir. Açık bir alanda ateş yakılır ve insanlar tek tek bu ateş üzerinden atlayarak "ağırlığım uğurluğum bu od üstüne" demekteler. Böylece atlayan kişi üzerindeki hastalık ya da uğursuzluğun ateşle birlikte yanıp yok olduğuna inanır.²⁸⁶ Kars yöresinde ise, Salıyı çarşambaya bağlayan gece (ahır çarşembe) tontar denilen ateşler yakılır ve ateşin üstünden atlanır. Bu gece aile reisi önceden almış olduğu yedi çeşit meyveyi ortaya döker. Evden olup da uzakta bulunanların payını ayırdıktan sonra geri kalan kısmı evdekilere eşit bir şekilde paylaşır. Bu gece kapı dinleyenler olduğundan çok tatlı konuşmalar yapılır.Kapı dinlemeye gelenler niyet tutarlar ve dinledikleri yerden duyduklarına göre gelecekleri hakkında yorumda bulunurlar. Bu yorumların gerçek olduğuna inanılır.Genç kız ve erkekler dileklerinin yerine gelmesi için soğuk suda yıkanır.Bu gecenin en güzel eğlencelerinden biriside şudur: genç kızlar suya iğne ve yüzük atarak eğlenirler. Su herkesin görebileceği bir yere boşaltılır.Evlenecek çiftler iğne kabul edilerek delik kısmına pamuk tıkanır ve iki iğne leğenin iki ayrı ucuna bırakılır.İğneler suyun yüzünde kavuşurlarsa dilek sahibi gençlerde kavuşacaklar, aksi olursa kavuşamayacaklar demektir. İkinci oyun ise,suya yüzük atma oyunudur.Oyuna katılanlar suya yüzüklerini atarlar. Birisi mani söyler ve elini suya daldırarak bir yüzük çıkarır. Yüzük kimin ise belli olur ve yüzük üzerine söylenen mani yorumlanır.Her maninin kendine has bir anlamı vardır.

Ağaçta alma

Deriyi yere salma

Gel canım al

Yarımı alma

Veya;

²⁸⁵ <http://www.Karskulturturizm.gov.tr/belge/1-56427/> gelenek-görenek –ve-inanışlar,(24.06.2011)

²⁸⁶ Özlem Günay ile yapılan görüşme,06.05.2010, Iğdır/Merkez

Gızıl gül olam
Goncaya dolam
Sennen ayrılırsam
Sarıp solam

Yine bu bayramda özellikle Kars yöresinde beyaz yumurtalar soğan kabuklarına sarılarak kırmızıya boyanır.Bu uygulamaya “yumurta boyama” adı verilmiştir.²⁸⁷ Iğdır ilindeki bir başka bayram etkinliği de “ mendil atma” dır. Bayram öncesi son Çarşamba akşam karanlık çöktükten sonra gençler ve çocuklar yanlarına bir mendil veya benzeri bir şey alıp komşularının evlerinin önüne koyup evin kapısını çalarak hızla uzaklaşıp saklanırlar. Ev sahibi kapıyı açar mendili alır ve evde bulunan çerez ya da meyvelerden mendile koyup bağlayarak kapının önüne koyup kapıyı kapar. Mendil sahibinin kim olduğu bilinmez. Mendil sahibi mendilin içindekileri alıp boşaltarak bu defa başka bir komşunun kapısına mendil bırakır.²⁸⁸

g) Ramazan ve Kurban Bayramlarında yapılanlar

Bütün Müslümanlarda olduğu gibi Kars ve Iğdır illerimizde yaşanan Şiâ fırkası mensuplarınca bayram coşkusu ve telaşı günler öncesinden yaşanır. Evlerde genel bir temizlik yapılır. Bayram alışverişine çıkılarak bayramlıklar alınır. Evlerde baklava ve Kars iline özgü özel günlerde hazırlanan kete pişirilir. Bayram sabahı erkekler camiye gidip bayram namazını kıldıktan sonra herkes birbiriyle bayramlaşır. Büyükler ziyaret edilir, dargınlar barıştırılır ve eğer o yıl içinde birinin yakını ölmüşse ziyarete gidilir.

Kurban bayramlarında ise namaz sonrası kurbanlıklar sağ taraflarına yatırılıp başları kibleye döndürülerek besmele çektikten sonra, hayvana fazla eziyet vermeden kesilmeye çalışılır. Nişanlı olan kıza kurban bayramında koç gönderilir gönderilmeden önce altın ve kurdeleyle süslenir ve kız evine gönderilir.

Bu iki bayram dışında Şiiler için bazı mübarek günlerde bayram olarak kabul edilir.12 imamın doğum günlerinde ve Hz. Ali'nin peygamberimiz tarafından yerine halife tayin

²⁸⁷ <http://www.Karskulturturizm.gov.tr./belge/1-56427/> gelenek-görenek –ve-inanırlar,(24.06.2011)

²⁸⁸ Nergis Köroğlu ile yapılan görüşme,07.06.2011,Kars/Merkez

edildiği gün olarak kabul ettikleri “gadir-i hum” olayının yaşandığı günü Şiiler camilerde ve evlerde bazı etkinliklerle kutlarlar. Bu zel günlerde camilerde toplanılır ve ahundlar Kur’an okur, ağlayarak ezgi tarzında imamların hayatlarından örnekler anlatılır.zellikle¹². İmam olarak kabul ettikleri imam Mehdi’nin doğum günü coşkuyla kutlanır. Camilerde toplanır Kur’an okunur ve dualar edilir. Dualarda imama layık insanlar olmayı temenni ederler. İmamın doğum günü bir bayram havası içinde kutlanır.²⁸⁹

²⁸⁹ Hanım Yallı ile yapılan görüşme,07.08.2011,Kars/Merkez

SONUÇ

İslâm Mezheplerinin hemen hepsinin Hz. Peygamberin (a.s.) vefatı sonrasında daha çok sosyo-politik sebepler nedeniyle ortaya çıktığını görmekteyiz. Mezheplerin sahip olduğu temel ilkeler ve inanç esasları, ortaya çıktıkları coğrafyanın sosyo-politik ortamına göre şekillenmiş ve farklılaşmıştır. Ortaçağda Anadolu'ya göçlerle giren Şîî anlayışın doğuşu hakkında farklı görüşlerin şekillenmiştir.

Araştırma konumuz olan Kars ve Iğdır bölgesi de tarihsel süreç içinde birtakım göç hareketlerine sahne olmuştur.1071 Malazgirt zaferi sonrasında Anadolu'nun çeşitli yerlerine yapılan göçler kalıcı bir yerleşme şeklinde olup bölgeye gelen Türkmen kitleleri buraları kendilerine anavatan yapmışlardı. Yapılan bu göç hareketlerinden Kars ve Iğdır bölgesi de sosyal, kültürel, siyasal ve politik açıdan etkilenmiştir. Göçlerle gelen Türkmen kitlelerine tamamen Şîî diyemeyiz; ancak bu mezhebin inanç esaslarını bünyesinde bulunduran mezhepler ortaya çıkmıştır. Anadolu'da çıkan Şîî nitelikli ayaklanmalarda İran'da yaşayan Şîîlerin dikkati çeken bir potansiyel bulunduğundan burada propaganda faaliyetleri yaparak bu mezhebi yayma imkânı bulmuşlardır.

Araştırmaya çalıştığımız bölgedeki mevcut Şîî anlayışı da bu göçler sayesinde gerçekleşmiştir. Şîî İmâmiyye fırkasını esas alarak yaptığımız değerlendirmede, temel inanç esasları ve ibadetler açısından Iğdır ve Kars illerinde çok belirgin farklılıklar olmamasına rağmen uygulamadan doğan bazı değişiklikler bulunmaktadır. Nitekim bütün Anadolu coğrafyasını paylaşan insanların hepsinin aynı kökenden geldiği unutulmamalı ve Şîî, Sünnî, Alevi ayrımı yapmadan İslâm'ın bütünleştirici şemsiyesi altında bir araya gelmek ve birbirimize anlayışlı, hoşgörülü davranabilme erdemini göstermemiz gerekmektedir.

FOTOĞRAFLAR

1. Iğdır Caferi Sâdık Camisi

2. Kerbela töreninde sine döven gençler/Kars/Merkez

3 Kerbela töreninde sine döven gençler Iğdır/Merkez

4. Kars'daki Şifli Camii

5: Kerbela töreni yürüyüşü Kars/Merkez

6: Kerbela toprağından yapılmış mühür

7: Şiilerin namaz kılış şekli

8: Kərbela töreni/Kars

9: Hz. Ali'nin kılıcının sembolünü taşıyan gençler

9. Kerbela törenindeki yürüyüş, Iğdır/Merkez

10.Düğün yemeği için yapılan hazırlıklar,Kars/Merkez

11.Düğün sofralarının vazgeçilmez yemeklerinden üzümlü pilav ve et
Kars/Merkez

ÖZGEÇMİŞ

1980'de Kars'ta doğdu.İlk ve orta öğrenimini Kars'ta yaptı. 2004 yılında Atatürk Ünivesitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden mezun oldu. 2006'de Kafkas Üniversitesinde tezsiz yüksek lisans programını tamamladı.2008 yılında Kafkas Üniversitesi Ortaçağ Tarihi bilim dalında yüksek lisansa başladı.